

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ
ΔΙΚΑΙΟΥ

Περιβαλλοντική Ηθική και Δικαιώματα των Ζώων στην Ελλάδα και στην Κύπρο

Διπλωματική Εργασία

Δέσποινα Χαραλάμπους

Επιβλέπων: Κωνσταντίνος Θεολόγου
Επ. Καθηγητής Ε.Μ.Π.

Αθήνα, Ιούνιος 2017

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ
ΔΙΚΑΙΟΥ

Περιβαλλοντική Ηθική και Δικαιώματα των Ζώων στην Ελλάδα και στην Κύπρο

Διπλωματική Εργασία

Δέσποινα Χαραλάμπους

Επιβλέπων: Κωνσταντίνος Θεολόγου
Επ. Καθηγητής Ε.Μ.Π.

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή:

Κωνσταντίνος Θεολόγου
Επ. Καθηγητής Ε.Μ.Π.

Ευάγγελος Πρωτοπαπαδάκης
Επ. Καθηγητής Ε.Κ.Π.Α.

Σπυρίδων Στέλιος
ΕΔΙΠ Ε.Μ.Π.

Αθήνα, Ιούνιος 2017

Στους γονείς μου Κυριάκο και Ανδρούλα Χαραλάμπους

Ευχαριστήριο μήνυμα

Θα ήθελα να ευχαριστήσω, ιδιαίτερα, τον επιβλέποντα καθηγητή μου, κύριο Κωνσταντίνο Θεολόγου για την άψογη συνεργασία και επικοινωνία καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης της εργασίας μου καθώς και για τις πολύτιμες συμβουλές που μου έχει δώσει. Ακόμη, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένεια και τους φίλους μου για τη συνολική βοήθεια και στήριξη που μου παρείχαν καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου.

Περίληψη

Για τους Πυθαγόρειους, η ψυχή είναι αθάνατη και μπορεί να μεταβεί στο σώμα οποιουδήποτε ζώου, είτε αυτό είναι έλλογο, όπως οι άνθρωποι, είτε αυτό είναι άλογο, όπως όλα τα υπόλοιπα ζώα. Με το πέρασμα του χρόνου, στη Δυτική φιλοσοφία και κυρίως μέσω της θρησκείας του χριστιανισμού επικράτησε η άποψη, ότι τα ζώα είναι κατώτερα όντα από τους ανθρώπους και πως σκοπός της ύπαρξης τους είναι για να εξυπηρετούν τα συμφέροντα του ανθρώπινου είδους. Κατά καιρούς υπήρξαν φιλόσοφοι και άνθρωποι του πνεύματος οι οποίοι διαφώνησαν κάθετα με την άποψη αυτή. Η έντονη όμως φιλοσοφική δράση για την εξέταση της ηθικής αντιμετώπισης των ζώων από τους ανθρώπους άρχισε από τα μέσα του περασμένου αιώνα και συνεχίζεται μέχρι και σήμερα, που οι πράξεις μας απέναντι στα ζώα θεωρούνται από τους πλείστους φιλόσοφους που ασχολούνται με ζητήματα της περιβαλλοντικής ηθικής, ηθικά απαράδεκτες. Για τον λόγο αυτό όλο και περισσότερα φιλοσοφικά κινήματα και περιβαλλοντικές οργανώσεις μάχονται καθημερινά για τη φροντίδα και την προστασία των μη ανθρώπινων ζώων.

Abstract

For the Pythagoreans, the soul is immortal and can be transported into the body of any animal, either rational, like humans, or irrational, like all the remaining animals. Over the time, in Western philosophy and especially through Christianity the point of view that prevailed, was that animals are inferior beings than humans and the purpose of their existence is to serve the interests of the human kind. From time to time, there were philosophers and spiritual people who disagreed with this point of view. However, the intense philosophical activity for the examination of the ethical treatment from humans towards animals, started from the middle of the last century and continues until today, where our actions towards the animals are considered from most philosophers, who concern their selves with the matters of environmental ethics, as ethically unacceptable. For this reason, everyday more philosophical movements and environmental organizations are fighting for animal's care and protection.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Εισαγωγή	1
2. Ιστορική Αναδρομή: Πρώιμες αντιλήψεις για το περιβάλλον	4
2.1. Περιβαλλοντική Ηθική	4
2.2. Πρώιμες Ανθρωποκεντρικές Αντιλήψεις	5
2.2.1. Αριστοτέλης	5
2.2.2. René Descartes	6
2.2.3. Immanuel Kant	7
2.3. Χριστιανικές Αντιλήψεις για το Περιβάλλον	9
2.3.1. Άγιος Θωμάς ο Ακινάτης	10
2.3.2. Άγιος Φραγκίσκος της Ασίζης	12
2.3.3. Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος	13
3. Εννοιολογικά εργαλεία	15
3.1. Έμφυτη - Εγγενής Αξία	15
3.2. Βιοκεντρική Ηθική	18
3.3. Οικοκεντρική Ηθική	23
3.4. Κοινωνική Οικολογία	26
3.5. Βαθιά Οικολογία	28
4. Ηθική και Δικαιώματα των Ζώων	35
4.1. Υφίσταται Ηθική Κοινότητα μεταξύ Ζώων και Ανθρώπων;	39
4.2. Η Απελευθέρωση των Ζώων	52
4.3. Το Κίνημα της Απελευθέρωσης των Ζώων	56
4.4. Τα Δικαιώματα των Ζώων	59

4.5. Διακήρυξη των Δικαιωμάτων των Ζώων	64
5. Σύγκριση των δράσεων που αφορούν τα Ζώα σε Ελλάδα και Κύπρο	68
5.1. Ελληνική Νομοθεσία	68
5.2. Κυπριακή Νομοθεσία	73
5.3. Ελληνικές Οργανώσεις για τα Ζώα	77
5.3.1. World Wildlife Fund Hellas	77
5.3.2. Αρκτούρος	78
5.3.3. Ελληνική Ζωολογική Εταιρεία	79
5.3.4. Ελληνικό Κέντρο Περιθαλψής Άγριων Ζώων	80
5.3.5. Καλλιστώ	81
5.3.6. ΜΟm	81
5.3.7. Αρχέλων	82
5.4. Κυπριακές Οργανώσεις για τα Ζώα	83
5.4.1. Κόμμα για τα Ζώα	83
5.4.2. CVA	84
5.4.3. Πτηνολογικός Σύνδεσμος Κύπρου	85
5.4.4. Καταφύγιο Γαϊδουριών Κύπρου	85
6. Συμπεράσματα	88
7. Βιβλιογραφία	92

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η νύμφη Καλλιστώ κόρη του βασιλιά Αρκάδα, μεγαλώνοντας είχε δώσει όρκο πίστης, αφοσίωσης και παρθενίας στη θεά του κυνηγιού Άρτεμη, να την υπηρετεί και να τη συντροφεύει για πάντα. Έτσι, την ακολούθησε και πήγε να ζήσει μαζί της στο δάσος κυνηγώντας άγρια θηρία. Κάποτε όμως συναντήθηκε με τον Δία ο οποίος την ερωτεύτηκε και για να την ξεγελάσει, με σκοπό να πλαγιάσει μαζί του, πήρε τη μορφή της θεάς Άρτεμης. Όμως η Καλλιστώ έμεινε έγκυος από τον Δία και γέννησε ένα γιο, τον μεγάλο ήρωα Αρκάδα. Ο Δίας όμως, θεώρησε πως εάν η Ήρα μάθαινε για την Καλλιστώ θα θύμωνε πάρα πολύ και για να την προστατέψει την μεταμόρφωσε σε αρκούδα. Πλέον η Καλλιστώ με μορφή αρκούδας τριγυρούσε στα δάση για χρόνια, ψάχνοντας τον γιο της, και όταν επιτέλους τον βρήκε θέλησε να τον αγκαλιάσει. Ο Αρκάδας μη αναγνωρίζοντας φυσικά τη μητέρα του, θέλησε να τη σκοτώσει γιατί θεώρησε ότι ήθελε να του επιτεθεί. Ο Δίας για να αποτρέψει τον γιο του από τη μητροκτονία τον μεταμόρφωσε και αυτόν σε αρκουδάκι ώστε να αναγνωρίσει τη μητέρα του. Επειδή, όμως ο Δίας φοβήθηκε και πάλι την οργή της Ήρας αποφάσισε να τους μετατρέψει σε αστερισμούς την Καλλιστώ σε Μεγάλη Άρκτο και τον Αρκάδα σε Μικρή Άρκτο ώστε να είναι μαζί, και έβαλε τον Αρκτούρο ένα μεγάλο αστερισμό του ουρανού να τους προσέχει. Σαν και αυτόν υπάρχουν δεκάδες μύθοι της ελληνικής μυθολογίας που συνδέουν την ανθρώπινη φύση με το περιβάλλον και τα ζώα.

Το φυσικό περιβάλλον και τα ζώα διαμορφώθηκαν και αναπτύχθηκαν πολλές εκατοντάδες εκατομμύρια χρόνια πριν εμφανιστεί στη Γη το ανθρώπινο είδος. Για αρκετές χιλιετίες ο άνθρωπος συμβίωνε αρμονικά με τα μη ανθρώπινα όντα, χωρίς να ασκεί έντονες επεμβάσεις στη φύση. Βέβαια, το γεγονός ότι ο άνθρωπος υπήρξε το πιο εξελιγμένο είδος από πλευράς λογικής και αυτοσυνείδησης, οδήγησε στην πεποίθηση πως ό,τι περιλάμβανε το φυσικό περιβάλλον μπορούσε να είναι προϊόν εκμετάλλευσης για την ικανοποίηση οποιασδήποτε ανάγκης του. Με το πέρασμα των χρόνων η συμπεριφορά του ανθρώπινου είδους απέναντι στο φυσικό περιβάλλον και τα μη ανθρώπινα όντα παρουσιάζεται όλο και πιο

καταστροφική. Ο Βρετανός θεωρητικός φυσικός και κοσμολόγος Stephen Hawking προβλέπει ότι συνεχίζοντας με τον ίδιο επεμβατικό ρυθμό στη φύση, μέχρι το έτος 3000 ο άνθρωπος θα αναγκαστεί να μεταναστεύσει σε άλλον πλανήτη για να εξασφαλίσει την επιβίωση του, λόγω των καταστροφικών αλλαγών που έχει επιφέρει στη Γη με αποτέλεσμα αυτή, να μην μπορεί να φιλοξενήσει οποιαδήποτε μορφή ζωής.

Σε αυτό το κλίμα η περιβαλλοντική ηθική, μια νέα μορφή εφαρμοσμένης ηθικής, μελετά και προσπαθεί να δώσει κατατοπιστικές απαντήσεις σε ερωτήματα όπως: Κατέχει το φυσικό περιβάλλον εγγενή-απόλυτη ή χρηστική-έμμεση αξία; Έχει ο άνθρωπος υποχρεώσεις απέναντι στα ζώα; Μπορούν τα ζώα να ασπάζονται ηθικά δικαιώματα, τα οποία να έχουν την ίδια αξία με αυτά του ανθρώπου; Υφίσταται ηθική κοινότητα μεταξύ ανθρώπων και ζώων; Μπορεί ο άνθρωπος να μεταχειρίζεται τα ζώα με όποιο τρόπο αυτός νομίζει, αφού διαθέτει περισσότερη λογική από τα υπόλοιπα είδη; Αυτά και άλλα πολλά ηθικά ερωτήματα αναζητούν απαντήσεις, κυρίως τις τελευταίες δεκαετίες, όπου η φιλοσοφική κοινότητα τα αναδεικνύει σε υψίστης ηθικής περιβαλλοντικής σημασίας ζητήματα.

Σε μια προσπάθεια, να απαντήσουμε στο ερώτημα εάν τα ζώα είναι ηθικά πρόσωπα, διαθέτουν δικαιώματα και ποιά θα πρέπει να είναι η συμπεριφορά του ανθρώπου απέναντι σε αυτά, θα μελετηθούν και θα παρουσιαστούν αντιλήψεις και φιλοσοφικές θεωρίες όλων των βασικών θέσεων και εκπροσώπων που ασχολήθηκαν με το συγκεκριμένο θέμα. Θα δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στις διάφορες ηθικές θεωρίες που περιγράφουν τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να αντιμετωπίζουμε το φυσικό περιβάλλον στο οποίο κατοικούν όλα τα ζώα και θα επικεντρωθούμε στην ανάλυση δύο βασικών φιλοσοφικών συστημάτων που αφορούν εξολοκλήρου την ηθική αντιμετώπιση των ζώων από τους ανθρώπους. Σ' αυτό της απελευθέρωσης των ζώων και σ' αυτό των δικαιωμάτων των ζώων.

Στη συνέχεια, θα παρουσιαστούν συγκριτικά οι δράσεις που αφορούν τα ζώα σε Ελλάδα και Κύπρο. Θα μας απασχολήσει ιδιαίτερα το θέμα των νομοθετικών ρυθμίσεων που έχουν ψηφιστεί για την κατοχύρωση των υποχρεώσεων του ανθρώπου σε σχέση με τα ζώα συντροφιάς αλλά και τα άγρια ζώα. Επίσης, θα μελετηθεί η διαμόρφωση τους και οι προσθήκες που έγιναν στις νομοθεσίες αυτές με το πέρασμα του χρόνου και στις δύο χώρες. Τέλος, θα παρουσιαστούν οι κυριότερες οργανώσεις που ασχολούνται με την προστασία

ιδιαίτερα της άγρια πανίδας και των ειδών προς εξαφάνιση, στις δύο χώρες όπως επίσης και μερικές από τις δράσεις τους. Το συγκεκριμένο κεφάλαιο που έχει ως θέμα την πρακτική αντιμετώπιση και την καθημερινή συμπεριφορά μας απέναντι στα ζώα είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον αφού προβάλλει ενέργειες προστασίας των ζώων από καταστροφικές συνθήκες που έχουν προκληθεί από το ανθρώπινο είδος και δείχνει το πρακτικό σκέλος της ανθρώπινης αντιμετώπισης των ζώων από τους ανθρώπους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ: ΠΡΩΙΜΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

2.1. ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

Η περιβαλλοντική ηθική είναι ένας καινούργιος κλάδος της ηθικής φιλοσοφίας, ο οποίος άρχισε να αναπτύσσεται από τα μέσα του 20ου αιώνα και έπειτα. Μελετά την ηθική σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον που τον εμπερικλείει. Παράλληλα, έχει ως στόχο την απόδοση ηθικής αξίας στο περιβάλλον όπως επίσης και την αναγνώριση ηθικών υποχρεώσεων και καθηκόντων που έχει ο άνθρωπος προς αυτό.¹

Η περιβαλλοντική ηθική αποτελεί μέρος της εφαρμοσμένης ηθικής και είναι ένας σχετικά καινούργιος κλάδος, διότι τα θέματα με τα οποία ασχολείται προέκυψαν κυρίως τις τελευταίες δεκαετίες, όπου παρατηρήθηκε μεταβολή στη σχέση του ανθρώπου με τη φύση. Η μεταβολή αυτή ήταν αποτέλεσμα της τεχνολογικής επανάστασης η οποία έδωσε στον άνθρωπο τη δύναμη να επιφέρει τεράστιες αλλαγές στο φυσικό περιβάλλον και για τον λόγο αυτό γεννήθηκε η ανάγκη της μελέτης των ηθικών σχέσεων του ανθρώπου με αυτό.²

Ένα από τα βασικότερα ερωτήματα που καλείται να απαντήσει η περιβαλλοντική ηθική είναι, με βάση ποιά κριτήρια αποφασίζεται εάν κάτι είναι άξιο ηθικής θεώρησης. Εάν δηλαδή, βασίζεται στο τι είναι καλύτερο για τους ανθρώπους ή για το φυσικό περιβάλλον. Παράλληλα, εάν η φύση κατέχει εγγενή αξία ή μονάχα χρηστική αξία για τους ανθρώπους.³ Έτσι, δημιουργήθηκαν δύο ρεύματα περιβαλλοντικής ηθικής, η ανθρωποκεντρική και η οικοκεντρική ή βιοκεντρική περιβαλλοντική ηθική.

Ανθρωποκεντρισμός καλείται η θέση η οποία εκτιμά ότι όλη η Γη, αλλά και τα μη ανθρώπινα όντα ή αντικείμενα δεν μπορεί να έχουν παρά μόνο εργαλειακή αξία σε σχέση με

¹ Γεωργόπουλος, Αλέξανδρος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, Gutenberg, Αθήνα, 2006, σ.38

² Πρωτοπαπαδάκης, Ευάγγελος Δ., *Οικολογική Ηθική*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2005, σ.15

³ Γεωργόπουλος, Αλέξανδρος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, στο ίδιο, σ.45

την ικανοποίηση των ανθρώπινων συμφερόντων, αλλά και αναγκών.⁴ Ενώ οικοκεντρισμός καλείται η θέση η οποία εκτιμά ότι ο μη ανθρώπινος κόσμος, όπως επίσης και η φύση έχουν εγγενή αξία. Τι ορίζεται όμως ως εγγενής αξία; Εγγενής είναι η αξία ενός πράγματος οσάκις δεν συνεισφέρει στην αξία κάποιου άλλου πράγματος.⁵

Παρόλο που όπως αναφέρθηκε η περιβαλλοντική ηθική άρχισε να αναπτύσσεται μόλις μερικές δεκαετίες πριν, ο άνθρωπος προβληματιζόταν αρκετά για τη σχέση του με τον φυσικό κόσμο που τον περιβάλλει από τα πρώτα χρόνια συνειδητής του ύπαρξης.⁶ Κατά καιρούς υπήρξαν αρκετοί υποστηρικτές της ανθρωποκεντρικής άποψης, ότι δηλαδή το φυσικό περιβάλλον κατέχει μόνο σχετική ηθική αξία αφού καθίσταται χρήσιμο για τον άνθρωπο και την εκπλήρωση των αναγκών του. Μερικές από αυτές τις απόψεις εξετάζονται παρακάτω επιγραμματικά.

2.2. ΠΡΩΙΜΕΣ ΑΝΘΡΩΠΟΚΕΝΤΡΙΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ

2.2.1. Αριστοτέλης (384-322 π.Χ.)

Ο Αριστοτέλης ήταν αρχαίος Έλληνας φιλόσοφος και πολυεπιστήμονας, γεννήθηκε στα Στάγειρα Χαλκιδικής και ήταν μαθητής του Πλάτωνα. Η ανθρωποκεντρική του αντίληψη για την αξία του φυσικού κόσμου παρουσιάζεται μέσα από αποσπάσματα από το έργο του Πολιτικά:

*«ὥστε ὁμοίως δῆλον ὅτι καὶ γενομένοις οἰητέον τὰ τε φυτὰ τῶν ζῶων ἔνεκεν εἶναι καὶ τὰ ἄλλα ζῶα τῶν ἀνθρώπων χάριν, τὰ μὲν ἡμερᾶ καὶ διὰ τὴν χρῆσιν καὶ διὰ τὴν τροφήν, τῶν δ' ἀγρίων, εἰ μὴ πάντα, ἀλλὰ τὰ γε πλεῖστα τῆς τροφῆς καὶ ἄλλης βοηθείας ἔνεκεν, ἵνα καὶ ἐσθῆς καὶ ἄλλα ὄργανα γίνηται ἐξ αὐτῶν. εἰ οὖν ἡ φύσις μὴθὲν μῆτε ἀτελὲς ποιεῖ μῆτε μάτην, ἀναγκαῖον τῶν ἀνθρώπων ἔνεκεν αὐτὰ πάντα πεποιηκέναι τὴν φύσιν».*⁷

⁴ Γεωργόπουλος, Αλέξανδρος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, ό. π., σ.46

⁵ Γεωργόπουλος, Αλέξανδρος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, ό. π., σ.52

⁶ Πρωτοπαπαδάκης, Ευάγγελος Δ., *Οικολογική Ηθική*, στο ίδιο, σ.27

⁷ Αριστοτέλους, *Πολιτικά Α'*, Βικιθήκη, διαθέσιμο στη διεύθυνση <https://el.wikisource.org/wiki/%CE%A0%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC/%CE%91>, επίσκεψη 01/05/2017

Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει πως οτιδήποτε έχει φτιαχτεί από τη φύση έχει σκοπό να εξυπηρετήσει τις ανάγκες του ανθρώπου. Για τον λόγο αυτό, το μη ανθρώπινο περιβάλλον κατέχει μόνο σχετική ηθική αξία. Δηλαδή, κατά πόσο χρήσιμο μπορεί να είναι για τον άνθρωπο και άρα η συμπεριφορά του ανθρώπου, όποια και αν είναι αυτή, απέναντι στη φύση μπορεί να δικαιολογηθεί αν εξυπηρετεί το ανθρώπινο συμφέρον. Είναι ενδιαφέρον το γεγονός, πως η ίδια στάση απέναντι στο φυσικό περιβάλλον συναντάται και στη χριστιανική θεολογία κάτι με το οποίο θα ασχοληθούμε σε μετέπειτα στάδιο.

2.2.2. René Descartes (1596-1650)

Εικόνα 2.1.: Πορτρέτο του René Descartes από τον Frans Hals (1582-1666).⁸

Ο René Descartes ήταν Γάλλος φιλόσοφος, μαθηματικός και επιστήμονας φυσικών επιστημών του 17ου αιώνα. Ο Descartes στο έργο του *Λόγος περί της μεθόδου* υποστηρίζει έντονα πως οι άνθρωποι είναι ανώτεροι από τα ζώα διότι, αυτό που τους διαχωρίζει είναι πως οι άνθρωποι έχουν την ικανότητα να σκέφτονται λογικά κάτι που τα ζώα δεν μπορούν να κάνουν:

«Λοιπόν, με τα ίδια αυτά μέσα, μπορούμε να διακρίνουμε επίσης και τη διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στους ανθρώπους και τα ζώα. Γιατί, είναι πολύ αξιοσημείωτο πως δεν υπάρχουν άνθρωποι τόσο αποβλακωμένοι και τόσο ηλίθιοι, χωρίς να εξαιρέσουμε ούτε και τους τρελούς ακόμα, που να μην είναι ικανοί ν' αραδιάσουν μερικά λόγια και να συνθέσουν

⁸ Διαθέσιμο στη διεύθυνση

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A1%CE%B5%CE%BD%CE%AD_%CE%9D%CF%84%CE%B5%CE%BA%CE%AC%CF%81%CF%84#/media/File:Frans_Hals_-_Portret_van_Ren%C3%A9_Descartes.jpg, επίσκεψη 01/05/2017

μια ομιλία, με την οποία να κάνουν νοητές τις σκέψεις τους. Ενώ απεναντίας, δεν υπάρχει άλλο ζώο, όσο τέλειο κι όσο καλογεννημένο κι αν είναι, που να κάνει το ίδιο.[...] Κι αυτό δεν μαρτυρεί μονάχα πως τα ζώα έχουν λιγότερο λογικό από τους ανθρώπους, παρά πως δεν έχουν καθόλου, γιατί το βλέπουμε πως χρειάζεται ελάχιστο για να μπορεί κανείς να μιλήσει».⁹

Ακόμη, υποστηρίζει πως τα ζώα μπορούν να είναι περισσότερο επιδέξια από τον άνθρωπο μόνο σε πράξεις που δεν περιλαμβάνουν το πνεύμα αλλά τις σωματικές ικανότητες και για τον λόγο αυτό είναι κατώτερα από οποιοδήποτε άνθρωπο. Επίσης, στο ίδιο έργο ο Descartes αναφέρει πως ο άνθρωπος μπορεί μέσω μια πρακτικής φιλοσοφίας να μελετήσει τις ιδιότητες των διαφόρων στοιχείων της φύσης και χρησιμοποιώντας τα προς όφελός του να κατακτήσει τη φύση:

«[...] μπορεί να βρεθεί μια πρακτική φιλοσοφία, χάρη στην οποία, μαθαίνοντας τη δύναμη και τις ενέργειες της φωτιάς, του νερού, του αέρα, των άστρων, των ουρανών, κι όλων των άλλων σωμάτων που μας περιστοιχίζουν,[...], θα μπορούσαμε να τις χρησιμοποιήσουμε με τον ίδιο τρόπο σ' όλες τις χρήσεις τις οποίες είναι κατάλληλα, και να γίνουμε έτσι σαν κύριοι και κάτοχοι της φύσης».¹⁰

Μέσω αυτών των αποσπασμάτων παρουσιάζεται ξεκάθαρα η άποψη του Descartes πως ο άνθρωπος είναι κατά πολύ ανώτερος όλου του φυσικού περιβάλλοντος και μελετώντας το και χρησιμοποιώντας το όπως αυτός θεωρεί σκόπιμο, να γίνει κυρίαρχός του.

2.2.3. Immanuel Kant (1724-1804)

Εικόνα 2.2.: Πορτρέτο του Immanuel Kant από τον Carle Vernet (1758-1836).¹¹

⁹ Descartes, René, «Λόγος περί της μεθόδου», *Φύση, κοινωνία και πολιτική (κείμενα)*, Νήσος, Αθήνα, 1998, σ.65

¹⁰ Descartes, René, «Λόγος περί της μεθόδου», *Φύση, κοινωνία και πολιτική (κείμενα)*, στο ίδιο, σ.66

¹¹ Διαθέσιμο στη διεύθυνση <http://www.kant.uni-mainz.de/ikonographie/miniatur.html>, επίσκεψη 01/05/2017

Ο Immanuel Kant ήταν Γερμανός φιλόσοφος και επιστήμονας του 18ου αιώνα και θεωρείται ένας από τους σημαντικότερους φιλοσόφους όλων των εποχών. Σύμφωνα με τον Kant ο άνθρωπος δεν έχει άμεσα καθήκοντα προς τα ζώα, αλλά έμμεσα καθήκοντα προς την ανθρωπότητα. Θεωρεί ότι τα ζώα δεν διαθέτουν αυτοσυνείδηση και ότι τα έμμεσα καθήκοντα που έχει ο άνθρωπος απέναντί τους αντιστοιχούν στην αναλογία μεταξύ ζωικής και ανθρώπινης φύσης. Έτσι, ο άνθρωπος πράττοντας το καθήκον του απέναντι στα ζώα εκπληρώνει έμμεσα το καθήκον του προς την ανθρωπότητα, και δίνει το παράδειγμα πως εάν ένας σκύλος ήταν πιστός στο αφεντικό του για μεγάλο χρονικό διάστημα τότε του αξίζει επιβράβευση, άρα όταν ο σκύλος φτάσει σε πολύ μεγάλη ηλικία τότε το αφεντικό του πρέπει να τον κρατήσει μέχρι να πεθάνει. Μια τέτοια πράξη, ισχυρίζεται βοηθά τον άνθρωπο να ανταποκριθεί στα καθήκοντα που έχει απέναντι στα ανθρώπινα όντα, τα οποία είναι υποχρεωτικά. Αναφέρει επίσης, πως όσοι χρησιμοποιούν ζώα για τα πειράματά τους, ασφαλώς ενεργούν με σκληρό τρόπο, όμως ο σκοπός τους είναι αξιόπαινος, εφόσον τα ζώα πρέπει να θεωρούνται σαν εργαλεία του ανθρώπου, αλλά κάθε σκληρή χρήση των ζώων για ψυχαγωγία δεν μπορεί να δικαιολογηθεί με κανένα τρόπο. Καταλήγοντας, ο Kant θεωρεί ότι τα καθήκοντα που έχει ο άνθρωπος απέναντι στα ζώα είναι έμμεσα καθήκοντα προς ολόκληρη την ανθρωπότητα.¹² Ακόμη ο Kant γράφει:

*«χωρίς τους ανθρώπους, ολόκληρη η δημιουργία θα ήταν μια έρημος άχρηστη και δίχως τελικό σκοπό».*¹³

Μόνο τα ανθρώπινα υποκείμενα, τα οποία αποδίδουν αξία και δείχνουν τον σκοπό γύρω από τον οποίο μπορεί να οργανωθεί ο κόσμος αποτελούν αξίες καθαυτές, ο άνθρωπος παρουσιάζει απαραίτητα τον εαυτό του ως αρχή των πράξεών του, ως μια υποκειμενική αρχή των ανθρώπινων πράξεων, δηλαδή ως σκοπό καθεαυτό.¹⁴

¹² Kant, Immanuel, «Rational Beings Alone Have Moral Worth», *Environmental Ethics Readings in Theory and Application*, Wadsworth, United States, 2001, σ.34

¹³ Λαρρέρ, Κατρίν, *Η Φιλοσοφία του Περιβάλλοντος*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 1999, σ.33

¹⁴ Λαρρέρ, Κατρίν, *Η Φιλοσοφία του Περιβάλλοντος*, στο ίδιο, σ.33

2.3. ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Αναμφίβολα, ο χριστιανισμός θεωρείται η θρησκεία η οποία επηρέασε τον δυτικό κόσμο και την ανάπτυξη του στον μεγαλύτερο βαθμό από οποιαδήποτε άλλη θρησκεία. Από το πρώτο κιόλας βιβλίο της Παλαιάς Διαθήκης, τη Γένεση, παρατηρείται η ανθρωποκεντρική αντιμετώπιση του χριστιανισμού σε σχέση με το φυσικό περιβάλλον:

«Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν κατὰ γένος, τετράποδα καὶ ἔρπετά καὶ θηρία τῆς γῆς κατὰ γένος, καὶ ἐγένετο οὕτως, καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὰ θηρία τῆς γῆς κατὰ γένος, καὶ τὰ κτήνη κατὰ γένος αὐτῶν καὶ πάντα τὰ ἔρπετά τῆς γῆς κατὰ γένος αὐτῶν, καὶ εἶδεν ὁ Θεός, ὅτι καλὰ, καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν, καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν κτηνῶν καὶ πάσης τῆς γῆς καὶ πάντων τῶν ἔρπετῶν τῶν ἐρπόντων ἐπὶ γῆς, καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς, καὶ εὐλόγησεν αὐτούς ὁ Θεός, λέγων· αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς καὶ ἄρχετε τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ πάντων τῶν κτηνῶν καὶ πάσης τῆς γῆς καὶ πάντων τῶν ἔρπετῶν τῶν ἐρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς».¹⁵

Από το παραπάνω απόσπασμα τονίζεται η ανωτερότητα του ανθρώπου σε σχέση με την υπόλοιπη δημιουργία του Θεού, γιατί είναι το μοναδικό ον που έφτιαξε όμοιο με Αυτόν, και όλα τα υπόλοιπα δημιουργήθηκαν για να ικανοποιούν κάθε ανάγκη του ανθρώπου. Επίσης, δίνει στον άνθρωπο τη δυνατότητα να γίνει κυρίαρχος της φύσης, δηλαδή να την χρησιμοποιεί με οποιοδήποτε τρόπο τον εξυπηρετεί. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι στον Κήπο της Εδέμ κανένα ζώο ούτε και ο άνθρωπος τρεφόταν σκοτώνοντας άλλα ζώα. Η κατάσταση αυτή όμως άλλαξε μετά την Πτώση του ανθρώπου από τον Παράδεισο:

«Καὶ εὐλόγησεν ὁ Θεὸς τὸν Νῶε καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ καὶ εἶπεν αὐτοῖς· αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς, καὶ ὁ τρόμος καὶ ὁ φόβος ὑμῶν ἔσται ἐπὶ πᾶσι τοῖς θηρίοις τῆς γῆς, ἐπὶ πάντα τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἐπὶ πάντα τὰ

¹⁵ Γένεσις 1: 24-28

κινούμενα ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς ἰχθύας τῆς θαλάσσης· ὑπὸ χειρᾶς ὑμῶν δέδωκα, καὶ πᾶν ἔρπετόν, ὃ ἐστὶ ζῶν, ὑμῶν ἔσται εἰς βρῶσιν· ὡς λάχανα χόρτου δέδωκα ὑμῶν τὰ πάντα».¹⁶

Σε αυτό το απόσπασμα ο Θεός ευλογεί το Νώε που κατάφερε να επιβιώσει του κατακλυσμού και του δίνει την άδεια να κυριεύσει ο ίδιος και κατ' επέκταση ο άνθρωπος τη γη και τα ζώα. Με τη σειρά του ο Νώε για να ευχαριστήσει το Θεό πραγματοποιεί θυσία ζώων.

Στη συνέχεια παρουσιάζονται συνοπτικά οι απόψεις μερικών από τους σπουδαιότερους αντιπροσώπους του χριστιανισμού.

2.3.1. Άγιος Θωμάς ο Ακινάτης (1225-1274)

Εικόνα 2.3.: Πίνακας του Άγιου Θωμά του Ακινάτη από τον Carlo Crivelli (1430-1495).¹⁷

Ο Άγιος Θωμάς ο Ακινάτης ήταν Ρωμαιοκαθολικός ιερέας ο οποίος, υπήρξε σημαντικός θεολόγος και φιλόσοφος, με σημαντική επιρροή στη δυτική σκέψη και αρκετά επηρεασμένος από τον Αριστοτέλη. Ο Ακινάτης ήταν ένας από τους υποστηρικτές της ανθρωποκεντρικής αντίληψης για την ηθική αξία του φυσικού κόσμου. Ο Ακινάτης θεωρούσε πως στη φύση υπάρχει μια τεράστια ιεραρχία ανάλογα με βάση τη διανοητική ικανότητα. Δηλαδή, πάνω από όλα είναι ο Θεός στη συνέχεια οι άγγελοι, έπειτα οι άνθρωποι και αμέσως μετά τα ζώα, τα

¹⁶ Γένεσις 8: 4-19

¹⁷ Διαθέσιμο στη διεύθυνση <http://www.nationalgallery.org.uk/paintings/carlo-crivelli-saint-thomas-aquinas>, επίσκεψη 02/05/2017

δέντρα και τα φυτά. Έτσι, όποιος βρίσκεται πιο ψηλά στην ιεραρχία έχει το δικαίωμα να χρησιμοποιεί τα κατώτερα από αυτόν όντα και αυτό γιατί ως όν με πιο ανεπτυγμένη διανοητικότητα εξυπηρετεί ανώτερους σκοπούς. Για τον λόγο αυτό, σε σχέση με το εάν ο άνθρωπος διαθέτει ηθικές υποχρεώσεις απέναντι στο μη ανθρώπινο περιβάλλον αναφέρει πως, άπαξ και οι μη ανθρώπινοι έμβιοι οργανισμοί είναι εντεταλμένοι στην υπηρεσία του ανθρώπου, εκείνος μπορεί να σκοτώσει ένα ζώο για παράδειγμα ή να το χρησιμοποιήσει κατά το δοκούν, χωρίς η πράξη του να συνιστά αδικία ή ανήθικη πράξη έναντι του συγκεκριμένου όντος.¹⁸

Ο Lynn White καθηγητής ιστορίας στα πανεπιστήμια Princeton, Stanford και UCLA στις Η.Π.Α., δημοσίευσε το άρθρο του *The Roots of Our Ecological Situation* το 1967 κάνοντας μια ιστορική αναδρομή στη σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον και τα αίτια της σύγχρονης περιβαλλοντικής κρίσης. Στο άρθρο του αυτό ο White χαρακτηρίζει τον χριστιανισμό ως την πιο ανθρωποκεντρική θρησκεία που έχει γνωρίσει ο κόσμος. Αναφέρει επίσης, πως αφού ο Θεός δημιούργησε το φως και το σκοτάδι, τα ουράνια σώματα, την γη και τα φυτά, τα ζώα, τα πουλιά και τα ψάρια δημιούργησε και τον Αδάμ αλλά για να μη νιώθει μόνος έφτιαξε και την Εύα. Συνεχίζοντας σχολιάζει πως ο άνθρωπος έδωσε ονόματα σε όλα τα ζώα ώστε να επιβεβαιώσει την κυριαρχία του σ' αυτά και ενώ το ανθρώπινο σώμα είναι φτιαγμένο από πηλό, πολύ απλά ο άνθρωπος δεν είναι μέρος της φύσης αλλά όμοιος με την εικόνα του Θεού.¹⁹ Ο White παρόλο που πιστεύει πως η αντιμετώπιση του περιβάλλοντος από τον χριστιανισμό είναι ένα από τα κυριότερα αίτια της σύγχρονης περιβαλλοντικής κρίσης, θαυμάζει πολύ τη συμπεριφορά του Άγιου Φραγκίσκου της Ασίζης απέναντι στη φύση και θεωρεί ότι είναι παράδειγμα προς μίμηση. Αναφέρει πως ο Άγιος Φραγκίσκος προσπάθησε να εκθρονίσει τον άνθρωπο από την μοναρχία του σε σχέση με την υπόλοιπη δημιουργία και να εγκαθιδρύσει μια δημοκρατία για όλα τα πλάσματα του Θεού.²⁰

¹⁸ Πρωτοπαπαδάκης, Ευάγγελος Δ., *Οικολογική Ηθική*, ό. π., σ.31

¹⁹ White, Lynn, «The Historical Roots of Our Ecological Crisis», *Environmental Ethics Readings in Theory and Application*, ό. π., σ.16

²⁰ White, Lynn, «The Historical Roots of Our Ecological Crisis», *Environmental Ethics Readings in Theory and Application*, στο ίδιο, σ.18

2.3.2. Άγιος Φραγκίσκος της Ασίζης (1182-1226)

Εικόνα 2.4.: Πίνακας του Άγιου Φραγκίσκου της Ασίζης από τον El Greco (1541-1614).²¹

Ο Άγιος Φραγκίσκος γεννήθηκε στην Ασίζη της Ιταλίας από πλούσια οικογένεια και αποφάσισε να αφιερώσει τη ζωή του στον Θεό μετά από την επιστροφή του από τον πόλεμο. Ο Άγιος Φραγκίσκος πίστευε πως δεν υπάρχει καμία ιεραρχία στη φύση και όλα τα είδη χλωρίδας και πανίδας είναι ίσα και είναι όλα αδέρφια του ανθρώπου. Έτρεφε μεγάλη αγάπη προς τα ζώα και όλα τα πλάσματα της φύσης και αυτό φαίνεται από απόσπασμα της ομιλίας του με τα σπουργίτια:

«[...]μικρά μου αδέρφια πουλιά, πρέπει να ευγνωμονείτε τον Θεό, τον δημιουργό σας, και παντού και πάντοτε να τον δοξάζετε γιατί σας έδωσε διπλό και τριπλό ένδυμα. Σας έδωσε την ελευθερία να πετάτε παντού... χωρίς να σπέρνετε, χωρίς να θερίζετε, ο Θεός σας τρέφει και σας δίνει ποτάμια και πηγές για να δροσίζεστε, σας δίνει βουνά και κοιλάδες ως καταφύγιο και μεγάλα δέντρα για να χτίζετε εκεί τη φωλιά σας. Χωρίς να γνωρίζετε να ράβετε και να πλέκεται, ο Θεός φροντίζει να σας ντύνει εσάς και τα παιδιά σας... έτσι μικρά μου αδέρφια και μικρές μου αδερφές, φυλαχτείτε από το αμάρτημα της αχαριστίας και δοξάζετε τον Θεό[...].»²²

²¹ Διαθέσιμο στη διεύθυνση <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Francisbyelgreco.jpg>, επίσκεψη 02/05/2017

²² Διαθέσιμο στη διεύθυνση

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A6%CF%81%CE%B1%CE%B3%CE%BA%CE%AF%CF%83%CE%BA%CE%BF%CF%82_%CF%84%CE%B7%CF%82_%CE%91%CF%83%CE%AF%CE%B6%CE%B7%CF%82, επίσκεψη 02/05/2017

Παρόλο, που χλευάστηκε εκείνη την εποχή από την Καθολική εκκλησία για τις απόψεις του πολλά χρόνια αργότερα ανακηρύχτηκε ως ο Άγιος της οικολογίας και των οικολόγων και η μνήμη του γιορτάζεται κάθε χρόνο στις 4 Οκτωβρίου, παγκόσμια ημέρα αφιερωμένη στα ζώα. Παρόμοια στάση απέναντι στο φυσικό περιβάλλον φαίνεται να εκφράζει και ένας σύγχρονος πατέρας της Ορθόδοξης Εκκλησίας, ο οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος.

2.3.3. Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος (1940-)

Εικόνα 2.5.: Φωτογραφία Πατριάρχη Βαρθολομαίου από άγνωστη πηγή.²³

Ο Πατριάρχης Βαρθολομαίος στα μαθητικά του χρόνια στο Γυμνάσιο Ίμβρου, για την αξία των ζώων γράφει σε έκθεση του:

«Τα ζώα είναι βοηθοί του ανθρώπου. Και αν ακόμη κανείς δεν το εννοή ,τα ζώα τον βοηθούν εις όλον τον βίον του. Πολλάκις όμως ο άνθρωπος φαίνεται αχάριστος προς αυτά. Τα τυρρανεύει και δεν διστάζει ενίοτε να τα φονεύει. Τα βλέπει με περιφρόνησιν και τα βασανίζει, ενώ και ο μικρός εκείνος σκύληξ προσφέρει πολυτιμοτάτην βοήθειαν εις τον άνθρωπον, σκάπτει την γην και κάθε φύλλον το οποίον εισέρχεται εις την οπήν αυτήν σήπεται και κάμει γονιμωτέραν την γην. Επίσης τα οικιακά ζώα μας δίδουν τροφήν και τόσας άλλας χρήσιμους ύλας, χρησιμεύουν ως υποζύγια και εν γένει αποτελούν σπουδαιότατον βοηθό του ανθρώπου. Τέλος και αυτά τα θηρία, τα οποία θεωρεί ο άνθρωπος ως εχθρούς του και προσπαθεί

²³ Διαθέσιμο στη διεύθυνση

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ecumenical_Patriarch_Bartholomew_200902.jpg, επίσκεψη 17/05/2017

παντοιοτρόπως να τα εξολοθρεύσει, είναι ενίοτε ωφέλιμα εις αυτόν. Ο άνθρωπος λοιπόν ζει πάντοτε με την βοήθειαν των ζώων. Τα ζώα όμως και χωρίς ακόμα να τα βοηθήσει ο άνθρωπος δύναται να ζήσουν ελεύθερα εν τη φύσει. Οποία πλάνη λοιπόν, να νομίζωμεν οτι τα ζώα έχουν ανάγκην της βοήθειάς μας και όχι ημεείς εκείνων! Και αν εκ πρώτης όψεως φαίνεται ότι τα ζώα δεν δύνανται να ζήσουν χωρίς την βοήθειαν του ανθρώπου, είναι διότι τα εξημερώσαμεν και τα εκμεταλλευόμεθα. Εξ όλων αυτών εξαγομεν το συμπέρασμα οτι πρέπει να είμεθα ζωόφιλοι, όχι όμως εις υπέρτατον βαθμόν, όπως-δυστυχώς-συμβαίνει με μερικούς διότι τότε η ζωοφιλία μας καταντά υπερβολή και το χειρότερον ακόμα πάθος αθεράπευτον».²⁴

Ο Πατριάρχης Βαρθολομαίος χαρακτηρίζεται ως ο «πράσινος» Πατριάρχης διότι, ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για τα σύγχρονα οικολογικά προβλήματα και έχει θέσει την προστασία του περιβάλλοντος ως ένας από τους κυριότερους στόχους της Πατριαρχείας του.

²⁴ Διαθέσιμο στη διεύθυνση <http://ektimotheou.blogspot.gr/2011/10/blog-post.html?spref=fb>, επίσκεψη 17/05/2017

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ

3.1. ΕΜΦΥΤΗ - ΕΓΓΕΝΗΣ ΑΞΙΑ

Η αξιολόγηση του φυσικού κόσμου είναι ένα από τα μεγαλύτερα ζητήματα που έχει να αντιμετωπίσει η Περιβαλλοντική Ηθική και αυτό διότι, η αξία που δίνει ο άνθρωπος στον φυσικό κόσμο διαμορφώνει και τη συμπεριφορά του απέναντι σε αυτόν. Στόχος της Περιβαλλοντικής Ηθικής είναι η ανάπτυξη σωστής ηθικής στάσης απέναντι στο περιβάλλον. Για τον λόγο αυτό, το κυριότερο ίσως ερώτημα είναι, τι είδους αξία αποδίδεται στη φύση, εγγενής ή χρηστική; Ο πρώτος όρος περιγράφει την αξία των όντων ως καθ' εαυτό σκοπούς, ανεξάρτητα από το γεγονός πως η ύπαρξη τους ενδεχομένως εξυπηρετεί κάποιον σκοπό, ενώ ο δεύτερος όρος περιγράφει την αξία που φέρουν τα όντα όταν λειτουργούν ως μέσα για κάποιον περεταίρω σκοπό.²⁵

Μέχρι σήμερα, οι περισσότεροι φιλόσοφοι αποδίδουν στη φύση μόνο χρηστική αξία και αυτό έχει ως αποτέλεσμα, ο άνθρωπος να μην διαθέτει καμία άμεση ηθική υποχρέωση απέναντι στο περιβάλλον. Για ποιούς λόγους όμως αποδίδεται μόνο χρηστική αξία στη φύση; Μερικά από τα επιχειρήματα είναι η ανυπαρξία ψυχής, η απουσία συνείδησης, λογικής, συναίσθησης της χρονικότητας, η αδυναμία βίωσης και έκφρασης συναισθημάτων, η μη ύπαρξη συμφερόντων κ.α.²⁶ Τα πιο πάνω χαρακτηριστικά όμως, παρουσιάζονται μόνο από τον άνθρωπο, για τον λόγο αυτό δεν θα μπορούσε να αξιολογηθεί το μη ανθρώπινο περιβάλλον με βάση τα πιο πάνω κριτήρια αφού είναι εντελώς διαφορετικά όντα.

Ένα ακόμη επιχειρήμα που υποστηρίζει την απόδοση χρηστικής αξίας στη φύση είναι πως η έννοια της αξία και της αξιολόγησης είναι ανθρώπινο προσόν. Δηλαδή, μόνο ο άνθρωπος μπορεί να αξιολογήσει οτιδήποτε, παρόλα αυτά το αντίθετο δεν ισχύει αφού το

²⁵ Πρωτοπαπαδάκης, Ευάγγελος Δ., *Οικολογική Ηθική*, ό. π., σ.40

²⁶ Πρωτοπαπαδάκης, Ευάγγελος Δ., *Οικολογική Ηθική*, ό. π., σ.41

περιβάλλον δεν μπορεί να αισθανθεί την αξία του ή την αξία άλλων όντων.²⁷ Η αξία αναδύεται μόνο εκεί που υπάρχει αίσθηση.²⁸ Άρα ο μη ανθρώπινος κόσμος μπορεί να δεχθεί μόνο χρηστική αξία, μια αξία σχετική με τον άνθρωπο. Γιατί όμως ο άνθρωπος αποδίδει έστω και σχετική αξία στο περιβάλλον; Η απάντηση είναι απλή, για να εγγυηθεί την ύπαρξη του ανθρώπου και να προωθήσει τα ανθρώπινα συμφέροντα. Η στάση αυτή απέναντι στο περιβάλλον καλείται ανθρωποκεντρισμός. Η ανθρωποκεντρική τοποθέτηση αναγνωρίζει ηθική αξία στο περιβάλλον επί τη βάση τεσσάρων αξόνων: της προσφοράς αγαθών, της παροχής υπηρεσιών, της προσφοράς πληροφοριών και της ψυχικής και πνευματικής αξίας που αυτό έχει.²⁹ Παρόλο, που η στάση αυτή αναγνωρίζει κάποιες ηθικές υποχρεώσεις του ανθρώπου απέναντι στον φυσικό κόσμο, δεν μπορεί παρά να χαρακτηριστεί μονάχα ως ωφελμιστική αφού, εάν κάποια στιγμή το περιβάλλον πάψει να είναι χρήσιμο και αναγκαίο για την επιβίωση του ανθρώπινου είδους τότε όλες οι υποχρεώσεις απέναντί του παύουν να ισχύουν και ο άνθρωπος είναι ελεύθερος να το χρησιμοποιήσει όπως αυτός νομίζει. Όπως αναφέρει ο Holmes Rolston III (1932-), καθηγητής φιλοσοφίας στο πανεπιστήμιο του Colorado:

«[...] η ανθρωποκεντρική τοποθέτηση αξιολογεί τη φύση μόνο σε σχέση με την ανθρώπινη συμμετοχή. Αυτό μας προκαλεί μια ανησυχία, ότι όσο γενναιόδωροι μπορεί να γίνουμε για κάποια μη ανθρώπινα όντα, εφόσον μόνο εμείς οι άνθρωποι μπορούμε να αποδώσουμε αξία οπουδήποτε, εφόσον μόνο τις δικές μας αξίες μπορούμε να ακολουθήσουμε ή να γνωρίζουμε, μόνο οι άνθρωποι παραμένουν το κέντρο της ανησυχίας.[...] Η δική μας ανησυχία είναι αυτή που ενδιαφέρει, και δεν είναι πάντα εύκολο το να ανησυχείς για τα ζώα, τα φυτά, τα είδη ή τα οικοσυστήματα που δεν ενδιαφέρονται για τον εαυτό τους, εξ' όσων γνωρίζουμε.[...] Η φύση έχει αξία μόνο όταν μας ικανοποιεί ή όταν μας υπηρετεί».³⁰

Η ανθρωποκεντρική στάση απέναντι στο περιβάλλον κατακρίθηκε από υπερασπιστές της βιοκεντρικής θέσης και θεωρήθηκε ως υπεύθυνη για όλα τα περιβαλλοντικά προβλήματα που αντιμετωπίζει ο πλανήτης σήμερα. Επίσης, το γεγονός πως ο άνθρωπος τις τελευταίες

²⁷ Rolston, Holmes III, «Naturalizing Values: Organisms and Species», *Environmental Ethics Readings in Theory and Application*, ό. π., σ.79

²⁸ Πρωτοπαπαδάκης, Ευάγγελος Δ., *Οικολογική Ηθική*, ό. π., σ.42

²⁹ Πρωτοπαπαδάκης, Ευάγγελος Δ., *Οικολογική Ηθική*, ό. π., σ.43

³⁰ Rolston, Holmes III, «Naturalizing Values: Organisms and Species», *Environmental Ethics Readings in Theory and Application*, ό. π., σ.80

δεκαετίες έχει απομακρυνθεί από τη φύση, δηλαδή έπαψε να θεωρεί τον εαυτό του μέρος του συνολικού οικοσυστήματος αφού, δεν έχει πραγματική αίσθηση του ζωικού και φυτικού κόσμου που τον περιβάλλει, θεωρείται ακόμη ένας λόγος για τον οποίο δεν αναγνωρίζεται εγγενής αξίας στο φυσικό περιβάλλον.

Με αφορμή τα παραπάνω, οι περιβαλλοντικές φιλοσοφίες έχουν ως στόχο να παρέχουν ένα σύστημα αξιών και κανόνων το οποίο να είναι πρακτικά εφαρμόσιμο και ικανό να προσφέρει λύσεις και να επιτρέπει την επίλυση συγκρούσεων αξιών ή καθηκόντων.³¹

Ο Bryan G. Norton καθηγητής φιλοσοφίας το 1987, στην προσπάθεια του να αναγνωριστεί εγγενής αξία και σε κάποια μη ανθρώπινα όντα είχε προτείνει δύο κριτήρια:

1. Αν αυτές οι φυσικές οντότητες έχουν κάποιες ορθολογικές, σταθμισμένες προτιμήσεις, οι οποίες ζητούν ικανοποίηση.
2. Αν μια οντότητα ή ένας πληθυσμός οντοτήτων αφεθεί απερίσπαστος, θα ευδοκιμήσει μέσω της ανάπτυξης των έμφυτων δυνατοτήτων και ικανοτήτων του.³²

Με βάση λοιπόν αυτά τα κριτήρια προφανώς και ο άνθρωπος έχει εγγενή αξία αφού ικανοποιεί και τα δύο. Παράλληλα όμως, αναγνωρίζεται εγγενής αξία και στα ζώα που έχουν την ικανότητα να αισθάνονται και να φροντίζουν για την δική τους ευημερία αφού πληρούνται και τα δύο κριτήρια, ενώ για τα ζώα που δεν διαθέτουν την ικανότητα της αίσθησης ικανοποιείται μόνο το δεύτερο κριτήριο.

Ο Rolston αναφέρει, πως όταν παρατηρούμε τη φύση, παρατηρούμε την εφαρμογή των στρατηγικών προσαρμογής. Όλα τα ζωντανά όντα αγωνίζονται για τη διαίωνηση της ύπαρξης τους και της διατήρησής τους. Τα ζώα αποφεύγουν ή αντιμετωπίζουν τους εχθρούς τους, μπαίνουν σε σεξουαλικούς ανταγωνισμούς και ανάλογα με τις περιστάσεις αναπτύσσουν σύνθετες πρακτικές για την εξασφάλιση της τροφής. Τα φυτά, λιγότερο παθητικά απ' ότι φαίνονται, στρέφονται προς τον ήλιο, οι ρίζες τους εκκρίνουν δηλητήρια που απομακρύνουν τους πιθανούς αντιπάλους, συνεργάζονται με μυκόρριζα, ξοδεύουν σημαντική ενέργεια για την ανάπτυξη περίπλοκων οργάνων αναπαραγωγής. Όλες αυτές οι στρατηγικές μπορούν να θεωρηθούν είτε μέσα για την εξυπηρέτηση ενός σκοπού είτε χρηστικές αξίες οι οποίες αναγνωρίζονται και οργανώνονται γύρω από ένα σκοπό. Υπάρχει λοιπόν μια πηγή αξιών η

³¹ Λαρρέρ, Κατρίν, *Η Φιλοσοφία του Περιβάλλοντος*, ό. π., σ.31

³² Γεωργόπουλος, Αλέξανδρος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, ό. π., σ.53

οποία καταξιώνεται από μόνη της: κάθε ζωντανή ύπαρξη τείνει να διατηρηθεί στη ζωή, είναι ένας σκοπός καθαυτός. Ο Rolston καταλήγει χωρίς άλλη σκέψη ότι:

*«[...] η ζωή γίνεται αντικείμενο υπεράσπισης γι' αυτό που είναι, αποτελεί μια αξία καθεαυτή με βιολογική και φιλοσοφική έννοια του όρου, αξία εγγενής, διότι είναι έμφυτη ή εσωτερική στον οργανισμό».*³³

3.2. ΒΙΟΚΕΝΤΡΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

Η βιοκεντρική ηθική άρχισε να διαμορφώνεται στις αρχές της δεκαετίας του 1980 και προέκυψε από την ανάγκη για την προστασία των ειδών και των συστημάτων και όχι των ατόμων ξεχωριστά. Ονομάστηκε βιοκεντρική ηθική, ακριβώς επειδή εστιάζει στη ζωή σε κάθε της μορφή.³⁴ Στόχοι της είναι η διαμόρφωση ενός ηθικού συστήματος στο οποίο να αναγνωρίζεται απόλυτη ηθική αξία σε κάθε μορφής ύπαρξη και παράλληλα με βάση αυτό να διαμορφώνεται η ανθρώπινη αντιμετώπιση του φυσικού περιβάλλοντος με κύριο χαρακτηριστικό τον σεβασμό. Ακόμη, σε αντίθεση με την περιβαλλοντική ηθική, έχει ως στόχο την ηθική εξέταση και την απόδοση σεβασμού στα είδη ή τα συστήματα παρά στα μεμονωμένα άτομα που τα αποτελούν.³⁵

Παρόλο, που ο βιοκεντρισμός ως στάση άρχισε να αναπτύσσεται στις αρχές της δεκαετίας του 1980, υπήρξαν φιλόσοφοι όπως οι Αμερικανοί Henry David Thoreau (1817-1862) και John Muir (1838-1914) οι οποίοι προσπάθησαν να αποδώσουν απόλυτη αξία στο φυσικό περιβάλλον σαν ένα ενιαίο σύστημα συμπεριλαμβάνοντας και τον άνθρωπο. Ο Thoreau στο έργο του *Ουώλντεν* γράφει:

«[...] Γυρίζω μέσα στη φύση με μια παράξενη ελευθερία και είμαι ένα κομμάτι της. Περπατώ στην όχθη της λίμνης, πάνω στις πέτρες, ντυμένος μονάχα με το πουκάμισο. Είναι συννεφιά, φυσάει αέρας και κάνει ψύχρα και τίποτα δε βλέπω εξαιρετικό που να με τραβάει ιδιαίτερα. Όμως νιώθω όλα τα στοιχεία της φύσης να είναι φίλοι μου όπως ποτέ άλλοτε.[...] Έχω βρει από δική μου πείρα πως η πιο τρυφερή και γλυκιά, η πιο αθώα και ενθαρρυντική

³³ Rolston, Holmes III, *Conserving natural value*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη, 1994, σ.173

³⁴ Πρωτοπαπαδάκης, Ευάγγελος Δ., *Οικολογική Ηθική*, ό. π., σ.76

³⁵ Πρωτοπαπαδάκης, Ευάγγελος Δ., *Οικολογική Ηθική*, ό. π., σ.76

*συντροφιά μπορεί να είναι οποιοδήποτε φυσικό αντικείμενο, ακόμα και για τον άνθρωπο που είναι φτωχός, μισάνθρωπος και μελαγχολικός. Δεν μπορεί να υπάρξει μαύρη μελαγχολία για όποιον ζει στη Φύση».*³⁶

Στο απόσπασμα αυτό ο Thoreau φαίνεται να θεωρεί τον φυσικό κόσμο ως το μεγαλύτερο σύστημα και πως ο άνθρωπος είναι ένα κομμάτι του. Στο ίδιο έργο αναφέρει πως ο άνθρωπος έχει απομακρυνθεί πολύ από τη φύση αναζητώντας υλικές απολαύσεις.

Ο Muir μέσα από τα γραφόμενά του φαίνεται να παρατηρεί και να βιώνει με μοναδικό τρόπο τη σχέση του με τη φύση και θεωρεί ότι υπάρχει μια συνεχής ροή μεταξύ ζωής και θανάτου. Στο έργο του Ταξίδι στην Αλάσκα γράφει:

*«Όταν ερχόμαστε σε επαφή με τη φύση, είμαστε σε εγρήγορση και ανακαλύπτουμε πολλά ενδιαφέροντα πράγματα τα οποία δεν υποψιαζόμασταν καν.[...] Κι έτσι στη φύση δεν βρίσκουμε μέρος κενό ή στέρφο, και το παραμικρό σημείο, είτε στη γη είτε στη θάλασσα είναι καρποφόρο, και οι καρποί του είναι πάντα ώριμοι και έτοιμοι για συγκομιδή, έτσι ώστε κανείς που κοπιάζει γι' αυτούς να μη μένει παραπονεμένος.[...] Πράγματι, μερικές από τις μέρες που έχω περάσει μόνος μου στα βάθη της άγριας φύσης μου έχουν δείξει ότι η αθανασία δεν είναι απαραίτητη για την επίτευξη της απόλυτης ευτυχίας, γιατί αυτές οι διαφορετικές μέρες ήταν τόσο πλήρεις που ο χρόνος έχανε το νόημά του, δεν είχαν ξεκάθαρη αρχή και τέλος, και σχημάτιζαν μια γήινη αθανασία».*³⁷

Ο Muir θεωρεί ότι και το παραμικρό στοιχείο το οποίο συμπεριλαμβάνει το φυσικό περιβάλλον είναι αναγκαίο και στη φύση τίποτα δεν μπορεί να θεωρηθεί περιττό. Θεωρεί ακόμη, πως η φυσική εξέλιξη είναι έλλογη διαδικασία ανεξάρτητη από τα όντα και αυτό προσδίδει ηθική αξία στη φύση.³⁸

Βασιζόμενη σε αυτές τις αρχικές φιλοσοφικές σκέψεις περί μελέτης και αξιολόγησης του φυσικού κόσμου ως σύνολο, η βιοκεντρική ηθική καλείται να αποδώσει εγγενή αξία και να θεσπίσει ένα ηθικό σύστημα με μεγαλύτερη βαρύτητα, από τις βιωματικές εμπειρίες των πρώιμων φιλοσοφικών σκέψεων, βασισμένο σε σύγχρονες απόψεις. Ένας από τους σύγχρονους φιλοσόφους και υποστηρικτές της βιοκεντρικής στάσης είναι ο Paul Taylor (1923-

³⁶ Thoreau, Henry David, «Ουώλντεν», *Φύση, κοινωνία και πολιτική (κείμενα)*, ό. π., σ.74

³⁷ Muir, John, «Ταξίδι στην Αλάσκα», *Φύση, κοινωνία και πολιτική (κείμενα)*, ό. π., σ.77

³⁸ Πρωτοπαπαδάκης, Ευάγγελος Δ., *Οικολογική Ηθική*, ό. π., σ.78

2015), καθηγητής φιλοσοφίας στο Brooklyn College του City University της Νέας Υόρκης. Ο Taylor στην προσπάθειά του να διαμορφώσει μία νέα ηθική στάση που έχει ως κύριο χαρακτηριστικό την απόδοση απόλυτης αξίας σε οτιδήποτε διαθέτει ζωή έρχεται σε σύγκρουση με την ανθρωποκεντρική αντιμετώπιση του μη ανθρώπινου κόσμου. Ο ίδιος σχολιάζει για την ανθρωποκεντρική στάση, πως οι ανθρώπινες πράξεις που επηρεάζουν το φυσικό περιβάλλον και τα μη ανθρώπινα πλάσματα που το αποτελούν, χαρακτηρίζονται ως σωστές ή λανθασμένες σύμφωνα με δύο κριτήρια, είτε εάν έχουν θετικό ή αρνητικό αντίκτυπο στην ανθρώπινη ευημερία, είτε εάν είναι συνεπείς ή ασυνεπείς με το σύστημα κανόνων που προστατεύει και προωθεί τα ανθρώπινα δικαιώματα. Από αυτή την ανθρωποκεντρική στάση αποδίδονται δικαιώματα μόνο στους ανθρώπους. Μπορεί να διαθέτουμε υποχρεώσεις σε σχέση με τα φυσικά οικοσυστήματα και τους βιολογικούς πληθυσμούς, αλλά αυτές οι υποχρεώσεις είναι σε κάθε περίπτωση βασισμένες στο γεγονός πως η φροντίδα μας για τα οικοσυστήματα και τους πληθυσμούς αυτούς, μπορεί να πραγματοποιήσει περεταίρω τις ανθρώπινες αξίες και δικαιώματα. Δεν έχουμε καμία άλλη υποχρέωση, ανεξάρτητα από την παραπάνω, να προστατεύσουμε το συμφέρον αυτών των μη ανθρώπινων όντων. Ένα βιοκεντρικό σύστημα περιβαλλοντικής ηθικής είναι αντίθετο με την ανθρωποκεντρική στάση, στο γεγονός πως οι άνθρωποι έχουμε ηθικές υποχρεώσεις οι οποίες ανήκουν στην άγρια χλωρίδα και πανίδα ως μέλη της Βιόσφαιρας. Είμαστε ηθικά δεσμευμένοι να προστατεύουμε και να προωθούμε το δικό τους καλό.³⁹

Ο Taylor αναφέρει πως ανεξάρτητα εάν ένα ον διαθέτει συνείδηση ή όχι, κατέχει εγγενή αξία εάν επιδιώκει και επιτυγχάνει τα συμφέροντά του. Όμως, διερωτάται τι θα δικαιολογούσε την αποδοχή ενός βιοκεντρικού συστήματος ηθικών αξιών; Και απαντάει πως πίσω από ένα τέτοιο σύστημα βρίσκεται μια βασική ηθική στάση, για να υιοθετήσει κάποιος την ηθική αυτή στάση απέναντι σε μια ζωντανή οντότητα θα πρέπει αυτή η οντότητα να πληροί δύο προϋποθέσεις:

1. Κάθε οργανισμός, είδος και κοινότητα ζωής έχει το δικό του καλό το οποίο, διάφοροι ηθικοί φορείς μπορούν να το προωθήσουν ή να το βλάψουν μέσω των πράξεών τους. Για να

³⁹ Taylor, Paul, «Biocentric Egalitarianism», *Environmental Ethics Readings in Theory and Application*, ό. π., σ.101

θεωρηθεί ότι μια οντότητα έχει το δικό της καλό πρέπει, χωρίς καμία αναφορά σε κάποια άλλη οντότητα, να μπορεί να επωφελείται ή να βλάπτεται.

2. Η δεύτερη προϋπόθεση αναγκαία για την αντιμετώπιση της φύσης με σεβασμό είναι η ιδέα της εγγενούς αξίας. Υιοθετούμε αυτή την στάση απέναντι στην άγρια φύση όταν και μόνο όταν θεωρούμε ότι κατέχει εγγενή αξία. Πράγματι, μόνο τότε οι ηθικοί φορείς θεωρούν ότι έχουν δεσμευτικά καθήκοντα, υποχρεώσεις και ευθύνες.⁴⁰

Σύμφωνα με τον Taylor, όταν φορείς λογική και αυτονομίας συνεισφέρουν στην ηθική θεώρηση και την απόδοση εγγενούς αξίας σε μορφές άγριας ζωής, τότε χαρακτηρίζει την ηθική αυτή στάση ως σεβασμό προς τη φύση. Παραλληλίζεται με τον σεβασμό προς τα άτομα της ανθρώπινης ηθικής. Όταν υιοθετούμε την ηθική στάση του σεβασμού απέναντι στη φύση, τότε δεσμευόμαστε να ζούμε με συγκεκριμένες κανονιστικές αξίες οι οποίες αποτελούν τους κανόνες συμπεριφοράς και τα πρότυπα του χαρακτήρα που θα πρέπει να διέπουν τη φροντίδα που προσφέρουμε στον φυσικό κόσμο.⁴¹

Η βιοκεντρική στάση απέναντι στη φύση του Taylor απαρτίζεται από τέσσερις συνιστώσες:

1. Οι άνθρωποι αποτελούν μέλη της έμβιας κοινότητας της Γης, και η ιδιότητά τους αυτή θεωρείται η ίδια με όλα τα άλλα μη ανθρώπινα μέλη.
2. Τα φυσικά οικοσυστήματα της Γης ως σύνολο θεωρούνται σαν ένας περίπλοκος ιστός από αλληλοεξαρτώμενα στοιχεία, όπου η βιολογική λειτουργία του ενός εξαρτάται από τη βιολογική λειτουργία του άλλου.
3. Κάθε ξεχωριστός οργανισμός επιδιώκει το δικό του καλό, με τον δικό του τρόπο.
4. Ο ισχυρισμός ότι οι άνθρωποι είναι εκ φύσεως ανώτεροι από τα υπόλοιπα είδη είναι ανυπόστατη και με βάση τα προηγούμενα σημεία, πρέπει να απορριφθεί ως μια παράλογη προκατάληψη για την προώθηση του ανθρώπινου οφέλους.⁴²

Η τέταρτη συνιστώσα της βιοκεντρικής στάσης, σύμφωνα με τον Taylor, είναι και η σημαντικότερη ιδέα για να κατοχυρωθεί η στάση του σεβασμού απέναντι στη φύση. Διερωτάται κατά ποία έννοια οι άνθρωποι θεωρούνται ανώτεροι από τα υπόλοιπα ζώα.

⁴⁰ Taylor, Paul, «Biocentric Egalitarianism», *Environmental Ethics Readings in Theory and Application*, ό. π., σ.101

⁴¹ Taylor, Paul, «Biocentric Egalitarianism», *Environmental Ethics Readings in Theory and Application*, ό. π., σ.103

⁴² Taylor, Paul, «Biocentric Egalitarianism», *Environmental Ethics Readings in Theory and Application*, ό. π., σ.105

Διαφέρουμε από αυτά σε κάποιες ικανότητες, τις οποίες αυτά στερούνται. Όμως γιατί αυτές οι ικανότητες πρέπει να θεωρούνται ως στοιχείο ανωτερότητας; Εξάλλου, τα μη ανθρώπινα είδη διαθέτουν ικανότητες που στερούνται οι άνθρωποι από μεριάς τους, όπως για παράδειγμα η ταχύτητα ενός γατόπαρδου, η όραση ενός αετού και η ευκινησία ενός πίθηκου. Γιατί αυτά δεν μπορούν να θεωρηθούν ως στοιχεία ανωτερότητας των ζώων σε σχέση με τον άνθρωπο; Μια απάντηση είναι διότι οι ικανότητες αυτές δεν θεωρούνται τόσο πολύτιμες όσο οι ανθρώπινες ικανότητες, που υποτίθεται καθιστούν το ανθρώπινο είδος ανώτερο. Τέτοιες ικανότητες θεωρούνται η λογική σκέψη, η δημιουργικότητα, η αποφασιστικότητα και η ηθική ελευθερία. Τα χαρακτηριστικά όμως αυτά είναι πολύτιμα για τους ανθρώπους, θεωρούνται αναγκαία για τη διατήρηση και την ευημερία του ανθρώπινου πολιτισμού και κουλτούρας. Είναι ξεκάθαρο πως τα χαρακτηριστικά αυτά κρίνονται ως καλά και επιθυμητά από την ανθρώπινη σκοπιά κάτι που επιβεβαιώνει το γεγονός πως οι άνθρωποι ισχυρίζονται πως το ανθρώπινο είδος είναι ανώτερο από όλα τα υπόλοιπα που αποτελούν την έμβια κοινότητα. Το μόνο που χρειάζεται για να απορριφθεί αυτή η άποψη περί ανωτερότητας με βάση τις ανθρώπινες ιδιότητες είναι, να μελετηθούν οι ικανότητες των μη ανθρώπινων όντων από την σκοπιά του δικού τους καλού.⁴³

Ακόμη ένα επιχείρημα που χρησιμοποιεί ο Taylor για να υποστηρίξει τη θέση του, πως ο άνθρωπος έχει ισότιμη θέση με όλα τα υπόλοιπα όντα, είναι το γεγονός πως το ανθρώπινο είδος σε σχέση με τα περισσότερα είδη που αποτελούν την έμβια κοινότητα είναι καινούργιο. Δηλαδή, η ζωή και η ευημερία των ειδών και των οικοσυστημάτων υπήρχε πολύ πριν εμφανιστεί ο άνθρωπος στο προσκήνιο. Το γεγονός αυτό θα έπρεπε να παροτρύνει τον άνθρωπο να αντιμετωπίζει τη ζωή του στην Γη ως μια συγκατοίκηση με τα υπόλοιπα είδη και όχι ως την εκμετάλλευση για την προώθηση και την κάλυψη των δικών του συμφερόντων και αναγκών.⁴⁴ Παράλληλα, είναι βέβαιο το γεγονός πως η επιβίωση του ανθρώπινου είδους βασίζεται στην ευημερία των μη ανθρώπινων οργανισμών ενώ το αντίθετο δεν είναι κάτι το οποίο ισχύει. Μάλιστα τα ζώα και τα φυτά εξελίχθηκαν πολύ νωρίτερα από ότι ο άνθρωπος, και διαμόρφωσαν μηχανισμούς και συστήματα τα οποία προωθούν και καθιστούν βέβαιη την συνέχιση του είδους τους. Εάν λοιπόν, κατά κάποιο λόγο το ανθρώπινο είδος εξαλειφόταν από

⁴³ Taylor, Paul, «Biocentric Egalitarianism», *Environmental Ethics Readings in Theory and Application*, ό. π., σ.108

⁴⁴ Γεωργόπουλος, Αλέξανδρος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, ό. π., σ.226

τη Γη τότε θα ήταν περισσότερο θετικό για όλη την υπόλοιπη έμβια κοινότητα παρά αρνητικό αφού οι ανθρώπινες επεμβάσεις στη φύση, ιδιαίτερα τις τελευταίες δεκαετίες, έχουν επιφέρει ανυπολόγιστες ζημιές στην άγρια φύση.⁴⁵

Με βάση όλα τα πιο πάνω επιχειρήματα, και πολλά άλλα που αναφέρει στο έργο του, ο Taylor καταλήγει πως η απόδοση εγγενούς αξίας σε κάθε έμβιο ον είναι κάτι απολύτως συμβατό με το προαναφερθέν σύστημα αρχών.⁴⁶

3.3. ΟΙΚΟΚΕΝΤΡΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

Μια μεγάλη μερίδα φιλοσόφων θεωρεί πως η προηγούμενη θεωρία του βιοκεντρισμού είναι μια ατομικιστική θεωρία σύμφωνα με την οποία διαθέτουμε υποχρεώσεις μόνο απέναντι σε άτομα. Στον αντίποδα της σκέψης αυτής υπάρχουν οι οικοκεντρικές ολιστικές θεωρίες οι οποίες υποστηρίζουν πως αποδέκτες των υποχρεώσεών μας είναι αποκλειστικά σύνολα ατόμων.⁴⁷ Οι θεωρίες αυτές υποστηρίζουν επίσης, πως τα συμφέροντα ενός συνόλου οργανισμών είναι δυνατόν να διαφέρουν από τα συμφέροντα του κάθε οργανισμού ξεχωριστά που ανήκει στο σύνολο. Άρα καταλήγουν το συμφέρον του συνόλου μπορεί να διαφέρει από το άθροισμα των συμφερόντων των μελών του.⁴⁸

Μια από αυτές τις ολιστικές θεωρίες που έχουν διαμορφωθεί είναι και η οικοκεντρική ηθική, η οποία έρχεται σε αντίθεση με την ατομοκεντρική προσέγγιση του Taylor διότι, ισχυρίζεται ότι ο φυσικός κόσμος δεν αποτελείται μόνο από όντα τα οποία διαθέτουν συμφέροντα και επιδιώξεις, αλλά αποτελείται και από όντα τα οποία δεν επιδιώκουν κανένα σκοπό. Για τον λόγο αυτό η περιβαλλοντική ηθική έπρεπε να καταπιαστεί με κάποια άλλη θεωρία.

Ένας από τους σημαντικότερους υποστηρικτές της οικοκεντρικής ηθικής, αλλά και μια από τις σημαντικότερες μορφές της περιβαλλοντικής ηθικής, είναι ο Aldo Leopold (1887-1948). Ο Leopold, εργάστηκε αρχικά στις ΗΠΑ, ως υπεύθυνος διαχείρισης θηραμάτων, και έπειτα ως

⁴⁵ Γεωργόπουλος, Αλέξανδρος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, ό. π., σ.227

⁴⁶ Γεωργόπουλος, Αλέξανδρος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, ό. π., σ.231

⁴⁷ Γεωργόπουλος, Αλέξανδρος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, ό. π., σ.426

⁴⁸ Γεωργόπουλος, Αλέξανδρος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, ό. π., σ.426

καθηγητής διαχείρισης της άγριας ζωής στο πανεπιστήμιο του Wisconsin. Συντετριμμένος από την κρίση που αντιμετωπίζει το περιβάλλον, αναφέρει πως πρέπει να αρχίσουμε να αντιλαμβανόμαστε τη σχέση συμβίωσης με τη Γη ώστε να αξιολογούμε τη βιοτική κοινότητα σύμφωνα με το δικό της καλό. Πρέπει να βλέπουμε τους εαυτούς μας, όχι ως κατακτητές της γης αλλά ως απλά μέλη και πολίτες της βιοτικής κοινότητας.⁴⁹ Εργάστηκε με επιμονή ώστε να δημιουργηθεί μια σχέση μεταξύ της οικολογίας και της ηθικής και έγραψε ένα από τα σημαντικότερα άρθρα, για τη θεμελίωση της οικοκεντρική ηθικής, με τίτλο *Η Ηθική της Γης*.

Στο άρθρο του αυτό ο Leopold, περιγράφει δίνοντας τρία διαφορετικά στάδια την ηθική ανάπτυξη του ανθρώπου. Το πρώτο στάδιο, αναφέρεται στα ηθικά συστήματα τα οποία είχαν ως στόχο τη ρύθμιση των σχέσεων μεταξύ των ατόμων, όπως για παράδειγμα ο Μωσαϊκός νόμος. Το δεύτερο στάδιο, αφορά τα ηθικά συστήματα που αναπτύχθηκαν για τη διαμόρφωση των σχέσεων μεταξύ του ατόμου και της κοινωνίας, όπως για παράδειγμα ο Χρυσός κανόνας. Το τρίτο στάδιο, σύμφωνα με τον Leopold, δεν υπάρχει ακόμη αλλά αφορά τα μελλοντικά ηθικά συστήματα που πρέπει να διαμορφωθούν ώστε να ρυθμίσουν τις σχέσεις μεταξύ του ανθρώπου και της γης, των ζώων και των φυτών. Η γη θεωρείται ακόμη ιδιοκτησία του ανθρώπου, η επέκταση της ηθικής προς το τελευταίο αυτό στάδιο, είναι μια αναπτυξιακή πιθανότητα και μια οικολογική αναγκαιότητα.⁵⁰

Ο Leopold αναφέρει, πως μέχρι τώρα οι ηθικές θεωρίες που αναπτύχθηκαν βασίστηκαν πάνω σε μια προϋπόθεση, ότι το άτομο είναι μέλος μιας κοινότητας αλληλοεξαρτώμενων μερών. Τα ένστικτά του το προτρέπουν να ανταγωνιστεί για τη θέση του στην κοινότητα, αλλά η ηθική του το προτρέπει επίσης να συνεργαστεί. Η ηθική της γης πολύ απλά επεκτείνει τα όρια της κοινότητας ώστε να συμπεριλάβει το χώμα, το νερό, τα φυτά και τα ζώα ή συλλογικά τη γη και σχολιάζει:

«Αυτό ακούγεται απλό: δεν φωνάζουμε ήδη την αγάπη μας και την υποχρέωσή μας απέναντι στη γη του ελεύθερου και το σπίτι του γενναίου; Ναι, αλλά τι και ποιόν αγαπάμε; Σίγουρα όχι το χώμα, το οποίο ανακατεύουμε και κατεδαφίζουμε. Σίγουρα όχι το νερό, το

⁴⁹ Leopold, Aldo, «Ecocentrism: The Land Ethic», *Environmental Ethics Readings in Theory and Application*, ό. π., σ.119

⁵⁰ Leopold, Aldo, «Ecocentrism: The Land Ethic», *Environmental Ethics Readings in Theory and Application*, ό. π., σ.119

οποίο υποθέτουμε ότι δεν έχει καμία χρησιμότητα εκτός από το να γυρίζει γεννήτριες, να ταξιδεύει φορτηγά πλοία και στο οποίο αδειάζουμε τα απόβλητά μας. Σίγουρα όχι τα φυτά, των οποίων έχουμε εξαλείψει ολόκληρες κοινότητες στο κλείσιμο ενός ματιού. Σίγουρα όχι τα ζώα, των οποίων έχουμε εξαλείψει πολλά από τα μεγαλύτερα και ομορφότερα είδη. Η ηθική της γης δεν μπορεί να αποτρέψει τη μεταβολή, τη διαχείριση, και τη χρήση αυτών των αγαθών αλλά επιβεβαιώνει το δικαίωμα του στη συνέχιση της ύπαρξής τους, και τουλάχιστον στη συνέχιση της ύπαρξής τους στη φυσική τους κατάσταση».⁵¹

Στο απόσπασμα αυτό ο Leopold, προσπαθεί να ενισχύσει την άποψη πως ο ρόλος του ανθρώπου δεν είναι αυτός του κατακτητή και κυβερνήτη της βιοτικής κοινότητας αλλά, αυτός του απλού μέλους και πολίτη, γεγονός το οποίο αποδίδει σεβασμό στα υπόλοιπα μέλη αλλά και σεβασμό στην βιοτική κοινότητα ως έχει. Για τον ίδιο τον Leopold, είναι αδιανόητο ότι μπορεί να υπάρξει ηθική σχέση μεταξύ ανθρώπου και φύσης χωρίς αυτή να χαρακτηρίζεται από αγάπη, σεβασμό, θαυμασμό και υψηλή εκτίμηση για την αξία της. Με τον όρο αξία, εννοεί σαφώς κάτι πολύ ευρύτερο από την απλή οικονομική αξία της γης, εννοεί την αξία ως φιλοσοφική έννοια. Υποστηρίζει πως ίσως το σοβαρότερο εμπόδιο που αντιμετωπίζει η εξέλιξη της ηθικής της γης είναι το γεγονός πως το εκπαιδευτικό και οικονομικό σύστημα δεν προωθούν την υιοθέτησή της. Ακόμη, σχολιάζει πως ο άνθρωπος δεν διαθέτει ζωτικής σημασίας σχέση με το περιβάλλον κάτι το οποίο καθιστά την ανάπτυξη της φιλοσοφίας αυτής ακόμη δυσκολότερη. Σε απόσπασμα από το άρθρο του αναφέρει:

«Το κλειδί για την ανάπτυξη μια ηθικής είναι να πάψει ο άνθρωπος να σκέφτεται τη σωστή εκμετάλλευση της φύσης μονάχα ως οικονομικό πρόβλημα. Πρέπει να μελετηθεί κάθε ερώτημα με βάση την ηθική και αισθητική ορθότητα όπως επίσης και τι είναι οικονομικά ωφέλιμο. Κάτι θεωρείται ορθό όταν τείνει να διατηρεί την ακεραιότητά, την σταθερότητα και την ομορφιά της βιοτικής κοινότητας. Κάτι θεωρείται λανθασμένο όταν τείνει διαφορετικά».⁵²

Ένας από τους σημαντικότερους ερευνητές και ίσως ο μεγαλύτερος υποστηρικτής της ηθικής της γης του Aldo Leopold είναι ο J. Baird Callicott (1941-), Αμερικανός καθηγητής

⁵¹ Leopold, Aldo, «Ecocentrism: The Land Ethic», *Environmental Ethics Readings in Theory and Application*, ό. π., σ.120

⁵² Leopold, Aldo, «Ecocentrism: The Land Ethic», *Environmental Ethics Readings in Theory and Application*, ό. π., σ.125

φιλοσοφίας στο πανεπιστήμιου του βόρειου Τέξας. Ο Callicott υιοθετεί την πιο πάνω στάση του Leopold για το ότι κάτι είναι ηθικά ορθό εάν διατηρεί την ακεραιότητα, τη σταθερότητα και την ομορφιά της βιοτικής κοινότητας, ενώ διαφορετικά θεωρείται ηθικά λανθασμένο. Παράλληλα, αναζητεί την ύπαρξη απόλυτης αξίας στη βιοτική κοινότητα αυτή καθ' εαυτή, δηλαδή αποδίδεται απόλυτη αξία στο όλον ενώ τα μέρη που το αποτελούν αντλούν αξία από τη συμμετοχή τους στο σύνολο.⁵³ Σε αυτό το σημείο ο Πρωτοπαπαδάκης σχολιάζει πως με βάση τη θέση του Callicott για την απόδοση απόλυτης αξίας στην βιοτική κοινότητα ως σύνολο, ο άνθρωπος είναι υποχρεωμένος να λαμβάνει περισσότερο υπόψη του το συνολικό συμφέρον παρά το ατομικό. Το γεγονός αυτό έχει ως αποτέλεσμα να δίνεται μεν προτεραιότητα στα σύνολα σε σχέση με τα άτομα, παρόλα αυτά όμως, δεν προσδίδει τίποτα περισσότερο παρά μονάχα χρηστική αξία στα άτομα. Δηλαδή, το άτομο διαθέτει αξία εφόσον λειτουργεί προς το συμφέρον του συνόλου όμως όταν τα συμφέροντα του ατόμου έρχονται σε σύγκρουση με αυτά του συνόλου, τότε το άτομο απαξιώνεται πλήρως.⁵⁴

3.4. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ

Μία επίσης ολιστική αντίληψη είναι και η Κοινωνική Οικολογία. Η Κοινωνική Οικολογία σύμφωνα με τον John Clark, καθηγητή φιλοσοφίας στο πανεπιστήμιο Loyola της Νέας Ορλεάνης, είναι η πρώτη οικολογική φιλοσοφία που παρουσιάζει μια ολοκληρωμένη προσέγγιση σε όλα τα θεμελιώδη ζητήματα θεωρίας και πρακτικής. Υποστηρίζει τη θέση πως το καλό του συνόλου μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο μέσω της πλούσιας ατομικότητας και των σύνθετων σχέσεων των μερών.⁵⁵

Σύμφωνα με τον φιλόσοφο Murray Bookchin (1921-2006), στη φύση παρατηρείται ένας δυϊσμός. Δηλαδή, υπάρχει η πρώτη φύση η οποία είναι η βιολογική εξελικτική ιστορία και η δεύτερη φύση που είναι ο ορθολογισμός, η κουλτούρα και οι κοινωνικοί θεσμοί, μια φύση που συναντάται κατά κύριο λόγο στο ανθρώπινο είδος. Η δεύτερη αυτή φύση του ανθρώπου μπορεί να αποτελέσει κίνδυνο, από τη μία εάν υποτιμηθεί τότε όλα τα όντα έχουν ίδια εγγενή

⁵³ Πρωτοπαπαδάκης, Ευάγγελος Δ., *Οικολογική Ηθική*, ό. π., σ.82

⁵⁴ Πρωτοπαπαδάκης, Ευάγγελος Δ., *Οικολογική Ηθική*, ό. π., σ.82

⁵⁵ Clark, John, «Τι είναι η Κοινωνική Οικολογία», *Φύση, κοινωνία και πολιτική (κείμενα)*, ό. π., σ.112

αξία ενώ αν υπερτιμηθεί τότε ο άνθρωπος δεν θεωρείται μέλος της φύσης. Ο Bookchin υποστηρίζει πως το σημείο στο οποίο πρέπει να εστιαστεί η σύγχρονη περιβαλλοντική ηθική είναι ο σεβασμός προς την αρχέγονη εξελικτική πορεία από τις απλές μορφές ζωής προς τις όλο και πιο σύνθετες.⁵⁶ Ο Bookchin θέλοντας να αναδείξει την σημαντικότητα της εξελικτικής αυτής πορείας για την κοινωνική οικολογία αναφέρει:

*«Η κοινωνική οικολογία, σε όλες τις διαβαθμίσεις, μεσολαβήσεις και στιγμές εξέλιξης της, διακρίνει τη συνέχεια και το αλληλένδετο και, εντάσσοντάς τα στο ευρύ πλαίσιο που ονομάζουμε οικολογία, διαφυλάττει τη σοφία του κυττάρου και του σώματος, τη φυσική ιστορία του πνεύματος και τη δομή του».*⁵⁷

Η κοινωνική οικολογία, όπως ισχυρίζεται ο Clark, δεν υποστηρίζει την ανθρωποκεντρική στάση απέναντι στη φύση, δηλαδή δεν τοποθετεί τον άνθρωπο ως τον τελικό σκοπό ή και μοναδικό σκοπό της φύσης, αλλά ούτε υποστηρίζει και το βιοκεντρισμό, που δε λαμβάνει υπόψη του την ιστορία της εξέλιξης έτσι ώστε να προωθήσει τη βιολογική ισότητα μεταξύ όλων των ειδών. Σύμφωνα με τον Clark, η κοινωνική οικολογία είναι ένας κάποιου είδους οικοκεντρισμός, που περιμένει από τον άνθρωπο να προωθήσει το δικό του καλό και συμφέρον μέσα στο ευρύτερο πλανητικό πλαίσιο και να μεταβάλλει την ατομική λογική του σε μία πλανητική λογική. Όπως αναφέρει και ο Bookchin:

*«[...] ο μεγαλύτερος ρόλος της οικολογικής ηθικής είναι να μας βοηθήσει να διακρίνουμε ποιές από τις πράξεις μας υπηρετούν την προώθηση της φυσική εξέλιξης και ποιές την εμποδίζουν».*⁵⁸

Ποιός είναι όμως, σύμφωνα με τον Bookchin, ο ρόλος του ανθρώπου; Ο Bookchin, στα πλαίσια της κοινωνικής οικολογίας φαίνεται να αποδίδει στον άνθρωπο ένα ρόλο καθοδηγητή της φυσική εξέλιξης. Θεωρεί πως το χαρακτηριστικό της αυτοσυνείδησης που διαθέτει ο άνθρωπος του επιβάλλει, χρησιμοποιώντας την ορθολογική σκέψη του να κατευθύνει την εξελικτική διαδικασία, δηλαδή σύμφωνα με τον Bookchin:

«[...] να παρέμβει συνειδητά και να αυξήσει τη βιοτική ποικιλότητα, να μειώσει την ταλαιπωρία και τον πόνο, να υποθάψει την εξέλιξη νέων μορφών ζωής με μεγάλη οικολογική

⁵⁶ Γεωργόπουλος, Αλέξανδρος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, ό. π., σ.434

⁵⁷ Clark, John, «Τι είναι η Κοινωνική Οικολογία», *Φύση, κοινωνία και πολιτική (κείμενα)*, ό. π., σ.114

⁵⁸ Clark, John, «Τι είναι η Κοινωνική Οικολογία», *Φύση, κοινωνία και πολιτική (κείμενα)*, ό. π., σ.116

αξία, να μειώσει το αποτέλεσμα καταστροφικών ατυχημάτων ή τις σκληρές συνέπειες μιας απλής αλλαγής».⁵⁹

Η άποψη αυτή δεν είναι κάτι που συμμερίζονται οι οικοκεντρικοί φιλόσοφοι κυρίως επειδή θεωρούν πως όλα τα όντα πρέπει να έχουν την ελευθερία να ζουν με βάση τον δικό τους τρόπο και επίσης διότι αποδίδει στον άνθρωπο τον ρόλο του επιστάτη της φυσικής εξέλιξης κάτι που του αποδίδει ένα σκοπό τον οποίο δεν διαθέτουν τα μη ανθρώπινα όντα.⁶⁰ Για το ίδιο ερώτημα ο Clark, υποστηρίζει πως η ανανέωση της φύσης είναι το πιο κεντρικό καθήκον του οικολογικού κινήματος. Η κοινωνική οικολογία καθιστά αναγκαία τη δημιουργία οικονομικοτήτων και οικοτεχνολογιών οι οποίες θα διαμορφώσουν τη σχέση ανθρώπου και φύσης με τέτοιο τρόπο ώστε να τερματιστεί η υποβάθμιση της βιόσφαιρας, και αναφέρει:

*«Μια οικολογική κοινότητα δε θα επιχειρήσει να κυριαρχήσει το περιβάλλον της αλλά θα γίνει προσεκτικά ένα αναπόσπαστο τμήμα του οικοσυστήματός του. Αντί να διαιωνίσει το σύστημα της μανιακής, ανεξέλεγκτης παραγωγής και κατανάλωσης, η κοινότητα θα ασκήσει την πραγματική οικονομία, την προσεκτική τήρηση και εφαρμογή των νόμων του οίκου. Ο βαθμός, κατά τον οποίο οι άνθρωποι θα ασκήσουν μια επιθυμητή επιρροή στο οικοσύστημα, θα πρέπει να καθορίζεται μόνο μετά από μια λεπτομερή ανάλυση των ικανοτήτων μας να δράσουμε εν ονόματι της φύσης, και των αρνητικών επιπτώσεων της διαταραχής που προκαλούμε στη φυσική ισορροπία».*⁶¹

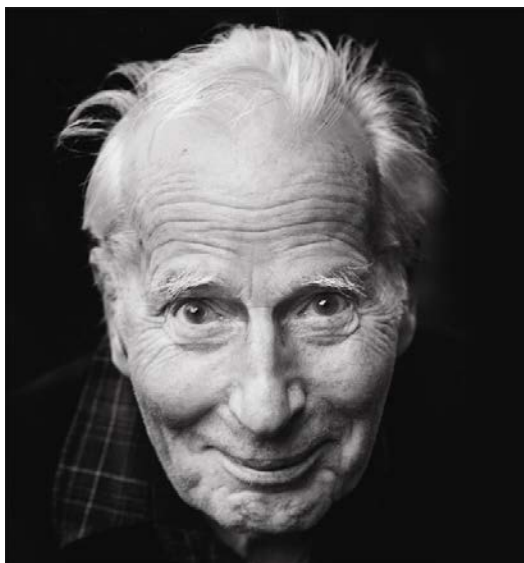
3.5. ΒΑΘΙΑ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ

Το κίνημα της Βαθιάς Οικολογίας στοχεύει σε μια ριζική αλλαγή του τρόπου με τον οποίο η ανθρώπινη κοινωνία αντιμετωπίζει ηθικά το φυσικό περιβάλλον. Είναι ένα σύγχρονο και επαναστατικό πνευματικό κίνημα με πολλές πτυχές, που θεσπίστηκε και αναπτύχθηκε τις τελευταίες δεκαετίες του 20ου αιώνα. Κύριος εκπρόσωπος και ο άνθρωπος που έθεσε τις βάσεις του κινήματος και της φιλοσοφίας πίσω από αυτό είναι ο Νορβηγός Arne Naess (1912-2009), καθηγητής φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου του Όσλο.

⁵⁹ Γεωργόπουλος, Αλέξανδρος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, ό. π., σ.401

⁶⁰ Γεωργόπουλος, Αλέξανδρος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, ό. π., σ.402

⁶¹ Clark, John, «Τι είναι η Κοινωνική Οικολογία», *Φύση, κοινωνία και πολιτική (κείμενα)*, ό. π., σ.117

Εικόνα 2.6.: Φωτογραφία του Arne Naess από άγνωστη πηγή.⁶²

Ο Naess ανέπτυξε ένα δικό του φιλοσοφικό σύστημα το οποίο ονόμαζε Ecosophy T, ένας συνδυασμός των αγγλικών λέξεων Ecology (Οικολογία) και Philosophy (Φιλοσοφία), ενώ το T το είχε προσθέσει με σκοπό να δείξει ότι μπορούν να αναπτυχθούν διαφορετικά φιλοσοφικά συστήματα τα οποία όλα να καταλήγουν στη Βαθιά Οικολογία. Θέλοντας να ορίσει το περιεχόμενο του συστήματος αναφέρει:

*«Με τον όρο Οικοφιλοσοφία (Ecosophy) εννοώ μια φιλοσοφία οικολογικής αρμονίας ή ισορροπίας. Μια φιλοσοφία η οποία, ως ένα είδος σοφίας (sophia) ή γνώσης, είναι κανονιστική με ανοιχτό τρόπο, περιέχει κανόνες, αρχές, αξιώματα, αξιολογικές και λογικές προτάσεις σχετικά με το γίνεσθαι του κόσμου. Η γνώση είναι πολιτικής φύσεως, όχι μόνο επιστημονική περιγραφή και πρόληψη, αλλά άξονας δράσης. Οι λεπτομέρειες μιας οικοφιλοσοφίας είναι εύλογο να εμφανισθούν ποικιλόμορφες, εξαιτίας σημαντικών διαφοροποιήσεων σχετικών όχι μόνο με την πραγματικότητα της μόλυνσης, της εξάντλησης των φυσικών πόρων, της αύξησης του πληθυσμού κτλ, αλλά εξίσου λόγω των εκάστοτε αξιολογικών προτεραιοτήτων».*⁶³

Σύμφωνα με τον Naess η βασική αρχή του συστήματος είναι η Αυτοπραγμάτωση! όπου το θαυμαστικό που υπάρχει στο τέλος δηλώνει ότι είναι μια κανονιστική αρχή, προτείνει δηλαδή κάτι που μπορεί να μην υφίσταται αλλά θα πρέπει να πραγματωθεί. Ο Naess θεωρεί

⁶² Διαθέσιμο στη διεύθυνση, <https://alchetron.com/Arne-Naess-1026861-W#>, επίσκεψη 07/06/2017

⁶³ Πρωτοπαπαδάκης, Ευάγγελος Δ., *Οικολογική Ηθική*, ό. π., σ.110-111

πως μεταξύ των όντων υφίστανται εσωτερικές σχέσεις, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει τον άνθρωπο στην ταύτιση με όντα πέρα από αυτόν. Η ταύτιση του ανθρώπου με όντα του φυσικού περιβάλλοντος έχει ως αποτέλεσμα τη διεύρυνση του Εγώ του κάτι που θα επεκτείνει τον αυτοσεβασμό πέρα από τα πλαίσια της ανθρώπινης ύπαρξης.⁶⁴

Το κίνημα της Βαθιάς Οικολογίας παρόλο που οφείλει την εμφάνισή του στο Νορβηγό φιλόσοφο δεν ταυτίζεται απόλυτα με το φιλοσοφικό του σύστημα. Σύμφωνα με τον Naess το κίνημα αυτό μπορεί να θεωρηθεί ως το σημείο αναφοράς πολλών φιλοσοφικών συστημάτων που έχουν ως σκοπό τη διάσωση του περιβάλλοντος. Ο Naess θέλοντας να διαχωρίσει το ρηχό οικολογικό κίνημα από το βαθύ οικολογικό κίνημα, αναφέρει:

*«Το ρηχό οικολογικό κίνημα: Μάχεται ενάντια στη ρύπανση και την εξάντληση των πόρων. Κύριος αντικειμενικός στόχος: η υγεία και η ευμάρεια των ανθρώπων στις αναπτυσσόμενες χώρες».*⁶⁵

Αντίθετα το βαθύ οικολογικό κίνημα, σύμφωνα με τον Naess, βασίζεται σε μια βιοσφαιρική ισότητα μέσω της οποίας προβάλλεται η εγγενής αξία όλων των όντων έμβιων ή μη. Ακόμη, ο χαρακτηρισμός βαθιά προωθεί μια βαθιά αμφισβήτηση στις ανθρωποκεντρικές αντιλήψεις που έχουν κυριαρχήσει απέναντι στο φυσικό περιβάλλον. Θέλοντας να τονίσει τις εμφανείς διαφορές απέναντι στις σύγχρονες αντιλήψεις και τις αλλαγές που πρέπει να επιβληθούν ο Naess κάνει την παρακάτω καταγραφή διαφορών ανάμεσα στη Ρηχή και στη Βαθιά Οικολογία:

<u>Ρηχή οικολογία</u>	<u>Βαθιά οικολογία</u>
Η ποικιλότητα της φύσης έχει αξία ως πόρος για τον άνθρωπο.	Η ποικιλότητα της φύσης έχει τη δική της εγγενή αξία.
Οτιδήποτε έχει αξία μόνο σε σχέση με τον άνθρωπο. Οποιαδήποτε άλλη αξία είναι ανοησία. Μόνο το ανθρώπινο είδος αξιοθετεί.	Το να εξισώνει κάποιος την αξία γενικά με την αξία που έχει σχέση μόνο με τον άνθρωπο αποκαλύπτει ρατσιστικού τύπου προκατάληψη.
Τα είδη των φυτών και των ζώων θα πρέπει	Τα είδη φυτών και ζώων πρέπει να

⁶⁴ Πρωτοπαπαδάκης, Ευάγγελος Δ., *Οικολογική Ηθική*, ό. π., σ.111-112

⁶⁵ Naess, Arne, «Το ρηχό και το βαθύ, ευρέος φάσματος οικολογικό κίνημα. Μια περίληψη», *Φύση, κοινωνία και πολιτική (κείμενα)*, ό. π., σ.147

να διασωθούν λόγω της αξίας τους ως αποθέματα γενετικού υλικού για τη γεωργία και την ιατρική.	διασωθούν λόγω της εγγενούς τους αξίας.
Η ρύπανση πρέπει να μειωθεί, στον βαθμό που απειλεί την οικονομική ανάπτυξη.	Η μείωση της ρύπανσης έχει προτεραιότητα σε σχέση με την οικονομική ανάπτυξη.
Η αύξηση του πληθυσμού των αναπτυσσόμενων χωρών απειλεί την οικολογική ισορροπία του πλανήτη.	Το τωρινό επίπεδο του παγκόσμιου πληθυσμού απειλεί τα οικοσυστήματα του πλανήτη, αλλά αυτή η απειλή οφείλεται κυρίως στον πληθυσμό και τη συμπεριφορά των βιομηχανικών κρατών. Ο ανθρώπινος πληθυσμός σήμερα είναι υπερβολικός.
Πόρος σημαίνει πόρος για τους ανθρώπους.	Πόρος σημαίνει πόρος για τα ζωντανά όντα.
Οι άνθρωποι δεν θα υπομείνουν μια μεγάλη μείωση του βιοτικού τους επιπέδου.	Ποιότητα ζωής και βιοτικό επίπεδο είναι δύο διαφορετικά πράγματα. Οι άνθρωποι δεν θα έπρεπε να υπομείνουν πτώση του πρώτου, αλλά πτώση του δεύτερου για τις υπερανπτυγμένες κοινωνίες.
Η φύση είναι αναγκαστικά σκληρή.	Ο άνθρωπος είναι σκληρός, αλλά όχι αναγκαστικά. ⁶⁶

Αφού έχουν παρουσιαστεί οι βασικές διαφορές ανάμεσα στη Ρηχή και στη Βαθιά Οικολογία, ο Naess θέλησε να καταγράψει τις βασικές αρχές του κινήματος παρουσιάζοντας με αυτό τον τρόπο μια ιδεολογική πλατφόρμα, ξεκαθαρίζοντας τυχόν συγχύσεις που δημιουργήθηκαν σε ανθρώπους που ενδιαφέρονται για τη Βαθιά Οικολογία αλλά προέρχονται από διαφορετικές φιλοσοφίες ή θρησκευτικές πεποιθήσεις.⁶⁷ Με αυτή του την προσπάθεια ο Naess κατάφερε την πρόκληση διαλόγου μεταξύ των υποστηρικτών και των επικριτών της

⁶⁶ Γεωργόπουλος, Αλέξανδρος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, ό. π., σ.58

⁶⁷ Devall, Bill, «Το Βαθύ, ευρέος φάσματος οικολογικό κίνημα», *Φύση, κοινωνία και πολιτική (κείμενα)*, ό. π., σ.165

Βαθιάς Οικολογίας, που ήταν ένας και από τους βασικούς στόχους του. Οι βασικές αρχές του κινήματος της Βαθιάς Οικολογίας είναι οκτώ και έχουν ως εξής:

1. Η ευημερία και η άνθηση της ανθρώπινης και μη ανθρώπινης ζωής στη Γη αποτελούν αυταξίες (συνώνυμα: έμφυτη αξία, εγγενής αξία). Αυτές οι αξίες είναι ανεξάρτητες της χρησιμότητας του μη ανθρώπινου κόσμου για ανθρώπινους σκοπούς.

Η αξία ενός φυσικού αντικειμένου δεν εξαρτάται από τον άνθρωπο και το κατά πόσο χρήσιμο μπορεί να του φανεί, ενώ ο όρος ζωή χρησιμοποιείται με μια ευρεία έννοια ώστε να συμπεριλαμβάνει όλη την βιόσφαιρα.

2. Ο πλούτος και η ποικιλότητα των μορφών ζωής συντελούν στην πραγμάτωση αυτών των αξιών και είναι επίσης αξίες αυτές καθ' αυτές.

Κάθε είδος, στην οικολογική θεωρία, διαθέτει μια λειτουργία η οποία εξυπηρετεί το σύστημα και αυτή δεν μπορεί να θεωρηθεί σε καμία περίπτωση περιττή, όσο απλή και αν φαίνεται. Με αυτό τον τρόπο αναδεικνύεται η ουσιαστική συνεισφορά όλων των φυτών και ζώων.

3. Οι άνθρωποι δεν έχουν το δικαίωμα να μειώσουν αυτό τον πλούτο και την ποικιλότητα παρά μόνο για να καλύψουν ζωτικές ανάγκες.

Οι ζωτικές ανάγκες είναι, σύμφωνα με το Devall, βιολογικές, κοινωνικές και πνευματικές. Εδώ ο όρος παρουσιάζεται λίγο αφηρημένος, σκόπιμα, ώστε να μπορεί να ερμηνευθεί με διάφορους τρόπους.

«Ως γενική αρχή μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι τρόποι που βασίζονται στις αρχές της Βαθιάς Οικολογίας ικανοποιούν τις ζωτικές ανάγκες με τον πιο απλό, καλαίσθητο και λιγότερο καταστροφικό για το περιβάλλον τρόπο»,⁶⁸ αναφέρει ο Devall για αυτό το σημείο.

⁶⁸ Devall, Bill, «Το Βαθύ, ευρέος φάσματος οικολογικό κίνημα», *Φύση, κοινωνία και πολιτική (κείμενα)*, ό. π., σ.167

4. Η άνθηση της ανθρώπινης ζωής και των πολιτισμών είναι συμβατή με μια ουσιαστική μείωση του ανθρώπινου πληθυσμού. Η άνθηση της μη ανθρώπινης ζωής αξιώνει μια παρόμοια μείωση.

Η αύξηση του πληθυσμού αποτελεί φυσικά μόνον έναν από τους παράγοντες της σύγχρονης περιβαλλοντικής κρίσης. Η αυξανόμενη κατανάλωση των φυσικών πόρων αλλά και η συμβολή στην μείωση και την εξαφάνιση πάρα πολλών ειδών καθιστά το ανθρώπινο είδος αρκετά επιζήμιο για το φυσικό περιβάλλον. Σύμφωνα λοιπόν με το Naess, θα πρέπει να επιδιώξει το ανθρώπινο είδος μια βαθιά μείωση του πληθυσμού του, η οποία βέβαια, θα πρέπει να προέλθει αρχικά από τη σταθεροποίηση και έπειτα από τη μείωση του ρυθμού ανάπτυξης του πληθυσμού.

5. Η παρούσα ανθρώπινη παρέμβαση στον μη ανθρώπινο κόσμο είναι υπερβολική και η κατάσταση επιδεινώνεται ραγδαία.

Το σημείο αυτό παρουσιάζει ίσως την μεγαλύτερη αιτία της σύγχρονης περιβαλλοντικής κρίσης. Οι τρόποι με τους οποίους έχει επέμβει ο άνθρωπος στο περιβάλλον και έχει αλλοιώσει σημαντικούς μηχανισμούς οικοσυστημάτων μέσω της καταστροφικής καλλιέργειας μεγάλων εκτάσεων γης αλλά και της παρεμβατικής τεχνολογίας που διοχετεύει στη φύση πλήθος βλαβερών χημικών ουσιών. Φυσικά και οι άνθρωποι θα συνεχίσουν να ρυθμίζουν και να μεταβάλλουν ορισμένα οικοσυστήματα, όπως συμβαίνει και από πολλούς άλλους οργανισμούς του φυσικού περιβάλλοντος, για να καλύψει τις ζωτικές του ανάγκες, θα πρέπει όμως να το κάνει αυτό με πολύ μικρότερο ρυθμό μεταβολής από ότι συνηθίζει μέχρι σήμερα.

6. Η πολιτική πρακτική πρέπει γι' αυτό τον λόγο να αλλάξει. Οι αλλαγές στην πολιτική πρακτική επηρεάζουν τις βασικές οικονομικές, τεχνολογικές και ιδεολογικές δομές. Η κατάσταση των πραγμάτων που θα προκύψει θα είναι πολύ διαφορετική από την παρούσα.

Η καταναλωτική ιδεολογία που έχει επικρατήσει στις ανεπτυγμένες χώρες του κόσμου και η οικονομική ανάπτυξη όπως παρουσιάζεται στη σύγχρονη εποχή αποτελεί ακριβώς αντίθετη αξία από όλες τις παραπάνω που έχουν αναφερθεί. Οι πολιτικές οι οποίες πρέπει να

υιοθετηθούν θα στοχεύουν στην υιοθέτηση εναλλακτικών και ήπιων τεχνολογιών με στόχο μια διαφορετική οικονομική ανάπτυξη η οποία θα προωθεί τις αξίες της Βαθιάς Οικολογίας για τη διάσωση του φυσικού περιβάλλοντος.

7. Η ιδεολογική αλλαγή συνίσταται κατά κύριο λόγο στη εκτίμηση της ποιότητας της ζωής (βίωση καταστάσεων εγγενούς αξίας) παρά στην προσκόλληση σε ένα ολοένα υψηλότερο επίπεδο ζωής. Θα υπάρξει μια βαθιά συναίσθηση της διαφοράς ανάμεσα στο μεγάλο και το μεγαλειώδες.

Στο σημείο αυτό ο άνθρωπος παροτρύνεται να επανεξετάσει και να επαναπροσδιορίσει την ποιότητα ζωής του. Θα πρέπει να συμπεριλάβει και να βελτιώσει εκτός από την οικονομική ανάπτυξη και την καταναλωτική του ανάγκη, πτυχές όπως είναι η κοινωνική, η ψυχολογική και η οικολογική ευημερία κάτι που μέχρι σήμερα δεν φαίνεται να ισχύει σε μεγάλο βαθμό.

8. Αυτοί που συμφωνούν με τα παραπάνω σημεία έχουν την υποχρέωση να συμμετάσχουν έμμεσα ή άμεσα στην προσπάθεια για να πραγματοποιηθούν οι απαραίτητες αλλαγές.

Το τελευταίο σημείο παρουσιάζει την ανάγκη για αλλαγή του τρόπου ζωής του ανθρώπινου είδους, ενημερώνοντας και επηρεάζοντας την κοινή γνώμη και τη δημόσια πολιτική για τα σοβαρά περιβαλλοντικά ζητήματα. Βέβαια, δεν αναφέρονται πουθενά τρόποι ή προτεραιότητες που πρέπει να εφαρμοσθούν κάτι το οποίο θα είναι αποτέλεσμα γόνιμης και ενδεδειγμένης συζήτησης μεταξύ των υποστηρικτών του κινήματος.⁶⁹

Τα πιο πάνω σημεία αποτελούν τις βασικές αρχές του κινήματος της Βαθιάς Οικολογίας όπως συντάχθηκαν από τον Νορβηγό φιλόσοφο Arne Naess και σχολιάστηκαν από τον Αμερικανό κοινωνιολόγο Bill Devall (1938-2009), για τη σημασία και το διαχωρισμό της θέσης του κινήματος από τη Ρηχή Οικολογία.

⁶⁹ Devall, Bill, «Το Βαθύ, ευρέος φάσματος οικολογικό κίνημα», *Φύση, κοινωνία και πολιτική (κείμενα)*, ό. π., σ.165-166

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΖΩΩΝ

Η θέση την οποία κατέχουν τα ζώα και η αναγνώριση οποιασδήποτε αξίας σε αυτά είναι ένα θέμα το οποίο άρχισε να απασχολεί τον άνθρωπο από τα πρώτα κιόλας χρόνια ανάπτυξης της φιλοσοφίας. Η σχολή των Πυθαγορείων η οποία ιδρύθηκε από τον Πυθαγόρα τον Σάμιο τον 6ο αιώνα π.Χ., ασχολήθηκε έντονα με τους κλάδους της φιλοσοφίας και των μαθηματικών και κατέχει μια από τις σημαντικότερες θέσεις στην ιστορία της αρχαίας ελληνικής σκέψης. Κατά τη διάρκεια λειτουργίας της σχολής αναπτύχθηκαν κάποια βασικά δόγματα με βάση τα οποία τα μέλη της σχολής λειτουργούσαν. Τρία από αυτά τα δόγματα ήταν:

1. Η ψυχή είναι αθάνατη.
2. Ο θάνατος είναι απλώς διαδικασία μετάβασης της ψυχής από ένα σώμα σε κάποιο άλλο. Το δεύτερο σώμα που λειτουργεί ως υποδοχέας μπορεί να είναι το σώμα οποιουδήποτε ζώου ή έλλογου ή άλογου.
3. Όλα τα γεγονότα επαναλαμβάνονται.

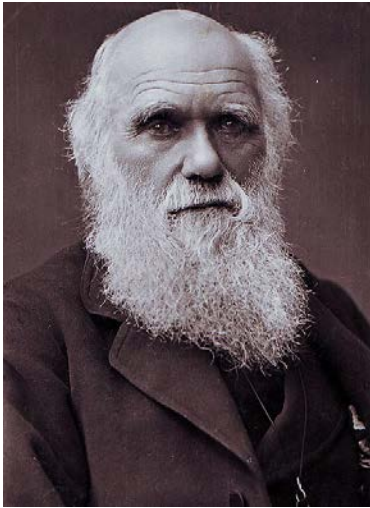
Λόγω του δεύτερου δόγματος, όπως φαίνεται πιο πάνω, οι Πυθαγόρειοι πίστευαν ότι η ύπαρξη ψυχής δεν είναι μόνο ανθρώπινο προνόμιο και για τον λόγο αυτό είχαν απαγορεύσει στους εαυτούς τους τη θανάτωση, την κακομεταχείριση αλλά και τη βρώση ζώων.⁷⁰

Από προηγούμενο κεφάλαιο φαίνεται ότι με το πέρασμα του χρόνου οι περισσότεροι φιλόσοφοι κρατούσαν μια ανθρωποκεντρική στάση απέναντι στα ζώα και στον μη ανθρώπινο κόσμο γενικότερα. Θεωρούσαν ότι τα ζώα και άνθρωποι δεν διέθεταν κοινά χαρακτηριστικά, όπως η λογική και η αυτοσυνείδηση και εξαιτίας αυτού ο άνθρωπος δεν διέθετε άμεσα καθήκοντα απέναντι στα ζώα, πόσο μάλλον την απόδοση απόλυτης ηθικής αξίας.

Αυτή την άποψη, ότι δηλαδή ο άνθρωπος είναι ένα διαφορετικό είδος από όλα τα υπόλοιπα ζώα, έρχεται να διαψεύσει το έργο του Charles Darwin *Η καταγωγή των ειδών*. Ο

⁷⁰ Αναπολιτάνος, Διονύσιος Α., *Εισαγωγή στη φιλοσοφία των μαθηματικών*, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα, 2009, σ.12

Charles Darwin (1809-1882) υπήρξε Βρετανός βιολόγος και γεωλόγος με μεγάλη συνεισφορά στην επιστήμη της εξέλιξης.

Εικόνα 4.1.: Φωτογραφία του Charles Darwin από άγνωστη πηγή.⁷¹

Ο Darwin σχολιάζει, ότι παρόλο που επικρατούσα άποψη είναι ότι κάθε είδος δημιουργήθηκε ανεξάρτητα, ο ίδιος πιστεύει ότι σύμφωνα με τους νόμους της φύσης που επέβαλε στην ύλη ο Δημιουργός ταιριάζει καλύτερα η εκδοχή, ότι όλα τα όντα δεν είναι ειδικές δημιουργίες αλλά κατευθείαν απόγονοι μερικών, ελαχίστων, όντων που ζούσαν πολύ πριν αποτεθεί το πρώτο στρώμα της Κάμβριας διάπλασης δηλαδή 570 έως 510 εκατομμύρια χρόνια πριν. Ο Darwin σε απόσπασμα από το έργο του αναφέρει:

«Είναι ενδιαφέρον να κοιτάει κανείς μια πλούσια όχθη, σκεπασμένη με φυτά πολλών ειδών, πουλιά να τραγουδούν στους θάμνους, με διάφορα έντομα να πετούν εδώ κι εκεί, με σκουλήκια να σέρνονται στην υγρή γη, και να σκέφτεται κανείς πως αυτές οι θαυμαστές μορφές, που διαφέρουν τόσο πολύ μεταξύ τους, και που εξαρτώνται η μια από την άλλη με τόσο πολύπλοκο τρόπο παράχθηκαν όλες από νόμους που ενεργούν γύρω μας. Αυτοί οι νόμοι, όταν παρθούν στην ευρύτερη έννοια, είναι: Ανάπτυξη με Αναπαραγωγή· Κληρονομικότητα, που σχεδόν προϋποτίθεται απ' την αναπαραγωγή. Μεταβλητότητα από έμμεση επενέργεια των συνθηκών ζωής και από χρήση και αχρησία· ένας πολλαπλασιασμός τόσο ταχύς που να οδηγεί στον Αγώνα για την Ύπαρξη και συνεπώς στη Φυσική Επιλογή, που καθορίζει την

⁷¹ Διαθέσιμο στην διεύθυνση <http://blog.twmuseums.org.uk/on-the-origin-of-species-charles-darwin-and-the-natural-history-society-of-northumbria-a-guest-post-by-rebekka-noonan/>, επίσκεψη 25/05/2017

Απόκλιση των χαρακτηριστικών και την Εξάλειψη των λιγότερο βελτιωμένων μορφών. Έτσι, απ' τον πόλεμο μέσα στη φύση, απ' την πείνα και το θάνατο, προκύπτει άμεσα το υψηλότερο αποτέλεσμα που είμαστε ικανοί να συλλάβουμε, δηλαδή η παραγωγή ανώτερων ζώων. Υπάρχει μεγαλείο σ' αυτήν την άποψη της ζωής, με τις διάφορες δυνάμεις της, που εμφυσήθηκαν αρχικά απ' τον Δημιουργό σε λίγες μορφές ή σε μια μόνη, και που ενώ ο πλανήτης μας εξακολουθεί να διαγράφει την τροχιά του, σύμφωνα με τους σταθερούς νόμους της βαρύτητας, από μια τόσο απλή αρχή εξελίχθηκαν και εξελίσσονται ατέλειωτες μορφές, τόσο ωραίες και τόσο θαυμαστές».⁷²

Με αυτόν το έργο ο Darwin άλλαξε ριζικά τον τρόπο με τον οποίο πίστευε, μέχρι τότε, η ανθρωπότητα ότι έχουν εξελιχθεί τα διάφορα είδη. Ο Peter Kropotkin (1842-1921), Ρώσος αναρχικός, αριστοκρατικής καταγωγής ο οποίος ασχολήθηκε σε μεγάλο βαθμό με τους τομείς της γεωγραφίας, ζωολογία, κοινωνιολογίας και ιστορίας, στο έργο του *Αλληλοβοήθεια: ένας παράγοντας εξέλιξης* σχολιάζει για το έργο του Darwin πως:

«Μια τεράστια ποικιλία φαινομένων όπως η προσαρμογή των λειτουργιών και της δομής της ενόργανης ζωής στο περιβάλλον της, η φυσιολογική και ανατομική εξέλιξη, η διανοητική πρόοδος και η ίδια η ηθική εξέλιξη, φαινόμενα που στο παρελθόν συνηθίζαμε να τα αποδίδουμε σε τόσο πολλές διαφορετικές αιτίες, ενσωματώθηκαν από τον Δαρβίνο σε μια γενική σύλληψη».⁷³

Με βάση το πιο πάνω απόσπασμα σχολιάζει επίσης, πως όλα αυτά αντιμετωπίζονται ως συνεχείς προσπάθειες, ενάντια στις αντιξοότητες, για την ανάπτυξη των ατόμων, της ράτσας, των φυλών, των ειδών και της κοινωνίας που θα οδηγούσε στον πιο βέλτιστο συνδυασμό πληρότητας, ποικιλότητας και έντασης της ζωής. Στο ίδιο έργο αναφέρει πως μέσα από τη μελέτη των ζώων σε διαφορετικές καταστάσεις όπως είναι τα εργαστήρια, τα μουσεία, τα δάση, τα λιβάδια, τη στέπα και τα βουνά καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως τα διάφορα είδη μπορεί να ζουν σε συνθήκες αλληλοεξολόθρευσης όμως ταυτόχρονα μεταξύ τους υπάρχει, στον ίδιο ή και σε μεγαλύτερο βαθμό, αλληλοϋποστήριξη και αλληλοβοήθεια. Προσπαθεί να πείσει ότι ο ανταγωνισμός μεταξύ ζώων περιορίζεται σε εξαιρετικές περιόδους

⁷² Darwin, Charles, «Η καταγωγή των ειδών», *Φύση, κοινωνία και πολιτική (κείμενα)*, ό. π., σ.79

⁷³ Kropotkin, Peter, «Αλληλοβοήθεια: ένας παράγοντας της εξέλιξης», *Φύση, κοινωνία και πολιτική (κείμενα)*, ό. π., σ.81

και πως ο περιορισμός του μέσα από την αλληλοϋποστήριξη και την αλληλοβοήθεια δημιουργεί καλύτερες συνθήκες, οι οποίες ευνοούν τον βέλτιστο συνδυασμό, που αναφέρθηκε πιο πάνω, για την εξέλιξη της ζωής. Προτρέπει επίσης, την αποφυγή του ανταγωνισμού διότι αυτή είναι και η τάση της φύσης και σε σχετικό απόσπασμα αναφέρει:

*«Επομένως συνενωθείτε-αλληλοβοηθηθείτε! Αυτός είναι ο πιο σίγουρος τρόπος για να προσφέρετε στον καθένα χωριστά και σε όλους μαζί τη μεγαλύτερη ασφάλεια, την καλύτερη εγγύηση για την ύπαρξη και την πρόοδο, τη σωματική, τη διανοητική και την ηθική. Αυτό μας διδάσκει η φύση και αυτό κάνουν όλα εκείνα τα ζώα που κατόρθωσαν να καταλάβουν την υψηλότερη θέση στην αντίστοιχη ομοταξία τους. Αυτό είναι που έκανε και ο άνθρωπος-ο πλέον πρωτόγονος άνθρωπος και γι' αυτό το λόγο κατόρθωσε να φτάσει στη θέση που βρισκόμαστε εμείς σήμερα».*⁷⁴

Επομένως, οι δύο αυτοί επιστήμονες παρουσίασαν μια διαφορετική εκδοχή της εξέλιξης των ειδών η οποία «καταρρίπτει» την αίσθηση που επικρατούσε μεταξύ των δυτικών φιλοσόφων πως η ορθολογικότητα, η ικανότητα γλωσσικής επικοινωνίας, η εξυπνάδα και η ύπαρξη ψυχής είναι μόνο ανθρώπινα χαρακτηριστικά και με βασικό κριτήριο αυτά, μόνο οι άνθρωποι μπορούν να θεωρηθούν μέλη της ηθικής κοινότητας. Σύμφωνα με πολλούς, τα χαρακτηριστικά αυτά αρχικά, δεν μπορούν να θεωρηθούν ως τα μοναδικά κριτήρια για να αποδίδεται σε ένα ον ηθική αξία ενώ παράλληλα δεν παρουσιάζονται απαραίτητα σε όλους τους ανθρώπους ή μόνο σε ανθρώπους. Κανείς δεν μπορεί να ισχυριστεί με σιγουριά πως όλοι οι άνθρωποι είναι ευφυέστεροι και περισσότερο ορθολογικά όντα από όλα τα ζώα.⁷⁵ Ο Darwin για τα διαφορετικά χαρακτηριστικά ανάμεσα σε ανθρώπους και ζώα, υποστήριζε πως οι άνθρωποι δεν διαθέτουν χαρακτηριστικά που δεν συναντούνται καθόλου στα υπόλοιπα ζώα. Θεωρούσε ότι εάν υπάρχει κάποια διαφορά σε οποιοδήποτε χαρακτηριστικό τότε αυτή είναι ποσοτική και όχι ποιοτική. Όπως σχολιάζει ο Γεωργόπουλος:

⁷⁴ Kropotkin, Peter, «Αλληλοβοήθεια: ένας παράγοντας της εξέλιξης», *Φύση, κοινωνία και πολιτική (κείμενα)*, ό. π., σ.83

⁷⁵ Γεωργόπουλος, Αλέξανδρος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, ό. π., σ.176

«Αν ο άνθρωπος μιλάει, παίζει, εργάζεται, έχει συνείδηση ή τα συναισθήματά του είναι πιο πλούσια ή πιο πολύπλοκα από τα συναισθήματα των άλλων ζώων, αυτή η διαφορά δεν είναι διαφορά είδους αλλά βαθμού».⁷⁶

4.1. ΥΦΙΣΤΑΤΑΙ ΗΘΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΜΕΤΑΞΥ ΖΩΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΩΝ;

Οι προσπάθειες των φιλοσόφων της περιβαλλοντικής ηθικής να στραφούν σε μια διαφορετική προσέγγιση όσον αφορά την ένταξη των ζώων στην ηθική κοινότητα οφείλεται έντονα στο γεγονός της κακομεταχείρισης τους με ποικίλους τρόπους. Εκτός της σφαγής πολλών δισεκατομμυρίων ζώων, κάθε χρόνο, ανά το παγκόσμιο για τη σίτιση του ανθρώπου τα ζώα υποβάλλονται και σε επιστημονικά πειράματα φαρμακευτικών εταιρειών ή εταιρειών καλλυντικών έτσι ώστε να ελεγχθούν τα διάφορα προϊόντα για τυχόν παρενέργειες που μπορεί να προκύψουν κατά τη χρήση τους από τον άνθρωπο. Ακόμη, εκατομμύρια ζώα βρίσκονται υπό καθεστώς αιχμαλωσίας μόνο και μόνο για τη χρήση της γούνας ή του δέρματός τους τα οποία θα χρησιμοποιηθούν για την παραγωγή διάφορων υλικών αγαθών ενώ υπάρχουν και ζώα τα οποία χρησιμοποιούνται ως δολώματα ή αγγελιοφόροι βομβών για την επιτυχή δράση διάφορων στρατιωτικών επιχειρήσεων. Η απόδοση ηθικής αξίας στα ζώα υπήρξε η πρώτη προσπάθεια από πλευράς περιβαλλοντικής ηθικής έτσι ώστε να ευαισθητοποιηθεί η ανθρώπινη κοινωνία σε σχέση με την ανθρωποκεντρική στάση με την οποία αντιμετωπίζεται το φυσικό περιβάλλον αλλά και σε σχέση με τις ανεπανόρθωτες ζημιές που έχουν επιβληθεί στη φύση.

Το ζήτημα της ένταξης των ζώων στην ηθική κοινότητα του ανθρώπου προσεγγίστηκε με διάφορους τρόπους όπως η χρησιμοθηρική αξία των ζώων ή η θεωρία των δικαιωμάτων και εξετάστηκαν βασικά ερωτήματα. Διαθέτει ο άνθρωπος ηθικές υποχρεώσεις και καθήκοντα απέναντι σε μη ανθρώπινα όντα, και αν ναι, ποιά είναι τα όντα αυτά; Με βάση ποιό κριτήριο θεωρείται ότι ένα όν κατέχει ηθική αξία;⁷⁷ Με τις απαντήσεις που δίνονται στα ερωτήματα αυτά, αναπτύσσονται και οι διάφορες συμπεριφορές απέναντι στα ζώα.

⁷⁶ Γεωργόπουλος, Αλέξανδρος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, ό. π., σ.177

⁷⁷ Γεωργόπουλος, Αλέξανδρος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, ό. π., σ.178

Ο Κώστας Σταμάτης (1955-), καθηγητής φιλοσοφίας και δικαίου στη Νομική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, αναφέρει ότι οι άνθρωποι αναμφίβολα κατέχουν ορισμένες ηθικές υποχρεώσεις απέναντι στα ζώα. Τονίζει πως οι υποχρεώσεις αυτές δεν πρέπει να βασίζονται στα συναισθήματα που μπορεί να αναπτύξει ο άνθρωπος κατά τη διάρκεια της επαφής του με τα ζώα, είτε αυτό είναι συναίσθημα συμπόνιας είτε συναίσθημα σκληρότητας, αλλά θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως στάσεις αξιολογήσιμες βάσει ηθικού νόμου.⁷⁸

Μια τέτοια ηθική προσέγγιση, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη τα συναισθήματα ή οι πεποιθήσεις ενός ξεχωριστού ατόμου, αλλά με βάση τη λογική είναι η προσέγγιση του Kant. Ο Kant, αν και όπως έχει αναφερθεί νωρίτερα συγκαταλέγεται στους ανθρωποκεντρικούς φιλοσόφους, υποστήριζε ότι οι ηθικές υποχρεώσεις απέναντι στα ζώα είναι έμμεσες υποχρεώσεις απέναντι στον εαυτό μας και την ανθρώπινη κοινωνία. Όπως αναφέρει ο Σταμάτης προκειμένου να απαντηθεί το ζήτημα των ηθικών υποχρεώσεων απέναντι στα ζώα γίνονται οι ακόλουθες παραδοχές από πλευράς του Kant:

«1. Τα ανθρώπινα υποκείμενα φέρουν καθήκοντα μόνο απέναντι σε ανθρώπινα όντα. Η αιτία είναι ότι μόνο τέτοια όντα, ως φορείς Λόγου, είναι δεκτικά καταλογισμού για κάτι το ηθικό ή το ανήθικο, δίκαιο ή άδικο. Τέτοια καθήκοντα ισχύουν είτε έναντι του εαυτού μας είτε έναντι των άλλων, σε ένα πλαίσιο υπαρκτών, πιθανών ή επιθυμητών σχέσεων με εκείνους.

2. Τα ανθρώπινα υποκείμενα έχουν ασφαλώς την εσωτερική καταβολή να νοιώθουν συμπόνια για τα δεινά που υφίστανται τα ζώα. Ωστόσο, δεν υπέχουν ευθέως υποχρεώσεις έναντι μη έλλογων φυσικών όντων. Εν σχέσει προς μη ανθρώπινα φυσικά όντα, υποχρεώσεις για ορθή συμπεριφορά είναι απαιτητές κατ' αρχάς από τον ίδιο μας τον εαυτό. Ο αντίθετος ισχυρισμός προσδίδει σύγχυση γύρω από βασικές έννοιες τους ηθικώς σκέπτεσθαι.[...]

3. Ως εκ τούτου, η ηθική υποχρέωσή μας για ευπρεπή μεταχείριση των ζώων είναι καθήκον έναντι του εαυτού μας.[...] Κατά συνέπεια, το να συμπεριφερόμαστε ήπια κι ανθρώπινα απέναντί τους συνωνυμεί με το να εκπληρώνουμε ένα καθήκον ανάλογο προς εκείνα που φέρουμε απέναντι στην ίδια την ανθρωπότητα. Προς τούτο το να προασπιζόμαστε όντα ανυπεράσπιστα στη Φύση, όπως άλλωστε στην κοινωνία, μαρτυρεί πολιτισμένη

⁷⁸ Σταμάτης, Κώστας Μ., *Φιλοσοφία και Οικολογική Ηθική*, Νήσος, Αθήνα, 2013, σ.185

συμπεριφορά, ευγένεια ήθους. Όταν λοιπόν επιδεικνύουμε συμπόνια απέναντι στα ζώα, εμμέσως τιμούμε το ηθικό πρόσωπο της ανθρωπότητας.[...]

4. Αντιθέτως, η επίδειξη σκληρότητας προς τα ζώα απάδει στην ηθική μας υπόσταση. Μειώνει την ηθική μας προδιάθεση για καλές πράξεις εν γένει, ακόμη και έναντι συνανθρώπων μας. Όποιος επιδεικνύει βαναυσότητα απέναντι στα ζώα εκδηλώνει κατά κανόνα αντίστοιχη συμπεριφορά απέναντι σε ανθρώπους.

5. Καθήκον προς εαυτόν είναι να μην τραυματίζουμε ούτε να θανατώνουμε ζώα αναίτια, άσκοπα. Ωστόσο, η απαγόρευση της προσβολής της ζωής των ζώων δεν μπορεί να είναι ανεξάρητη αδιακρίτως, αλλά υπό όρους. Τέτοια προσβολή γίνεται ηθικά ανεκτή, εφόσον το ανθρώπινο είδος χρειάζεται για τη διατροφή του και ζωικούς πόρους. Η λήψη της τροφής και η χρήση ζωικών προϊόντων είναι φυσική ανάγκη, εν όψει της βιολογικής φύσης των ανθρώπων. Μολαταύτα, εάν πρόκειται να θανατωθεί ζώο, η αφαίρεση της ζωής που πρέπει να γίνεται κατά το δυνατόν ακαριαία και με ανώδυνο τρόπο.

6. [...] Η χρησιμοποίηση ζώων για επιστημονικά πειράματα δεν πρέπει να γίνεται μόνο και μόνο εκ λόγων διανοητικής περιέργειας. Εντούτοις, καίτοι αναμφίβολα σκληρή προς εκείνα, είναι πάντως ηθικά ανεκτή, εφόσον υπηρετεί κάποιον καλό σκοπό, χρησιμοποιώντας ζώα ως μέσα προς αυτό.

7. Όποιος πάλι φρονεί ότι υπέχει απόλυτη ηθική υποχρέωση σεβασμού της ζωής στο έμβιο βασίλειο, μπορεί να πορεύεται στον βίο του/της τηρώντας τον υποκειμενικό γνώμονα που ασπάζεται ακόμη και με πλήρη συνέπεια, εάν θέλει. Είναι ελεύθερος να αρνείται εν μέρει ή εξ ολοκλήρου να διατρέφεται με ζωικά προϊόντα ή ακόμα να αγωνίζεται να πείσει τους συμπολίτες του να καταργηθούν δια νόμου η θήρευση, το κυνήγι και η κτηνοτροφία ως ανθρώπινες δραστηριότητες». ⁷⁹

Οι παραδοχές αυτές του Kant, διαμορφώνουν έναν αρκετά οργανωμένο κώδικα συμπεριφοράς απέναντι στα ζώα, ο οποίος αντιμετωπίζει μερικά από τα κυριότερα ζητήματα που σχετίζονται με τη συμπεριφορά του ανθρώπου απέναντι στα ζώα. Δηλαδή, αναπτύσσει άποψη σχετικά με το εάν ο άνθρωπος δικαιολογείται να σκοτώνει τα ζώα με σκοπό να τραφεί από αυτά όπως επίσης και για την πειραματική χρήση των ζώων. Φαίνεται ξεκάθαρα για ποιό

⁷⁹ Σταμάτης, Κώστας Μ., *Φιλοσοφία και Οικολογική Ηθική*, στο ίδιο, σ.186-188

λόγο θεωρείται υποστηρικτής της ανθρωποκεντρικής στάσης απέναντι στα ζώα αφού και στις δύο περιπτώσεις, είτε της τροφής του ανθρώπου από ζώα είτε της χρησιμοποίησης των ζώων για πειραματικούς σκοπούς, παραδέχεται πως το συμφέρον του ανθρώπου είναι σημαντικότερο. Παρόλα αυτά είναι φανερό ότι θεωρεί αδικαιολόγητο και ανήθικο το γεγονός της άσκοπης θανάτωσης των ζώων ή της διεξαγωγής πειραμάτων πάνω σε αυτά απλά για την ικανοποίηση της ανθρώπινης περιέργειας. Ακόμη, ενώ δεν υποστηρίζει ότι τα ζώα κατέχουν ηθική αξία θεωρεί ότι ο άνθρωπος διαθέτει απέναντί τους έμμεσες ηθικές υποχρεώσεις, οι οποίες από την μια αποτελούν τρόπο συμπεριφοράς προς την ανθρώπινη κοινωνία αφού, υποστηρίζει ότι εάν κάποιος είναι ικανός να κάνει άσκοπα κακό σε κάποιο ζώο τότε αυτό μπορεί να επεκταθεί και σε οποιοδήποτε άνθρωπο ενώ παράλληλα, καθιστά τον άνθρωπο υπεύθυνο για την προστασία των ζώων. Οι απόψεις του Kant για την ηθική αξία των ζώων διαφέρουν κατά πολύ συγκριτικά με άλλους ανθρωποκεντρικούς φιλοσόφους. Δικαιολογεί την εκμετάλλευση των ζώων μόνο σε σχέση με την κάλυψη σημαντικών ανθρώπινων αναγκών ενώ στηλιτεύει οποιαδήποτε κακόβουλη ενέργεια απέναντι σε αυτά που έχει διαφορετικό στόχο από την εκπλήρωση των αναγκών αυτών. Επίσης στο τελευταίο σημείο, όπως φαίνεται πιο πάνω, ο Kant δείχνει να σέβεται όσους πιστεύουν ότι τα ζώα διαθέτουν απόλυτη ηθική αξία και επιλέγουν να μην τρέφονται ή να ενεργούν αρνητικά σε σχέση με αυτά, κάτι που δεν συνηθίζεται από άτομα που αντιμετωπίζουν το φυσικό περιβάλλον με ανθρωποκεντρική οπτική.

Το μεγαλύτερο όμως ερώτημα που προκύπτει από τη στάση του Kant απέναντι στα ζώα είναι γιατί η ανάγκη του ανθρώπου να τραφεί ή να πραγματοποιήσει πειράματα πάνω σε ζώα να είναι πιο σημαντική από την ανάγκη των ζώων να ζήσουν; Μήπως επειδή τα ζώα δεν έχουν την ικανότητα της γλωσσικής επικοινωνίας με τους ανθρώπους δικαιολογεί την εκμετάλλευση τους με οποιοδήποτε τρόπο; Ή μήπως επειδή τα ζώα δεν θεωρούνται τόσο έξυπνα όντα όσο οι άνθρωποι; Γιατί λοιπόν, το συμφέρον των ζώων να διατηρηθούν στη ζωή να μην υπερτερεί του συμφέροντος των ανθρώπων να τρέφονται από ζωικό κρέας;⁸⁰

Η συγκεκριμένη τοποθέτηση θεωρείται κατά κύριο λόγο ωφελιμιστική, δηλαδή συγκρίνει τα συμφέροντα της κάθε πλευράς που διακυβεύονται. Ο Ωφελιμισμός

⁸⁰ Σταμάτης, Κώστας Μ., *Φιλοσοφία και Οικολογική Ηθική*, ό. π., σ.189

χαρακτηρίζεται ως μια χρησιμοθηρική ηθική στάση κατά την οποία οι αποφάσεις λαμβάνονται με σκοπό την μεγαλύτερη δυνατή ευτυχία για τον μεγαλύτερο δυνατό αριθμό ατόμων. Για να ικανοποιηθούν όμως οι ανάγκες του μεγαλύτερου δυνατού αριθμού ατόμων θα πρέπει να μετρηθούν κατά κάποιον τρόπο, και ως μέτρο των αναγκών ορίζεται η ένταση με την οποία τα άτομα δηλώνουν τις προτιμήσεις τους.⁸¹

Με βάση τον ωφελιμισμό λοιπόν, υποστηρίζεται ότι εάν έμπαιναν σε μια νοητή ζυγαριά το συμφέρον των ζώων για να ζήσουν και το συμφέρον του ανθρώπου για ποικιλία στη διατροφή του, τότε το πρώτο θα ήταν βαρύτερο από το δεύτερο, διότι η ανάγκη του ανθρώπου να τραφεί μπορεί να ικανοποιηθεί χωρίς να χρειάζεται απαραίτητα η διατροφή του να περιλαμβάνει ζωική τροφή. Εάν, τώρα αγνοηθούν εντελώς τα συμφέροντα των ζώων, διότι αυτά δεν περιλαμβάνονται στην ηθική κοινότητα των ανθρώπων, τότε η στάση αυτή σε τι διαφέρει από τον φυλετικό ρατσισμό; Η παραπάνω τοποθέτηση λοιπόν, η οποία βασίζεται σε οικείες διαισθήσεις των ανθρώπων προβάλλει την ανάγκη για ισοστάθμιση συμφερόντων, την οποία προασπίζεται με σθένος ο Peter Singer, ίσως ο μεγαλύτερος φιλόσοφος συνδεδεμένος με την απελευθέρωση των ζώων, ο οποίος υποστηρίζει ότι για να πραγματοποιηθεί η ισοστάθμιση αυτή προαπαιτείται μια ηθική αρχή της ίσης εκτίμησης των συμφερόντων των μεν και των δε. Για να επιτευχθεί όμως αυτό θα πρέπει τα ζώα να συμπεριληφθούν σε κάποια ηθική κοινότητα.⁸² Οι υποστηρικτές της θέσης αυτής ισχυρίζονται ότι η ηθική κοινότητα περιλαμβάνει όχι μόνο ανθρώπινα πρόσωπα, αλλά και μη ανθρώπινα όντα. Κάτι τέτοιο θα συνιστούσε αναγνώριση όλων των έμψυχων όντων ως φορέων «ηθικών» δικαιωμάτων. Η παραδοχή αυτή βέβαια δεν θα αναγνώριζε ηθική ή διανοητική ομοιότητα μεταξύ ανθρώπων και ζώων και όπως αναφέρει ο Σταμάτης:

*«Θα ήταν απλώς ένα βιολογικό γνώρισμα ηθικά σημαίνον για ανθρώπους και ζώα: ότι δύνανται να υποφέρουν σωματικό πόνο ή αντιθέτως να αισθάνονται ευχαρίστηση, όντας από κοινού μέλη αυτής της (υποτιθέμενης) διευρυμένης ηθικής κοινότητας.[...] Ο Kant διέγινωσε με ενάργεια ότι άνθρωποι και ζώα κατά το γένος ταυτίζονται, καθότι αποτελούν ζωντανά όντα».*⁸³

⁸¹ Γεωργόπουλος, Αλέξανδρος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, ό. π., σ.416

⁸² Σταμάτης, Κώστας Μ., *Φιλοσοφία και Οικολογική Ηθική*, ό. π., σ.190

⁸³ Σταμάτης, Κώστας Μ., *Φιλοσοφία και Οικολογική Ηθική*, ό. π., σ.190

Ο Singer στην προσπάθεια του να εισάγει τα ζώα στην ηθική κοινότητα χρησιμοποίησε το επιχείρημα της καταπάτησης των δικαιωμάτων, κατά περιόδους, των μαύρων και των γυναικών λόγω φυλετικού ρατσισμού. Σύμφωνα με τον Singer σήμερα συνεχίζονται οι διακρίσεις με βάση το είδος κάτι που στην αγγλική ορολογία ονομάζεται speciesism ένας όρος που στα ελληνικά μεταφράζεται ως ειδισμός. Βέβαια, το να επιτραπεί στα ζώα να εξεταστούν ως μέλη της ηθικής κοινότητας θα υποχρέωνε το ανθρώπινο είδος να αλλάξει τρόπο ζωής και θα προέκυπταν συγκρούσεις μεταξύ των συμφερόντων των ανθρώπων και των ζώων. Ο Singer σχολιάζει για την αλλαγή συνηθειών της καθημερινότητας του ανθρώπου, ότι ίσως χρειαστεί να περιοριστεί σε κάποιο βαθμό η κατανάλωση ζωικού κρέατος ώστε να εκτρέφονται σε καλύτερες συνθήκες και η χρησιμοποίηση λιγότερων καλλυντικών ώστε να περιοριστούν τα πειράματα πάνω σε αυτά. Επίσης, αναφέρει για τη σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ ανθρώπων και ζώων πως και σήμερα υφίστανται συγκρούσεις συμφερόντων μεταξύ ανθρώπων αλλά αυτό δεν επιτρέπει τον αποκλεισμό οποιουδήποτε ανθρώπου από την ηθική κοινότητα.⁸⁴

Ο Peter Singer (1946-), είναι Αυστραλός φιλόσοφος ηθικής και καθηγητής βιοηθικής στο Πανεπιστήμιο του Princeton, ο οποίος έγινε γνωστός για το έργο του *Η απελευθέρωση των ζώων* και επειδή είναι ένας από τους μεγαλύτερους υποστηρικτές της χορτοφαγίας. Ο Singer, θεωρείται κατά κύριο λόγο ωφελμιστής.

Εικόνα 4.2.: Φωτογραφία του Peter Singer τραβηγμένη από τον Tony Phillips.⁸⁵

⁸⁴ Γεωργόπουλος, Αλέξανδρος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, ό. π., σ.184

⁸⁵ Διαθέσιμο στη διεύθυνση <http://www.petersinger.info/photos/>, επίσκεψη 28/05/2017

Όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, ένα άλλο κριτήριο που προβάλλεται συχνά για την αναγνώριση ηθικής αξίας στα ζώα είναι το κριτήριο του αισθάνεσθαι (sentience). Το κριτήριο αυτό περιγράφει την ικανότητα ενός όντος να αισθάνεται πόνο, ηδονή ή λύπη. Το χαρακτηριστικό αυτό παρουσιάζεται από κοινού και σε ανθρώπους και σε ζώα. Όπως χαρακτηριστικά σχολιάζει ο Singer, οι άνθρωποι διαχωρίζουν τα συμφέροντα του είδους τους ως πιο σημαντικά, σε σχέση με άλλα είδη χωρίς να λαμβάνονται υπόψη κάποια κριτήρια στον ίδιο βαθμό. Όπως δηλαδή συνήθιζαν να υποστηρίζουν ότι ο πόνος για τους μαύρους δεν ήταν το ίδιο τραυματικός όσο για τους λευκούς, κάτι το οποίο παραλληλίζεται σήμερα για τον πόνο που μπορεί να βιώνουν τα ζώα σε σχέση με τον πόνο που βιώνουν οι άνθρωποι, διότι τα ζώα λόγω περιορισμένης κατανόησης δεν μπορούν να αντιληφθούν τι τους συμβαίνει.⁸⁶ Αυτό, απαντά ο Singer, είναι χειρότερο διότι το γεγονός ότι τα ζώα δεν μπορούν να αντιληφθούν πλήρως τι τους συμβαίνει και για ποιό λόγο, τους προκαλεί ένα συνεχή τρόπο ενώ αν στον άνθρωπο εξηγηθεί ο λόγος για τον οποίο υποβάλλεται σε μια επώδυνη διαδικασία και αυτή η διαδικασία είναι δικαιολογήσιμη, όπως για παράδειγμα όταν ένας άνθρωπος χρειάζεται να υποβληθεί σε ένα χειρουργείο για να θεραπευτεί έτσι ώστε να αποφύγει περεταίρω πόνο ή ακόμη και το θάνατο, τότε είναι πιο εύκολο να διαχειριστεί το αίσθημα του πόνου.

Από άποψη ηθικής η δυνατότητα των ζώων να αισθάνονται είτε πόνο είτε ευχαρίστηση συνιστά εύλογο επιχείρημα τόσο για την διαμόρφωση της συμπεριφοράς των ανθρώπων απέναντι τους όσο και για την αναγνώριση εγγενούς αξίας σε αυτά. Όπως αναφέρει και ο χρυσός κανόνας της αρχαιότητας, οτιδήποτε δεν θέλουμε να πράττουν οι άλλοι εις βάρος μας δεν είναι ορθό να πράττουμε και εμείς σε βάρος εκείνων. Για τον λόγο αυτό λοιπόν οφείλουμε να μην προκαλούμε είτε πόνο είτε λύπη σε οποιοδήποτε άλλο ον, είτε αυτό είναι άνθρωπος είτε αυτό είναι ζώο. Βέβαια, αυτό δεν συνιστά χαρακτηριστικό κατά το οποίο τα ζώα μπορούν να εξομοιωθούν πλήρως σε ηθικό επίπεδο με τους ανθρώπους, αλλά μόνο για το γνώρισμα αυτό της επιβολής του πόνου.⁸⁷ Για το συγκεκριμένο επιχείρημα ο Σταμάτης αναφέρει:

«Η αναφερόμενη προηγουμένως απαγόρευση μορφολογικά καλύπτεται από τη βασική διατύπωση της κατηγορικής προσταγής του Kant. Στο θέμα που μας απασχολεί θα μπορούσε

⁸⁶ Γεωργόπουλος, Αλέξανδρος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, ό.π., σ.182-183

⁸⁷ Σταμάτης, Κώστας Μ., *Φιλοσοφία και Οικολογική Ηθική*, ό.π., σ.191-192

να διατυπωθεί κάπως έτσι: *ως άνθρωπος οφείλω να αποφεύγω οτιδήποτε θα μπορούσε να προκαλέσει αδικαιολόγητα πόνο σε άλλον ζωντανό οργανισμό, ως αρχή καθολικεύσιμη και για κάθε άλλον δρώντα σε παρόμοια περίσταση*».⁸⁸

Υπάρχει, παρόλα αυτά, κοινή ηθική κοινότητα μεταξύ ανθρώπων και ζώων; Ένα άλλο κριτήριο το οποίο εξετάζεται συχνά από φιλοσόφους εάν είναι ικανό για να ενταχθεί ένα ον στην ηθική κοινότητα είναι η ορθολογικότητα ή αλλιώς η λογική ή αλλιώς η αυτοσυνειδησία, δηλαδή η ικανότητα του είδους να διακρίνει τι είναι ηθικά ορθό ή λανθασμένο. Το χαρακτηριστικό αυτό σίγουρα συναντάται στους πλείστους ανθρώπους, όμως όπως ο Singer επιχειρηματολογεί υπάρχουν τρεις ανθρώπινες κατηγορίες στις οποίες η ιδιότητα του ορθολογισμού απουσιάζει. Η πρώτη είναι τα παιδιά και κυρίως τα βρέφη, η δεύτερη είναι οι ηλικιωμένοι που πάσχουν πολλές φορές από άνοια και η τρίτη είναι οι άνθρωποι με διανοητική καθυστέρηση. Όπως υποστηρίζει ο Singer, επειδή οι άνθρωποι αυτοί δεν διαθέτουν ορθολογική σκέψη θα πρέπει να εξαιρεθούν από την ηθική κοινότητα ως μη ανθρώπινα όντα; Θεωρεί το συγκεκριμένο κριτήριο εντελώς παράλογο και θα προτιμούσε σίγουρα πολύ περισσότερο το κριτήριο του αισθάνεσθαι.⁸⁹

Θα μπορούσαν όμως τα ζώα με βάση το ποιο πάνω επιχείρημα να θεωρηθούν ηθικά υποκείμενα; Ο Kant αναφέρει:

*«Με τη δυνατότητα του να περιλαμβάνει το Εγώ στις παραστάσεις του, ο άνθρωπος υπερέχει καταφανώς έναντι όλων των έμβιων όντων πάνω στη Γη. Τοιουτοτρόπως είναι ένα πρόσωπο και χάρη στην ενότητα της συνείδησης, που διατηρείται παρ' όλες τις αλλαγές που μπορεί να του συμβούν, είναι ένα και το αυτό πρόσωπο. Δηλαδή ένα εντελώς διακριτό ον- λόγω της θέσης και της αξίας του- από τα πράγματα, όπως είναι τα ζώα, που στερούνται Λόγου, τα οποία μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε κατά την προαίρεσή μας».*⁹⁰

Ο Kant θεωρεί ότι τα ζώα δεν μπορούν να φέρουν την ίδια ηθική αξία με τους ανθρώπους μόνο και μόνο επειδή ζουν, διότι τότε θα εξαλειφόταν εντελώς το ζήτημα της ηθικής συνείδησης και συνεχίζει:

⁸⁸ Σταμάτης, Κώστας Μ., *Φιλοσοφία και Οικολογική Ηθική*, ό. π., σ.193

⁸⁹ Γεωργόπουλος, Αλέξανδρος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, ό. π., σ.188

⁹⁰ Σταμάτης, Κώστας Μ., *Φιλοσοφία και Οικολογική Ηθική*, ό. π., σ.197

«[...] εάν ο άνθρωπος είχε μόνο διάνοια, χωρίς Λόγο και ελεύθερη βούληση ή χωρίς ηθικότητα, τότε δεν θα διέφερε σε τίποτα από τα ζώα. Θα έστεκε ίσως απλώς στην κορυφή της κλίμακάς τους, ενώ τώρα κατέχοντας την ηθικότητα, ως ελεύθερο ον, είναι απολύτως και ουσιωδώς διαφορετικός από τα ζώα, ακόμη κι από τα εξυπνότερα (το ένστικτο των οποίων δρα συχνά με μεγαλύτερη σαφήνεια και καθορισμό απ' ότι η διάνοια των ανθρώπων). Η διάνοια αυτή, όμως, είναι μια απόλυτη δραστήρια ικανότητα του ανθρώπου. Όλες του οι παραστάσεις και οι έννοιες είναι απλώς δημιουργήματά του. Ο άνθρωπος σκέφτεται αρχικά με τη διάνοια του και δημιουργεί έτσι τον κόσμο του».⁹¹

Για τον λόγο αυτό, αν κάποιος αποδεχτεί τα λεγόμενα του Kant, εάν ένας άνθρωπος ανήκει σε οποιαδήποτε από τις τρεις κατηγορίες τις οποίες ξεχωρίζει ο Singer, τότε ούτε αυτός ο άνθρωπος μπορεί να εξομοιωθεί με ζώο επειδή του λείπει η νόηση ή η ομιλία ή ηθική συνείδηση. Αυτό συμβαίνει διότι βιώνει μια κατάσταση της οποίας δεν μπορεί να επιληφθεί και να πράξει διαφορετικά και επειδή δεν παύει να φέρει γνωρίσματα ενοίκου της ανθρωπότητας. Επομένως με βάση τις παραπάνω παραδοχές οι άνθρωποι και τα ζώα δεν θα μπορούσαν να ανήκουν σε μια ενιαία ηθική κοινότητα αφού σύμφωνα με τον Σταμάτη ηθικό υποκείμενο:

«[...]μπορεί να θεωρηθεί μονάχα ον που αποτελεί υποκείμενο ηθικών προσταγών, οι οποίες απορρέουν από την ηθική συνείδηση».⁹²

Έτσι, τα ζώα δεν μπορούν να θεωρηθούν ως τέτοια υποκείμενα όμως θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως δέκτες υποχρεώσεων τις οποίες αναλαμβάνουν όσοι ανήκουν στην ανθρώπινη ηθική κοινότητα. Σε αυτό το σημείο ο Singer διαφωνεί και πιστεύει πως η ηθική κοινότητα οφείλει να διευρυνθεί κατά τέτοιο τρόπο ώστε να συμπεριλάβει τα ζώα διότι διαφορετικά η ανθρώπινη κοινότητα υποκύπτει σε ρατσισμό απέναντι στο είδος των ζώων. Όπως όμως αναφέρει ο Σταμάτης για τη διαφορά του είδους των ανθρώπων από το είδος των ζώων:

«Χάρη σ' αυτήν ακριβώς τη σταυρικής σπουδαιότητας διαφορά τα ανθρώπινα πρόσωπα μπορούμε να αναλογισθούμε ηθικές υποχρεώσεις μας εν αναφορά προς το φυσικό

⁹¹ Σταμάτης, Κώστας Μ., *Φιλοσοφία και Οικολογική Ηθική*, ό. π., σ.197-198

⁹² Σταμάτης, Κώστας Μ., *Φιλοσοφία και Οικολογική Ηθική*, ό. π., σ.198

κόσμο. *En αντιθέσει, τα ζώα δεν είναι σε θέση να αντιλαμβάνονται ή να τηρούν ηθικές υποχρεώσεις ούτε προς τους ανθρώπους ούτε βεβαίως αναμεταξύ τους».*⁹³

Το ίδιο ακριβώς γεγονός αποδέχεται και ο Singer, λέγοντας:

*«Η θέση μου δεν είναι ότι τα ζώα μπορούν να πράττουν με ηθικό τρόπο, αλλά ότι η ηθική αρχή της ίσης εκτίμησης των συμφερόντων εφαρμόζεται σ' αυτά, όπως εφαρμόζεται και στους ανθρώπους».*⁹⁴

Μήπως όμως η θέση του αυτή υποπίπτει σε μια αντίφαση; Από την μια ισχυρίζεται ότι τα ζώα δεν θεωρούνται ηθικά υποκείμενα όμως από την άλλη υποστηρίζει ισότιμη εκτίμηση συμφερόντων κάτι που δεν μπορεί να συμβαίνει αφού τα ζώα ως μη ηθικά υποκείμενα δεν μπορούν να ανήκουν στην ίδια ηθική κοινότητα με τους ανθρώπους.

Η υπόθεση της ένταξης του είδους των ζώων στην ηθική κοινότητα φαντάζει περισσότερο περίπλοκη από όσο ακούγεται. Είναι τελικά αναγκαίο το χαρακτηριστικό της λογικής και της αυτοσυνείδησης για την απόδοση ηθικής αξίας στα ζώα ή είναι αρκετή η ιδιότητα της αίσθησης του πόνου, της λύπης και της ευχαρίστησης; Πέραν της ένταξης των ζώων στην ηθική κοινότητα των ανθρώπων γίνεται όλο και πιο εμφανής η ανάγκη των φιλοσόφων να αποδώσουν στο ανθρώπινο είδος ηθικές υποχρεώσεις και καθήκοντα απέναντι στα ζώα. Θεωρούν πέρα πάσης αμφιβολίας πως τα ζώα θα πρέπει να προστατεύονται και να μην τυγχάνουν οποιασδήποτε κακόβουλης συμπεριφοράς χωρίς σκοπό. Βέβαια, αυτό αποτελεί σύγκρουση μεταξύ των συμφερόντων των ανθρώπων και των ζώων. Για παράδειγμα θα ήταν ηθικά ορθό να συμπεριλαμβάνονται τα ζώα στη διατροφή των ανθρώπων; Επιπλέον, θα έπρεπε να είναι επιτρεπτό το κυνήγι; Και τι γίνεται όσον αφορά την πειραματική χρήση των ζώων σε εργαστήρια; Αυτά είναι μερικά από τα βασικότερα ερωτήματα που βασανίζουν την περιβαλλοντική ηθική σε σχέση με τα ζώα. Σίγουρα η απάντηση θα ήταν αρκετά απλή εάν τα ζώα αντιμετωπίζονταν ως ισότιμα μέλη της ηθικής κοινότητας, όμως στην παρούσα κατάσταση που το μεγαλύτερο ποσοστό των ανθρώπων δεν τα αντιμετωπίζει με αυτό τον τρόπο τι γίνεται;

Το μεγαλύτερο ποσοστό θανάτωσης των ζώων είναι για την διατροφική κατανάλωση τους από τον άνθρωπο. Είναι λοιπόν ανήθικο να διατρεφόμαστε με ζώα; Τα επιχειρήματα και των δύο πλευρών στο ζήτημα αυτό θεωρούνται αρκετά ισχυρά.

⁹³ Σταμάτης, Κώστας Μ., *Φιλοσοφία και Οικολογική Ηθική*, ό. π., σ.199

⁹⁴ Σταμάτης, Κώστας Μ., *Φιλοσοφία και Οικολογική Ηθική*, ό. π., σ.199

Κάθε ζωντανός οργανισμός που αποτελεί μέλος του φυσικού περιβάλλοντος προσπαθεί να επιβιώσει βασισμένος στην εξελικτική διαδικασία και ερχόμενος σε σύγκρουση με άλλα μέλη του ίδιου περιβάλλοντος. Πολλά είδη ζώων έχουν εξελιχθεί με τρόπο τέτοιο ώστε να εξασφαλίζουν την επιβίωση των ιδίων και του είδους τους γενικότερα, συμπεριλαμβάνοντας στη διατροφή τους άλλα είδη ζώων. Όλα τα ζώα επιτυγχάνουν την διαιώνιση του είδους τους εις βάρος άλλων οργανισμών είτε ζωικών είτε φυτικών. Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι το ίδιο συμβαίνει και με το ανθρώπινο είδος. Από τη μία πλευρά μπορεί να επιχειρηματολογήσει κάποιος πως ο άνθρωπος ως μέλος του φυσικού περιβάλλοντος συμμετέχει σε αυτή τη διαδικασία εξέλιξης και με σκοπό να ικανοποιήσει πρωταρχικές του ανάγκες όπως η επιβίωση και η αναπαραγωγή, εκτρέφει και κυνηγά συγκεκριμένα είδη ζώων. Από την άλλη πλευρά θα μπορούσε κάποιος να υποστηρίξει την άποψη πως ο άνθρωπος ως το μοναδικό ον που διαθέτει λογική και βασιζέται τη συμπεριφορά του στο τι είναι ηθικό και τι ανήθικο δεν θα έπρεπε να συμμετέχει στη συγκεκριμένη διαδικασία, αφού θα μπορούσε να τραφεί αποκλειστικά από φυτικούς οργανισμούς χωρίς να αναγκάζεται να καταφεύγει στη θανάτωση τόσων μεγάλων πληθυσμών ζώων.

Έστω όμως ότι αναγνωρίζεται η κατανάλωση ζωικής τροφής ως μια φυσική πρωταρχική ανάγκη του ανθρώπινου είδους. Μήπως οι τρόποι με τους οποίους έχει καταλήξει, στη σύγχρονη εποχή, να ικανοποιείται η ανάγκη αυτή έχουν ξεφύγει από τα ηθικά πλαίσια; Ο Κώστας Τσίππρας σχετικά με την εκτροφή των ζώων σχολιάζει:

*«Ζώα μηχανές, Ζώα εργοστάσια, Ζώα εκτροφής, Ζώα βιομηχανίες ή όπως αλλιώς θέλετε να τα χαρακτηρίσετε, όλα σημαίνουν το ίδιο πράγμα. Ζώα φοβισμένα, ζώα στρεσαρισμένα, ζώα έγκλειστα, που περιμένουν το θάνατο να έρθει για να τα λυτρώσει από το μαρτύριο που λέγεται ζωή σε μια φάρμα εκτροφής ή σε ένα εργοστάσιο παραγωγής γάλακτος».*⁹⁵

Μήπως ο άνθρωπος στην προσπάθεια να επιβιώσει άρχισε να ευχαριστείται δραστηριότητες οι οποίες δεν έχουν καμία σχέση με την επιβίωσή του; Για παράδειγμα, ίσως δεν θεωρείται ανήθικη η προσπάθεια του να ικανοποιήσει την ανάγκη του για τροφή όμως τι γίνεται όταν ο άνθρωπος πηγαίνει κυνήγι απλά για ευχαρίστηση; Πώς χαρακτηρίζεται η πράξη

⁹⁵ Τσίππρας, Κώστας Σ., *ΟΙΚΟ-ΦΙΛΟΖΩΪΑ Για τα δικαιώματα των ζώων*, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 1994, σ.217

της θανάτωσης ενός ζώου όχι με σκοπό την τροφή αλλά μόνο και μόνο για να χρησιμοποιηθεί το δέρμα του για να φτιαχτούν εμπορεύσιμα αγαθά; Είναι πολλές οι περιπτώσεις όπου ζώα κρατούνται και ανατρέφονται σε αιχμαλωσία με σκοπό τη θανάτωσή τους και τη χρησιμοποίηση του δέρματος ή της γούνας τους για τη δημιουργία ρούχων ή άλλων αντικειμένων για την εξασφάλιση μεγαλύτερου χρηματικού κέρδους. Για μεγάλο ποσοστό ανθρώπων υπάρχει μεγάλη διαφορά στο να χρησιμοποιείται το δέρμα ή η γούνα κάποιου ζώου το οποίο θανατώθηκε είτε από φυσικά αίτια είτε με σκοπό την εξασφάλιση τροφής από το να θανατώνεται εξ επί τούτου. Βέβαια θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι εφόσον ζώα θανατώνονται με σκοπό να τραφεί ο άνθρωπος, ζώα θανατώνονται με σκοπό να καλύψουν τις ανάγκες της ένδυσης και της υπόδησης.

Εκτός από μερικές εξαιρέσεις, μόλις τις τελευταίες δεκαετίες άρχισαν να γίνονται προσπάθειες για την καλύτερευση των συνθηκών εκτροφής ζώων προς κατανάλωση και για την απαγόρευση θανάτωσης ζώων με σκοπό την απόκτηση του δέρματος ή της γούνας τους μόνο και μόνο για την παραγωγή προϊόντων ένδυσης και υπόδησης. Ο λόγος για τον οποίο παρατηρείται αλλαγή στη συμπεριφορά του ανθρώπου απέναντι στα ζώα ίσως είναι περισσότερο λόγω της απειλής που αντιμετωπίζει το περιβάλλον σχετικά με τον ρυθμό αναπαραγωγής των ειδών και τη μείωση του πλήθους των ειδών της βιοποικιλότητας παρά με την αναγνώριση ηθικών υποχρεώσεων απέναντι στα ζώα. Μήπως, όμως, η βιολογική ποικιλομορφία που παρουσιάζεται στη φύση θα ήταν ικανή ως αξία ώστε να αναγνωρισθούν ηθικές υποχρεώσεις και καθήκοντα απέναντι στα ζώα; Ποιά στάση των ανθρώπων θεωρείται τελικά ως ηθική και νόμιμη ως προς τα ζώα; Ο Σταμάτης σχετικά με το ζήτημα αυτό αναφέρει:

*«Γιατί όμως θα ήταν αδιανόητο τουλάχιστον ορισμένες όψεις της εξωτερικής συμπεριφοράς μας προς τα ζώα να καταστούν νομικά σημαντικές, εφόσον σπουδαίοι δικαιολογικοί λόγοι επικροτούν κάτι τέτοιο; Τέτοια θα ήταν: α) κατά αρνητική διατύπωση η υποχρέωση να αποφεύγουμε τη σκληρότητα ιδίως απέναντι στα προικισμένα με αρκετά υψηλή αισθαντικότητα ζώα, όπως τα ανώτερα θηλαστικά. β) Κατά θετική διατύπωση θα ήταν ακόμη η υποχρέωση να μεριμνούμε για συνθήκες στοιχειωδώς καλής διαβίωσης των ζώων, ακόμη και άγριων ζώων στη δική τους περιοχή διαβίωσης».*⁹⁶

⁹⁶ Σταμάτης, Κώστας Μ., *Φιλοσοφία και Οικολογική Ηθική*, ό. π., σ.204

Οι δύο αυτές υποχρεώσεις ισχύουν γενικά για κάθε ζωικό είδος που ανήκει στη φύση. Πότε όμως δικαιολογείται η θανάτωση κάποιου οργανισμού; Μήπως οι υποχρεώσεις αυτές παύουν να ισχύουν όταν ένας μικροοργανισμός αποτελεί κίνδυνο για τον άνθρωπο όπως για παράδειγμα οι ιοί ή τα βακτήρια;

*«Εφόσον οι ζώντες οργανισμοί δεν είναι αφ' εαυτών επίφοβοι, δεν είναι αθέμιτο παρά ταύτα το να θανατωθούν περιστασιακά κάποιο από αυτούς, όταν εισδύουν στη σφαίρα ζωής των ανθρώπων και εξ αντικειμένου οχλούν ή βλάπτουν τη διαβίωσή τους».*⁹⁷

Η παραδοχή αυτή, παρόλα αυτά δεν συνεπάγεται την επιθυμία του ανθρώπου να εξαλειφθεί από τη βιοτική κοινότητα οποιοδήποτε ζωικό είδος. Όπως αναφέρει ο Γεωργόπουλος:

*«Η συνέχιση της πανίδας στη Φύση σε γενικές γραμμές αρμόζει να μείνει δεκτική για περαιτέρω εξέλιξη και ενδογένεση των ειδών, μέχρις ότου αυτά είτε εξαφανισθούν από φυσικές αιτίες ή μεταβληθούν σε άλλα είδη».*⁹⁸

Ο Kant προσθέτει:

*« Στη Φύση τα πλάσματα που ανήκουν σε κάθε ζωικό είδος αναπτύσσονται ανάλογα με τη βιολογική ιδιοσυστασία του είδους τους και τις φυσικές προδιαγραφές τους».*⁹⁹

Σίγουρα η προστασία και η διατήρηση της βιολογικής ποικιλομορφίας θα πρέπει να θεωρείται προτεραιότητα διότι σύμφωνα με το Γεωργόπουλο:

*«Αξίζει να προστατευθεί με τρόπους ουσιαστικούς τόσο για το καλό των ίδιων των ζωικών ειδών όσο κι επειδή συμβάλλει στο να ζήσουμε καλύτερα ως ανθρώπινο είδος».*¹⁰⁰

Ο Γεωργόπουλος υποστηρίζει πως εκτός από τη χρηστική αξία που κατέχουν τα ζώα, επειδή είναι απαραίτητα για την επιβίωση του ανθρώπινου είδους, θεωρούνται απαραίτητα και για τη μελέτη και επίλυση του μυστηρίου της εξέλιξης της ζωής. Προσθέτει επίσης:

«Καταρχάς, οφείλουμε να σημειώσουμε πως η βιοφιλία (η ανάγκη του ανθρώπου να είναι κοντά στα φυσικά όντα) για κάποιους ερευνητές φαίνεται να θεμελιώνεται όχι ως μια

⁹⁷ Σταμάτης, Κώστας Μ., *Φιλοσοφία και Οικολογική Ηθική*, ό. π., σ.204

⁹⁸ Γεωργόπουλος, Αλέξανδρος, «Γιατί να διασώσουμε τα μεγάλα ζώα της άγριας πανίδας»;, *Περί ζώων με λογική και συναίσθημα*, Ψυχογιός, Αθήνα, 2015, σ.105-112

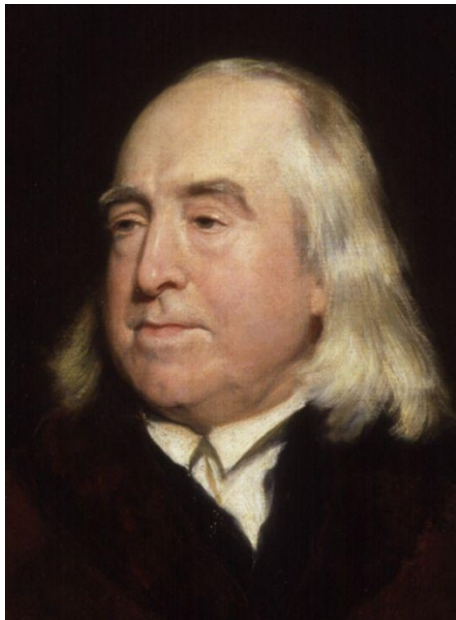
⁹⁹ Σταμάτης, Κώστας Μ., *Φιλοσοφία και Οικολογική Ηθική*, ό. π., σ.204

¹⁰⁰ Γεωργόπουλος, Αλέξανδρος, «Γιατί να διασώσουμε τα μεγάλα ζώα της άγριας πανίδας»;, *Περί ζώων με λογική και συναίσθημα*, στο ίδιο, σ.111

υποκειμενική δυνατότητα, αλλά ως αντικειμενική ανάγκη που στηρίζεται σ' επιστημονικές, μαθηματικού τύπου εξηγήσεις σχετικές με την ιδιαίτερη και παράξενη μαθηματική δομή των βιολογικών όντων».¹⁰¹

4.2. Η ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΩΝ ΖΩΩΝ

Ο Jeremy Bentham (1748-1832), ήταν Βρετανός φιλόσοφος και νομικός ο οποίος θεωρείται ο ιδρυτής του σύγχρονου Ωφελιμισμού.

Εικόνα 4.3.: Πορτραίτο του Jeremy Bentham ζωγραφισμένο από τον Henry William Pickersgill (1782-1875).¹⁰²

Ο Bentham σε σχέση με τα ζώα υποστήριξε ότι πρέπει να αντιμετωπίζονται ως όντα που δρουν και μπορούν εξαιτίας του ανθρώπου είτε να ευτυχούν είτε να υποφέρουν. Θεωρούσε ότι δεν πρέπει να κρίνονται με βάση την ικανότητα τους να σκέφτονται ή να μιλούν αλλά με το εάν μπορούν να αισθάνονται πόνο. Ο Bentham υπήρξε ένας από τους λίγους φιλόσοφους και συγγραφείς που υποστήριξαν την αρχή της ίσης εκτίμησης των συμφερόντων

¹⁰¹ Γεωργόπουλος, Αλέξανδρος, «Γιατί να διασώσουμε τα μεγάλα ζώα της άγριας πανίδας»;, *Περί ζώων με λογική και συναίσθημα*, ό. π., σ.111

¹⁰² Διαθέσιμο στη διεύθυνση https://en.wikipedia.org/wiki/Jeremy_Bentham#Animal_rights, επίσκεψη 03/06/2017

συμπεριλαμβάνοντας και μη ανθρώπινα όντα, αφού ως κριτήριο θεωρούσε την ικανότητα ενός όντος να αισθάνεται τον πόνο. Σε σχετικό κείμενο του αναφέρει:

«Μπορεί να έρθει η μέρα που η υπόλοιπη ζωική δημιουργία θα αποκτήσει δικαιώματα που δεν θα μπορούν να της αφαιρεθούν παρά από ένα τυραννικό χέρι. Οι Γάλλοι έχουν ήδη ανακαλύψει ότι η μελανότητα του δέρματος δεν αποτελεί λόγο για να αφευθεί ένας άνθρωπος χωρίς αποκατάσταση στις ορέξεις ενός βασανιστή. Μπορεί να έρθει η μέρα που θα αναγνωριστεί ότι ο αριθμός των ποδιών, η τριχοφυΐα του δέρματος ή η κατάληξη του ιερού οστού αποτελούν εξίσου ανεπαρκείς λόγους για να αφήσουμε ένα ον που αισθάνεται να έχει την ίδια μοίρα. Υπάρχει κάποιο άλλο στοιχείο για το οποίο θα πρέπει να σύρουμε μια ανυπέρβλητη γραμμή; Μήπως αυτό είναι η ιδιότητα του λόγου ή, ίσως, της ομιλίας; Ένα ανεπτυγμένο άλογο ή ένας σκύλος είναι ασύγκριτα πιο έλλογα και πιο συζητήσιμα ζώα από ένα βρέφος μίας ημέρας, μίας εβδομάδας, ή ενός μηνός. Αλλά, ακόμα κι αν δεν είναι έτσι, τι αλλάζει; Το ερώτημα δεν είναι Μπορούν να συλλογίζονται; Ούτε Μπορούν να μιλούν; αλλά, Μπορούν να υποφέρουν;».¹⁰³

Μέσα από αυτό το απόσπασμα ο Bentham θεωρεί ότι η ικανότητα του να υποφέρει ή να ευχαριστιέται ένα ον δεν μπορεί να είναι απλά ένα χαρακτηριστικό όπως η ικανότητα της ομιλίας. Αντίθετα, θεωρεί ότι η δυνατότητα του να υποφέρεις είναι μια προϋπόθεση για να έχει κάποιος γενικώς συμφέροντα. Βέβαια, ενώ ο Bentham καταδίκασε αυστηρά την εκμετάλλευση και την κακοποίηση των ζώων, δεν θεωρούσε τη σφαγή των ζώων με σκοπό την εξασφάλιση τροφής από τον άνθρωπο ως ηθικά ανεπίτρεπτη πράξη, εφόσον αυτό γίνεται με τρόπο κατά το δυνατόν ανώδυνο για τα ζώα. Ο Singer σχολίασε αυτή την στάση του Bentham ως μια ασυνεπή υπαναχώρηση που σε άλλη περίπτωση θα οδηγούσε λογικά σε πλήρη ηθική απαγόρευση της θανάτωσης των ζώων. Ο Σταμάτης από την άλλη μεριά δε συμμαρτίζει την ίδια άποψη με τον Singer αφού θεωρεί ότι δεν είναι απαραίτητο να είναι κανείς χορτοφάγος για να καταδικάζει την άσκοπη κακομεταχείριση των ζώων από τους ανθρώπους.¹⁰⁴

¹⁰³ Singer, Peter, «Το κίνημα της απελευθέρωσης των ζώων: Η φιλοσοφία, τα επιτεύγματα και το μέλλον του», *Ζώα και Ηθική*, Αντιγόνη, Θεσσαλονίκη, 2012, σ.39

¹⁰⁴ Σταμάτης, Κώστας Μ., *Φιλοσοφία και Οικολογική Ηθική*, ό. π., σ.211

Ο Άγγλος φιλόσοφος και νομικός, υποστήριζε πως όποια δικαιώματα και αν αναγνωρίζονταν στα ζώα σε κάποιο μελλοντικό χρόνο δεν θα ήταν κάτι διαφορετικό από νόμιμες υποχρεώσεις των ανθρώπων. Πίστευε επίσης, ότι το ζήτημα αυτό δεν είναι απλώς ηθικό, αλλά και νομικό από την άποψη του δικαίου, ότι δηλαδή μπορεί και πρέπει να αποτελέσει μελλοντικό ζήτημα της νομοθεσίας, η οποία θα απαγόρευε και πιθανώς θα καθιστούσε ποινικά κολάσιμη την κακοποίηση των ζώων.¹⁰⁵ Ο Bentham ήταν απογοητευμένος από τις προηγούμενες γενιές των νομικών οι οποίοι είχαν αγνοήσει συστηματικά την απόδοση συμφερόντων στα ζώα και την υιοθέτηση ενός ηθικού καθεστώτος για αυτά, κάτι το οποίο προτείνει ο Σταμάτης και περιγράφεται σε τρία σημεία:

«Παρέλκει να αναγνωρισθεί κάποιο ηθικό καθεστώς για τα ζώα, εφόσον υιοθετήσουμε μια τοποθέτηση μετριασμένη και διαφοροποιημένη, όπως αυτή,[...] ανακεφαλαιώνεται στην ακόλουθη τρίπτυχη θέση: α) Υπέχουμε εν γένει ηθική υποχρέωση ως προς την ύπαρξη, τη διαβίωση και τη δυνατότητα διαιώνισης έμψυχων πλασμάτων και οργανισμών, εφόσον αυτά δεν είναι αφ' εαυτών επικίνδυνα για την υγεία ανθρώπων, ζώων και φυτών. Τέτοια υποχρέωση παύει κατ' αρχήν έναντι οργανισμών, ιδίως μικροοργανισμών, που τεκμηριωμένα θα θεωρούνταν από τις φυσικές επιστήμες ως παθογόνοι. β) Συνάμα φέρουμε ιδιαίτερη ηθική υποχρέωση για φροντίδα και προστασία εκείνων των ζώων που διαβιούν σε βιοτική εγγύτητα μ' εμάς κι εξαρτώνται από μας. Στην κατηγορία αυτή εμπίπτουν κυρίως ανώτερα θηλαστικά, η ύπαρξη των οποίων διαπλέκεται με ανθρώπινους σκοπούς. Αντιθέτως δεν εμπίπτουν π.χ. τα μυριάδες ακάρεα που ζουν πάνω στο σώμα μας, παρότι κι αυτά επίσης, άθελά μας έστω, κατά κάποιον τρόπο εξαρτώνται από εμάς για την επιβίωσή τους. γ) Ενώ είναι θεμιτή η κατανάλωση κρέατος και ζωικών παραγώγων για τη διατροφή των ανθρώπων, η κακομεταχείριση και η ανώφελη θανάτωση των ζώων δεν είναι. Το πρώτο είναι απλώς ηθικά ανεκτό, το δεύτερο όμως ηθικά ανεπίτρεπτο. Η αντίστιξη έγκειται σε ότι η χρήση ορισμένων ζωικών πόρων ανταποκρίνεται εν πάση περιπτώσει σε φυσική ανάγκη του ανθρώπινου οργανισμού, ενώ η κακοποίηση πλασμάτων είναι ηθικά απάνθρωπη συμπεριφορά. Η θανάτωσή τους είναι επίσης ανεκτή, εφόσον γίνεται, προκειμένου να αποτραπεί υπαρκτός κίνδυνος για την υγεία, τη σωματική ακεραιότητα ή την ευζωία ανθρώπων. Οι υποχρεώσεις αυτές ισχύουν όχι ευθέως

¹⁰⁵ Σταμάτης, Κώστας Μ., *Φιλοσοφία και Οικολογική Ηθική*, ό. π., σ.212

*έναντι των ίδιων των ζώων, αλλά έναντι ημών και αλλήλων, ως ηθικών υποκειμένων και μελών συγκροτημένης πολιτείας».*¹⁰⁶

Ο Σταμάτης στην προσπάθειά του αυτή να περιγράψει ένα ηθικό πλαίσιο θεώρηση των ζώων καταφέρνει να ενσωματώσει τις ιδέες του Bentham στα τρία αυτά σημεία, βέβαια με μια ανάγνωση μπορεί να διαπιστώσει κανείς ότι στις ιδέες αυτές έχει ήδη γίνει αναφορά από τον Kant, ένας φιλόσοφος που θεωρείται υποστηρικτής της ανθρωποκεντρικής στάσης.

Στην ίδια γραμμή πλεύσης παρουσιάζεται και ο Singer, θέλοντας σύμφωνα με την ωφελμιστική φιλοσοφία, να συμπεριλάβει στον υπολογισμό της μέγιστης ευτυχία όχι μόνο τους ανθρώπους αλλά και τα ζώα. Επεκτείνοντας την αρχή αυτή ώστε να εφαρμόζεται σε όλα τα ζώα που έχουν την ικανότητα να αισθάνονται είτε πόνο είτε ευχαρίστηση αποφεύγει τον καθορισμό ενός κριτηρίου με βάση το οποίο αποφασίζεται εάν ένα ον είναι άξιο ηθικής θεώρησης ή όχι. Σε σχετικό απόσπασμα από κείμενο του αναφέρει:

*«Αν ένα ον υποφέρει, δεν υπάρχει καμία ηθική δικαιολόγηση για να αρνηθούμε να λάβουμε υπόψη αυτόν τον πόνο. Ανεξάρτητα από τη φύση αυτού του όντος, η αρχή της ισότητας επιβάλλει να λάβουμε υπόψη μας αυτόν τον πόσον όπως κάθε άλλο παρόμοιο πόνο οποιουδήποτε άλλου όντος, στο βαθμό βέβαια που μπορούν να γίνουν τέτοιες χονδροειδείς συγκρίσεις. Αν ένα ον δεν είναι ικανό να υποφέρει, ή να βιώνει ευχαρίστηση ή απόλαυση, δεν υπάρχει τίποτα που να πρέπει να λάβουμε υπόψη. Έτσι, το κριτήριο του αισθάνεσθαι (sentience) (χρησιμοποιώντας αυτόν τον όρο ως βολικό, και όχι ως αυστηρή συντόμευση της δυνατότητας για πόνο και/ή ευχαρίστηση) είναι το μόνο εύλογο όριο του ενδιαφέροντος μας για τα συμφέροντα των άλλων. Θα ήταν αυθαίρετο να αποφασίζαμε να χαράξουμε αυτό το όριο με βάση άλλα χαρακτηριστικά, όπως την ευφυΐα ή την ορθολογικότητα. Γιατί να μην επιλέγαμε ένα άλλο χαρακτηριστικό, όπως το χρώμα του δέρματος;».*¹⁰⁷

Με τον τρόπο αυτό ο Singer λαμβάνει υπόψη του τα συμφέροντα όλων των όντων, ανθρωπίνων και μη, τα οποία έχουν την ικανότητα να αισθάνονται δηλαδή, υποστηρίζει την ίση εκτίμηση των συμφερόντων και ξεκαθαρίζει πως:

¹⁰⁶ Σταμάτης, Κώστας Μ., *Φιλοσοφία και Οικολογική Ηθική*, ό. π., σ.212-213

¹⁰⁷ Singer, Peter, «Το κίνημα της απελευθέρωσης των ζώων: Η φιλοσοφία, τα επιτεύγματα και το μέλλον του», *Ζώα και Ηθική*, στο ίδιο, σ.40

«Ισότητα των ζώων σημαίνει ίση εκτίμηση των συμφερόντων και όχι ίσα δικαιώματα».¹⁰⁸

Σύμφωνα με τον Singer εάν κάποιος δεν ευαισθητοποιείται σχετικά με τα συμφέροντα των ζώων τότε προβάλλει απέναντι στα ζώα ειδικό, όρος ο οποίος δημιουργήθηκε για να χαρακτηρίσει τη διάκριση με βάση το είδος και για να δείξει ότι είναι στάση αντίστοιχη με τον ρατσισμό και τον σεξισμό. Ακόμη ένα θέμα στο οποίο ο Singer παρουσιάζεται κάθετα εναντίον είναι αυτό της θανάτωσης των ζώων και αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι:

*«Η εφαρμογή της αρχής της ισότητας στην πρόκληση πόνου είναι, θεωρητικά τουλάχιστον, αρκετά ξεκάθαρη. Ο πόνος και η οδύνη είναι καταστάσεις που από μόνες τους είναι κακές, και θα πρέπει να σταματήσουν ή να ελαχιστοποιηθούν, ανεξάρτητα από τη φυλή, το φύλο ή το είδος που ανήκει το όν που υποφέρει.[...] Γενικά όμως το ερώτημα του αν είναι λάθος να σκοτώνουμε (με ανώδυνο τρόπο) τα ζώα δεν απαιτεί μια συγκεκριμένη απάντηση. Αν θυμόμαστε ότι πρέπει να σεβόμαστε στον ίδιο βαθμό τις ζωές των ζώων με αυτές των ανθρώπων με αντίστοιχο πνευματικό επίπεδο, τότε είναι αδύνατον να κάνουμε ένα μεγάλο λάθος».*¹⁰⁹

4.3. ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΗΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗΣ ΤΩΝ ΖΩΩΝ

Σύμφωνα με τον Singer πίσω από το κίνημα απελευθέρωσης των ζώων βρίσκεται η φιλοσοφία της μέγιστης δυνατής ευτυχίας όταν αυτή συμπεριλαμβάνει και μη ανθρώπινα όντα. Όπως υποστηρίζει ο Singer, ένα κίνημα ελευθερίας απαιτεί τη διεύρυνση των ηθικών οριζόντων μας και την επέκταση ή την επανεξέταση της βασικής ηθικής αρχής της ισότητας. Πράξεις οι οποίες προηγουμένως θεωρούνταν φυσικές και αναπόφευκτες αντιμετωπίζονται ως το αποτέλεσμα μιας αδικαιολόγητης προκατάληψης.¹¹⁰ Στόχος του κινήματος είναι ο τερματισμός του ειδικού, σύμφωνα με τον οποίο τα μη ανθρώπινα όντα δεν διαθέτουν

¹⁰⁸ Singer, Peter, «Το κίνημα της απελευθέρωσης των ζώων: Η φιλοσοφία, τα επιτεύγματα και το μέλλον του», *Ζώα και Ηθική*, ό. π., σ.41

¹⁰⁹ Singer, Peter, «Το κίνημα της απελευθέρωσης των ζώων: Η φιλοσοφία, τα επιτεύγματα και το μέλλον του», *Ζώα και Ηθική*, ό. π., σ.44

¹¹⁰ Singer, Peter, «A Utilitarian Defense of Animal Liberation», *Environmental Ethics Readings in Theory and Application*, ό. π., σ.33

συμφέροντα. Όσοι υποστηρίζουν το κίνημα αυτό αντιτίθενται σε κάθε μορφής κακοποίηση ή θανάτωση οποιουδήποτε ζώου και το κυριότερο ζήτημα που τους απασχολεί είναι με το πόσο υποφέρουν τα ζώα, και στα πλαίσια της ωφελιμιστικής φιλοσοφίας που χαρακτηρίζει το κίνημα ποιοί είναι οι αριθμοί των ζώων που υπομένουν την κατάσταση αυτή. Το κίνημα απελευθέρωσης των ζώων επικεντρώνεται κυρίως στα πειράματα που πραγματοποιούνται πάνω στα ζώα αλλά και στη χρήση των ζώων ως τροφή για τον άνθρωπο. Ο Singer υποστηρίζει πως η ευρέως γνωστή άποψη, ότι τα πειράματα που πραγματοποιούνται με τη χρήση ζώων για κρίσιμα ιατρικά ζητήματα που έχουν ως μοναδικό σκοπό τη μείωση του πόνου απέχει κατά πολύ από την πραγματικότητα. Πολλά πειράματα στα οποία λαμβάνουν μέρος ζώα γίνονται για χάριν δοκιμής εμπορικών προϊόντων και στα οποία τα ζώα είναι αναγκασμένα να βιώνουν τρομακτικές παρενέργειες. Ακόμη, πολλές δοκιμές διεξάγονται σε πανεπιστήμια και ιδιαίτερα σε τμήματα ψυχολογίας στα οποία οι πειραματιστές πραγματοποιούν ατελείωτες παραλλαγές και επαναλήψεις των πειραμάτων πάνω στα ζώα. Σύμφωνα με τον Singer:

*«Για να δουν πώς μπορούν να αποκτήσουν νευρώσεις τα ζώα μπορεί να τα υποβάλλουν σε ηλεκτροσόκ ή να τα κλείσουν στην απομόνωση».*¹¹¹

Το άλλο κύριο ζήτημα που απασχολεί το κίνημα απελευθέρωσης των ζώων είναι αυτό της θανάτωσης των ζώων με σκοπό την εξασφάλιση τροφής. Υποστηρίζεται ότι η κατανάλωση κρέατος δεν είναι αναγκαία για την κάλυψη των διατροφικών αναγκών του ανθρώπου αφού η ανάγκη του ανθρώπινου οργανισμού για πρωτεΐνες και άλλων θρεπτικών συστατικών μπορεί να καλυφθεί από την κατανάλωση φυτικών προϊόντων. Ο Singer θέλοντας να αποδοκιμάσει τη βιομηχανία παραγωγής κρέατος για κατανάλωση αναφέρει:

«Προκειμένου να έχουμε κρέας στο τραπέζι μας σε μια προσιτή τιμή, η κοινωνία μας ανέχεται μεθόδους παραγωγής κρέατος που περιορίζουν τα ζώα-αυτά τα όντα που αισθάνονται- σε άβολες συνθήκες συνωστισμού για όλη τους τη ζωή. Μεταχειριζόμαστε τα ζώα σαν μηχανές που μετατρέπουν τη ζωοτροφή σε σάρκα, και οποιαδήποτε καινοτομία που

¹¹¹ Singer, Peter, «Το κίνημα της απελευθέρωσης των ζώων: Η φιλοσοφία, τα επιτεύγματα και το μέλλον του», *Ζώα και Ηθική*, ό. π., σ.47

έχει σαν αποτέλεσμα την αύξηση της αναλογίας μετατροπή θεωρείται κατάλληλη για να υιοθετηθεί». ¹¹²

Σε αυτό το απόσπασμα ο Singer κατακρίνει τις σύγχρονες μεθόδους παραγωγής κρέατος που σκοπό έχουν να αυξήσουν το κέρδος τους με οποιοδήποτε τρόπο χωρίς να λαμβάνουν υπόψη ούτε στο ελάχιστο τον τρόπο με τον οποίο μεταχειρίζονται τα ζώα. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα που χρησιμοποιεί ο Singer, είναι πως εάν ο οποιοσδήποτε μεταχειριζόταν το σκύλο με τον τρόπο που μεγαλώνουν τα γουρούνια τότε θα διωκόταν ποινικώς, επειδή όμως τα γουρούνια ως προϊόν εκμετάλλευσης αποφέρει κέρδος η ανθρώπινη κοινότητα δεν εναντιώνεται στην κακομεταχείριση τους.

Το κίνημα για την απελευθέρωση των ζώων έχει προβεί σε διάφορες ουσιαστικές ενέργειες στις οποίες σημειώθηκαν αρκετές νίκες. Πραγματοποιήθηκαν αρκετές επιδρομές, σε διάφορες χώρες, σε πειραματικά εργαστήρια με σκοπό την απελευθέρωση αιχμάλωτων ζώων και την καταστροφή πειραματικών εγκαταστάσεων. Βέβαια, υπήρξαν αρκετά περιστατικά όπου οι ενέργειες στις οποίες προέβησαν οι ακτιβιστές του κινήματος ήταν αρκετά βίαιες, όπως για παράδειγμα εμπρησμοί καταστημάτων και επιχειρήσεων ή και η αποστολή δεμάτων-βομβών, γεγονός το οποίο απογοήτευσε πολύ τον φιλόσοφο της οργάνωσης Peter Singer, ο οποίος σε σχετικό απόσπασμα αναφέρει:

«Το κίνημα για την απελευθέρωση των ζώων οφείλει να κάνει ό,τι μπορεί ώστε να αποφύγει το φαύλο κύκλο της βίας. Οι ακτιβιστές του κινήματος πρέπει να τεθούν αμετάκλητα εναντίον της χρήσης βίας, ακόμη και όταν οι αντίπαλοί τους χρησιμοποιούν βία εναντίον τους. Με τον όρο βία εννοώ οποιαδήποτε πράξη μπορεί να προκαλέσει άμεση σωματική βλάβη σε οποιοδήποτε άνθρωπο ή ζώο και θα πάω ακόμη πιο πέρα σε πράξεις που προκαλούν ψυχολογικά τραύματα, όπως φόβο ή τρόμο.[...] Όλο το κίνημα απελευθέρωσης των ζώων βασίζεται στη δύναμη της ηθικής ευαισθησίας. Δεν πρέπει να εγκαταλείψει το υψηλό ηθικό ιδεώδες». ¹¹³

¹¹² Singer, Peter, «Το κίνημα της απελευθέρωσης των ζώων: Η φιλοσοφία, τα επιτεύγματα και το μέλλον του», *Ζώα και Ηθική*, ό. π., σ.48

¹¹³ Singer, Peter, «Το κίνημα της απελευθέρωσης των ζώων: Η φιλοσοφία, τα επιτεύγματα και το μέλλον του», *Ζώα και Ηθική*, ό. π., σ.54-55

Ο ίδιος αναφέρει για το μέλλον του κινήματος πως ο κόσμος υποστηρίζει πλέον την άποψη ότι η μεταχείριση των ζώων όπως βολεύει το ανθρώπινο είδος είναι αδικαιολόγητη, είτε αφορά το κυνήγι, είτε ερευνητικά πειράματα. Θεωρεί ότι ο αγώνας για να συμπεριληφθούν τα ζώα στην ηθική κοινότητα μπορεί να γίνει δύσκολος και μακρύς, όμως εάν συνεχιστεί με αποφασιστικότητα και ηθικό σθένος τότε αυτός σίγουρα θα δικαιωθεί.

4.4. ΤΑ ΔΙΑΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΖΩΩΝ

Μια διαφορετική ηθική προσέγγιση, από αυτή του ωφελιμισμού, ως προς τα ζώα είναι η θεωρία των δικαιωμάτων. Η θεωρία των δικαιωμάτων βασίζεται στην Κατηγορική Προσταγή του Kant, δηλαδή να πράττεις με τέτοιο τρόπο ώστε οι πράξεις σου να μπορούν να γενικευθούν σε παγκόσμιο νόμο, χωρίς να χρησιμοποιείς οποιοδήποτε άλλο άνθρωπο για να ικανοποιήσεις τους σκοπούς σου, διότι κάθε άνθρωπος έχει εγγενή αξία.¹¹⁴

Βέβαια, όσον αφορά την προέκταση της ευθύνης με σκοπό την αναγνώριση δικαιωμάτων του φυσικού περιβάλλοντος, η θεωρία αυτή δεν έχει αναπτύξει ακόμη μηχανισμούς, μέσω των οποίων να γίνονται ξεκάθαρα τα δικαιώματα ενός μη ανθρώπινου όντος ή οικοσυστήματος.¹¹⁵

Ο μεγαλύτερος υποστηρικτής της άποψης αυτής είναι ο Αμερικανός Tom Regan (1938-2017), καθηγητής φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο της North Carolina. Υπήρξε ο συγγραφέας του έργου *The Case for Animal Rights* το οποίο κυκλοφόρησε το 1983 και επηρέασε σε μεγάλο βαθμό το σύγχρονο κίνημα των δικαιωμάτων των ζώων.

¹¹⁴ Γεωργόπουλος, Αλέξανδρος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, ό. π., σ.417

¹¹⁵ Γεωργόπουλος, Αλέξανδρος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, ό. π., σ.418

Εικόνα 4.4.: Φωτογραφία του Tom Regan από άγνωστη πηγή.¹¹⁶

Ο Regan ως μέλος του κινήματος των δικαιωμάτων των ζώων, αναφέρει πως το κίνημα μέσα στους βασικούς του στόχους συμπεριλαμβάνει:

1. Την πλήρη απαγόρευση της χρήσης των ζώων για επιστημονικούς σκοπούς.
2. Την πλήρη διάλυση της εμπορικής κτηνοτροφίας.
3. Τον πλήρη τερματισμό του κυνηγιού για εμπορικούς λόγους ή για διασκέδαση, όπως και της παγίδευσης των ζώων.¹¹⁷

Ο Regan σχολιάζει πως το θεμελιώδες λάθος του ανθρώπινου είδους είναι ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζει τα ζώα, δηλαδή λανθασμένο θεωρεί ολόκληρο το σύστημα συμπεριφοράς ως προς τα ζώα και σε σχετικό απόσπασμα αναφέρει:

*«Αλλά αυτό που είναι λάθος δεν είναι ότι το ζώο υποφέρει, δεν είναι ο πόνος, ούτε η στέρηση. Αυτά απλώς καθιστούν μεγαλύτερο το λάθος. Συχνά το κάνουν πολύ, πολύ χειρότερο. Αλλά δεν είναι αυτά το θεμελιώδες λάθος. Το θεμελιώδες λάθος είναι το σύστημα που μας επιτρέπει να βλέπουμε τα ζώα ως πόρους που μας ανήκουν, που υπάρχουν για εμάς -για να τα τρώμε, ή να τα ανατέμνουμε ή να τα εκμεταλλευόμαστε για χρήματα ή στο πλαίσιο κάποιων αθλημάτων».*¹¹⁸

¹¹⁶ Διαθέσιμο στη διεύθυνση https://en.wikipedia.org/wiki/Tom_Regan, επίσκεψη 05/06/2017

¹¹⁷ Regan, Tom, «Η υπόθεση των δικαιωμάτων των ζώων», *Ζώα και Ηθική*, ό. π., σ.57

¹¹⁸ Regan, Tom, «Η υπόθεση των δικαιωμάτων των ζώων», *Ζώα και Ηθική*, ό. π., σ.58

Ο Regan θεωρεί ότι το σύστημα αυτό για να αλλάξει θα πρέπει πρώτα να αλλάξουν οι πεποιθήσεις των ανθρώπων πριν να αλλάξουν οι συνήθειες τους. Για να είναι επιτυχής, όμως η πολύπλοκη και πολύ απαιτητική αυτή διαδικασία αλλαγής, θα πρέπει να υποστηριχτεί από τους φορείς της εκπαίδευσης, της ενημέρωσης και της πολιτικής δράσης.

Σύμφωνα με τη θεωρία του Regan, τα ηθικά δικαιώματα περιγράφονται από κάποια χαρακτηριστικά. Το πρώτο χαρακτηριστικό είναι η απαγόρευση της καταπάτησης, δηλαδή κανένας δεν είναι ηθικά ελεύθερος να αφαιρέσει τη ζωή ή να τραυματίσει το σώμα οποιουδήποτε όπως επίσης να εμπλέκεται στην ελεύθερη βούληση και να περιορίζει τις επιλογές του άλλου. Το δεύτερο χαρακτηριστικό είναι η ισότητα, τα ηθικά δικαιώματα αποπνέουν ισότητα, αν και είναι τα ίδια για όλους, ωστόσο ασκούνται με διαφορετικούς τρόπους. Τα ηθικά δικαιώματα δεν εξαρτώνται σε καμία περίπτωση από τη φυλή, το φύλο, τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, τον πλούτο, τη νοημοσύνη ή την ημερομηνία και τον τόπο γέννησης οποιουδήποτε ατόμου. Το τρίτο χαρακτηριστικό σύμφωνα με το Regan είναι το ατού, και εξηγεί ότι καθένας που υποστηρίζει τα ανθρώπινα δικαιώματα πιστεύει ότι τα δικαιώματα αυτά έχουν μεγαλύτερο ηθικό βάρος από οποιαδήποτε άλλη ανθρώπινη αξία και συγκεκριμένα αναφέρει:

*«Για παράδειγμα, όταν παίρνουμε μια ηθική απόφαση, οφείλουμε να λάβουμε υπόψη μας σημαντικές παραμέτρους, όπως πως θα επηρεάσει εμάς η απόφαση αυτή, την οικογένεια μας, τους φίλους, τους γείτονες μας, τους ανθρώπους που ζουν σε κάποιο άλλο μέρος. Όταν, λοιπόν, λέμε ότι τα δικαιώματα είναι ατού, εννοούμε ότι ο σεβασμός για τα δικαιώματα του κάθε ανθρώπου ξεχωριστά είναι ότι πιο σημαντικό στο παιχνίδι της ηθικότητας. Πιο συγκεκριμένα, εννοούμε ότι μπορεί κάποιος να αποκομίζουν οφέλη παραβιάζοντας τα δικαιώματα του άλλου, όμως αυτή η παραβίαση δικαιωμάτων δεν δικαιολογείται σε καμία περίπτωση».*¹¹⁹

Το τέταρτο και τελευταίο χαρακτηριστικό των ηθικών δικαιωμάτων που αναφέρει ο Regan είναι ο σεβασμός, δηλαδή ο καθένας δείχνει σεβασμό προς οποιοδήποτε με το να σέβεται τα δικαιώματα που σχετίζονται με τη ζωή του, την ελευθερία και τη σωματική ακεραιότητα. Ο σεβασμός είναι ίσως το σημαντικότερο χαρακτηριστικό των ηθικών

¹¹⁹ Regan, Tom, «Η υπόθεση των δικαιωμάτων των ζώων», *Ζώα και Ηθική*, ό. π., σ.342

δικαιωμάτων, αφού το να συμπεριφέρεται κάποιος με σεβασμό απέναντι στα δικαιώματα των άλλων αυτόματα σέβεται την ίδια τη ζωή του.¹²⁰

Βέβαια, η μεγαλύτερη δυσκολία δεν αντιμετωπίζεται στο χαρακτηρισμό των ηθικών δικαιωμάτων αλλά στην απάντηση του βασικού ερωτήματος, ποιός έχει ηθικά δικαιώματα. Σύμφωνα με τον Regan ηθικά δικαιώματα έχουν όσοι μπορούν καθοριστούν ως υποκείμενο-μιας-ζωής. Τι ορίζεται όμως ως υποκείμενο-μιας-ζωής;

*«Η ομοιότητά μας έγκειται στο γεγονός ότι έχουμε όλοι δικαίωμα στη ζωή, στη σωματική ακεραιότητα και στην ελευθερία. Σκέψη προς εξέταση: Οι άνθρωποι δεν ζούμε απλά σ' αυτό τον κόσμο έχουμε επίγνωση αυτού, καθώς επίσης και του τι μας συμβαίνει. Επιπλέον, το τι συμβαίνει σ' εμάς, στο σώμα μας, στην ελευθερία μας, στην ίδια μας την ύπαρξη μας ενδιαφέρει γιατί επιδρά στην ποιότητα και στη διάρκεια της ζωής μας, είτε νοιάζεται κάποιος άλλος γι' αυτό είτε όχι. Όποιες και αν είναι οι διαφορές μας, αυτές είναι οι θεμελιώδεις ομοιότητες».*¹²¹

Με αυτόν τον τρόπο, όσοι έχουν το σύνολο των ομοιοτήτων που αναφέρθηκαν στο πιο πάνω απόσπασμα ορίζονται ως υποκείμενα-μιας-ζωής. Όσοι λοιπόν, θεωρούνται υποκείμενα-μιας-ζωής είναι ηθικά ίσοι άσχετα από διαφορές που μπορεί να παρουσιάζουν σε χαρακτηριστικά όπως η ευφυΐα, τα διάφορα ταλέντα ή οι διανοητικές διαταραχές. Σύμφωνα με τη θεωρία των δικαιωμάτων από ηθικής άποψης όλοι είναι ίσοι διότι θεωρούνται υποκείμενα-μιας-ζωής. Οπότε η ιδιότητα του υποκειμένου-μιας-ζωής είναι αρκετά σημαντική διότι τονίζει την ηθική ομοιότητα και ποιότητα των υποκειμένων. Σύμφωνα με τον Regan:

*«Ως υποκείμενα-μιας-ζωής είμαστε όλοι ίδιοι γιατί βρισκόμαστε όλοι στον κόσμο. Ως υποκείμενα-μιας-ζωής είμαστε όλοι το ίδιο γιατί έχουμε όλοι επίγνωση του κόσμου. Ως υποκείμενα-μιας-ζωής είμαστε όλοι το ίδιο γιατί ό,τι συμβαίνει σ' εμάς έχει σημασία για εμάς. Ως υποκείμενα-μιας-ζωής ό,τι μας συμβαίνει μας ενδιαφέρει γιατί επηρεάζει την ποιότητα και τη διάρκεια της ζωής μας. Ως υποκείμενα-μιας-ζωής δεν υπάρχει ανώτερος ή κατώτερος, υψηλότερος ή χαμηλότερος. Ως υποκείμενα-μιας-ζωής είμαστε όλοι ηθικά ίσοι».*¹²²

¹²⁰ Regan, Tom, «Η υπόθεση των δικαιωμάτων των ζώων», *Ζώα και Ηθική*, ό. π., σ.340-343

¹²¹ Regan, Tom, «Δικαιώματα των ζώων και περιβαλλοντική ηθική», *Περί ζώων με λογική και συναίσθημα*, ό. π., σ.343

¹²² Regan, Tom, «Δικαιώματα των ζώων και περιβαλλοντική ηθική», *Περί ζώων με λογική και συναίσθημα*, ό. π., σ.345

Αυτές τις ιδιότητες λοιπόν παρουσιάζουν και τα ζώα, όλα τα θηλαστικά και τα πουλιά, και ίσως και τα ψάρια υποστηρίζει ο Regan, επεκτείνοντας έτσι την ηθική κοινότητα ώστε να συμπεριλαμβάνει και μη ανθρώπινα όντα. Αυτό συμβαίνει διότι σύμφωνα με το πιο πάνω απόσπασμα, όπως οι άνθρωποι έτσι και τα ζώα ζουν και κινούνται στον κόσμο, έχουν επίγνωση του κόσμου, έχουν επίγνωση της κατάστασης που βιώνουν, και αυτή η κατάσταση τα ενδιαφέρει. Σαν συμπέρασμα, τα όντα αυτά μοιράζονται τα ηθικά δικαιώματα της ανθρώπινη κοινότητας.

Βέβαια, πολλοί ήταν αυτοί που αμφισβήτησαν ότι είναι εφικτό να συζητάμε για δικαιώματα των ζώων. Σύμφωνα με τον Πρωτοπαπαδάκη, στην επιστήμη γίνεται αναφορά μόνον για πολιτικά, κοινωνικά, νομικά και ηθικά δικαιώματα τα οποία κατά βάση είναι κοινωνικά δικαιώματα αφού δεν υφίστανται εκτός της ανθρώπινης κοινωνίας, ούτε στη φύση λόγου χάριν.¹²³ Από τις τέσσερις λοιπόν κατηγορίες που αναφέρθηκαν, των δικαιωμάτων, η μόνη η οποία μπορεί να ανταποκρίνεται στα δικαιώματα των ζώων είναι αυτή των ηθικών δικαιωμάτων. Η ηθική όμως, αποτελεί ανθρώπινο κατασκεύασμα που όπως προαναφέρθηκε δεν μπορεί να υπάρξει εκτός της ανθρώπινης κοινωνίας και σύμφωνα με τον Πρωτοπαπαδάκη:

*«Αποτελεί λεπτοφυή κοινωνική επιγένεση, υπό την έννοια πως καλύπτει τις δευτερογενείς ανάγκες των μελών μια κοινωνίας, και εξυπηρετεί όχι τα στοιχειώδη συμφέροντα τους, αλλά τα βέλτιστα».*¹²⁴

Για τον λόγο αυτό, ίσως θα ήταν καλύτερο να αναγνωρίσουμε, να περιγράψουμε και να τεκμηριώσουμε ηθικές υποχρεώσεις αντί για ηθικά δικαιώματα απέναντι στα μη ανθρώπινα ζώα.

Ο Regan, από την άλλη μεριά πιστεύει πως η θεωρία των δικαιωμάτων είναι η πιο ηθική, από ορθολογικής άποψης, έτσι ώστε να αναγνωρίζεται στα ζώα εγγενής αξία. Ξεπερνά όλες τις υπόλοιπες θεωρίες αφού διασαφηνίζει και επεξηγεί τα καθήκοντα μας προς τους άλλους. Διασαφηνίζει επίσης, πως όλοι όσοι έχουν εγγενή αξία, την έχουν εξίσου, ανεξάρτητα από το εάν είναι ανθρώπινα ζώα ή όχι και αναφέρει χαρακτηριστικά:

¹²³ Πρωτοπαπαδάκης, Ευάγγελος Δ., «Δικαιώματα των Ζώων: Υπάρχει κάτι τέτοιο;», *Περί ζώων με λογική και συναίσθημα*, ό. π., σ.296

¹²⁴ Πρωτοπαπαδάκης, Ευάγγελος Δ., «Δικαιώματα των Ζώων: Υπάρχει κάτι τέτοιο;», *Περί ζώων με λογική και συναίσθημα*, ό. π., σ.296-297

«Όταν ερχόμαστε στην υπόθεση των δικαιωμάτων των ζώων, τότε, αυτό που πρέπει να γνωρίζουμε είναι αν αυτά τα ζώα τα οποία -στο πλαίσιο του πολιτισμού μας- τρώμε, κυνηγούμε και χρησιμοποιούμε στα εργαστήρια μας, είναι όπως εμείς υποκείμενα-μιας-ζωής. Και πράγματι το γνωρίζουμε. Γνωρίζουμε ότι πολλά -στην κυριολεξία δισεκατομμύρια- από αυτά τα ζώα είναι υποκείμενα μιας ζωής, με τη σημασία που δώσαμε παραπάνω, και έτσι αν έχουμε εμείς εγγενή αξία, τότε έχουν και αυτά».¹²⁵

4.5. ΔΙΑΚΥΡΞΗ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΖΩΩΝ

Το Σεπτέμβριο του 1977, στο Λονδίνο έλαβε χώρα μια διεθνής συνάντηση, με θέμα τα δικαιώματα των ζώων. Στα πλαίσια αυτής της συνάντησης η Διεθνής Ένωση Δικαιωμάτων των Ζώων και άλλες οργανώσεις συνέταξαν την Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων των Ζώων η οποία υπογράφηκε στο Παρίσι τον Οκτώβριο του 1978. Η διακήρυξη αποτελείται από δεκατέσσερα άρθρα και έχει ως εξής:

Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων των Ζώων

Λαμβάνοντας υπόψη ότι η Ζωή είναι ενιαία, ότι όλα τα είδη έχουν κοινή καταγωγή και διαφοροποιούνται υπό τον νόμο της εξέλιξης των ειδών, λαμβάνοντας υπόψη ότι όλα τα ζωντανά όντα έχουν φυσικά δικαιώματα και κάθε ζώο με νευρικό σύστημα έχει συγκεκριμένα δικαιώματα, λαμβάνοντας υπόψη ότι η περιφρόνηση ή και απλή άγνοια αυτών των φυσικών δικαιωμάτων είναι επιζήμια για την φύση και επιτρέπει στους ανθρώπους να διαπράττουν εγκλήματα εναντίον των ζώων, δεδομένου ότι η συνύπαρξη των ειδών, προϋποθέτει την αναγνώριση εκ μέρους του ανθρωπίνου είδους, του δικαιώματος στη ζωή και των υπολοίπων ζώων και δεδομένου ότι ο σεβασμός των ζώων από τους ανθρώπους είναι αδιαχώριστος με τον αντίστοιχο σεβασμό ανθρώπου προς άνθρωπο, διακηρύσσεται ότι:

¹²⁵ Regan, Tom, «Η υπόθεση των δικαιωμάτων των ζώων», *Ζώα και Ηθική*, ό. π., σ.71

Άρθρο 1

1. Όλα τα ζώα γεννιούνται με ίσα δικαιώματα στη ζωή και στη δυνατότητα ύπαρξης.

Άρθρο 2

1. Ο άνθρωπος οφείλει να σέβεται τη ζωή κάθε ζώου.

2. Ο άνθρωπος ανήκει στο ζωικό βασίλειο και δεν μπορεί να εξοντώνει ή να εκμεταλλεύεται τα άλλα είδη του ζωικού βασιλείου. Αντίθετα, οφείλει να χρησιμοποιεί τις γνώσεις του για το καλό των ζώων.

3. Κάθε ζώο δικαιούται φροντίδας, προσοχής και προστασίας από τον άνθρωπο.

Άρθρο 3

1. Κανένα ζώο δεν πρέπει να υποβάλλεται σε κακομεταχείριση ή απάνθρωπη συμπεριφορά.

2. Αν η θανάτωση ενός ζώου θεωρηθεί υποχρεωτική πρέπει να γίνει στιγμιαία, ανώδυνα και χωρίς καμιά πρόκληση αγωνίας του ζώου.

Άρθρο 4

1. Κάθε ζώο δικαιούται να ζήσει στον φυσικό του χώρο (γη, θάλασσα, αέρας) και να αναπαράγεται σύμφωνα με τους φυσικούς νόμους.

2. Η στέρηση ελευθερίας του ζώου ακόμη κι αν γίνεται για μορφωτικούς σκοπούς είναι αντίθετη προς τη διακήρυξη δικαιωμάτων αυτού.

Άρθρο 5

1. Κάθε ζώο που από παράδοση θεωρείται κατοικίδιο δικαιούται να ζήσει με τον ρυθμό και τις συνθήκες ζωής και ελευθερίας που αντιστοιχούν στο είδος του.

2. Η διαφοροποίηση αυτών των συνθηκών από τον άνθρωπο έχει σκοπούς κερδοσκοπικούς και είναι αντίθετη προς τη διακήρυξη.

Άρθρο 6

1. Κάθε ζώο που αποτελεί σύντροφο του ανθρώπου έχει δικαίωμα διάρκειας ζωής ανάλογης με τη φυσική του μακροβιότητα.

2. Η εγκατάλειψη ενός ζώου θεωρείται πράξη απάνθρωπη και εξευτελιστική.

Άρθρο 7

1. Αναφορικά με τα ζώα που προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στον άνθρωπο, η διάρκεια και η ένταση δουλειάς πρέπει να είναι σε λογικά πλαίσια, η διατροφή τους ικανοποιητική και η

ανάπαυσή τους υποχρεωτική.

Άρθρο 8

1. Οποιοσδήποτε πειραματισμός πάνω στα ζώα, ιατρικός, επιστημονικός, κλπ. αντιτίθεται προς τα δικαιώματα των ζώων, εφόσον προκαλεί πόνο σωματικό ή ψυχικό.
2. Πρέπει να επιδιώκεται η αντικατάσταση του πειραματισμού πάνω στα ζώα από άλλες υπάρχουσες τεχνικές.

Άρθρο 9

1. Τα ζώα που εκτρέφονται για τη διατροφή του ανθρώπου πρέπει να στεγάζονται, να τρέφονται, να μετακινούνται και να θανατώνονται χωρίς πρόκληση πόνου και αγωνίας.

Άρθρο 10

1. Απαγορεύεται η εκμετάλλευση των ζώων για τη διασκέδαση των ανθρώπων.
2. Η έκθεση ζώου και τα θεάματα που χρησιμοποιούν ζώα αποτελούν καταστρατήγηση της αξιοπρέπειας και του σεβασμού προς τη ζωή του ζώου.

Άρθρο 11

1. Κάθε πράξη που χωρίς λόγο προκαλεί θάνατο ζώου είναι βιοκτονία, είναι έγκλημα απέναντι στη ζωή.

Άρθρο 12

1. Κάθε πράξη που προκαλεί θάνατο μεγάλου αριθμού άγριων ζώων αποτελεί «γενοκτονία», έγκλημα απέναντι στο είδος.
2. Η μόλυνση και οποιαδήποτε καταστροφή του φυσικού μας περιβάλλοντος οδηγούν στη γενοκτονία.

Άρθρο 13

1. Σεβασμός επιβάλλεται ακόμη και στο νεκρό ζώο.
2. Κάθε σκηνή βίας στην τηλεόραση και το σινεμά, με θύματα ζώα πρέπει να απαγορευτεί και μόνο οι σκηνές που έχουν σκοπό να ενημερώσουν για τα δικαιώματα των ζώων οφείλουν να προβάλλονται.

Άρθρο 14

1. Οι οργανισμοί προστασίας και προάσπισης των ζώων πρέπει να αντιπροσωπεύονται από κάθε κυβέρνηση.

2. Τα δικαιώματα του ζώου πρέπει να κατοχυρωθούν απ' τους νόμους, όπως ακριβώς και τα δικαιώματα του ανθρώπου.

Διεθνής Ένωση Δικαιωμάτων των Ζώων, Παρίσι 1978¹²⁶

¹²⁶ Διαθέσιμο στη διεύθυνση <http://www.solon.org.gr/index.php/filozoiia/117-2008-07-31-21-12-28/1487-h-oikoymenikh-.html>, επίσκεψη 08/06/2017

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΔΡΑΣΕΩΝ ΠΟΥ ΑΦΟΡΟΥΝ ΤΑ ΖΩΑ ΣΕ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΚΥΠΡΟ

5.1. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

Το θέμα της προστασίας των ζώων απασχόλησε την ελληνική νομοθεσία για πρώτη φορά γύρω στο 1932 όπου και θεσπίζεται ο πρώτος νόμος με τίτλο: «Περί προστασίας ζώων», ο οποίος αποτελείται από τέσσερα άρθρα και αναφέρεται ως νόμος 1038/1932. Το πρώτο άρθρο αναφέρεται στην απαγόρευση βασανισμού οποιουδήποτε ζώου:

Άρθρο 1.

Όποιος βασανίζει ή κακοποιεί ή μεταχειρίζεται με σκληρότητα ή πέρα της φυσικής του αντοχής, ή χρησιμοποιεί προς εργασία ζώο ασθενές ή ανάπηρο, τιμωρείται με πρόστιμο ή κράτηση.

Βασανισμός ζώου θεωρείται:

- 1. Η χρησιμοποίηση και ο εξαναγκασμός των σκύλων να σύρουν οποιοδήποτε φορτίο, ως και η πρόσδεση στην ουρά τους οποιοδήποτε αντικείμενου.*
- 2. Η μαστίγωση των ζώων στο κεφάλι ή στην κοιλιά, οι γροθιές, τα λακτίσματα και η χρησιμοποίηση ξύλων ή άλλων μέσων που μπορούν να τους προκαλέσουν πληγές ή πόνους, εκτός από ειδικό μαστίγιο από σχοινί.*
- 3. Η χρησιμοποίηση θεραπευτικών μεθόδων από μη ειδικούς κτηνιάτρους που μπορούν να βλάψουν τα ζώα.*
- 4. Η μη χορήγηση τροφής και νερού στα εργαζόμενα επί δωδεκάωρο ζώα και επί εικοσιτετράωρο στα μη εργαζόμενα.¹²⁷*

¹²⁷ Διαθέσιμο στην διεύθυνση

<http://www.dogacademy.gr/%CE%9D%CE%BF%CE%BC%CE%BF%CE%B8%CE%B5%CF%83%CE%AF%CE%B1/law-1038-1932.html>, επίσκεψη 12/06/2017

Το δεύτερο της άρθρο της ίδιας νομοθεσίας, αναφέρει ότι τα πρόστιμα που θα εισπράττονται από την επιβολή του νόμου αυτού θα διατίθενται για την ενίσχυση σωματείων για την προστασία των ζώων, ενώ παράλληλα μπορεί να ανατεθεί σε εταιρεία προστασίας των ζώων η περισυλλογή αδέσποτων σκύλων η οποία θα αμείβεται με ετήσια αποζημίωση για τις δαπάνες της.

Το τρίτο άρθρο δίνει το δικαίωμα ευθανασίας στους ιδιοκτήτες ζώων εργασίας εάν κριθεί από εγκεκριμένο κτηνίατρο ότι το ζώο αυτό είναι άχρηστο. Ο τρόπος ευθανασίας καθορίζεται κάθε φορά από τον κτηνίατρο:

Άρθρο 3.

Ζώο εργασίας, το οποίο καθίσταται άχρηστο λόγω ασθενείας, γήρατος, κατάγματος ή άλλης αιτίας, μπορεί να φονευθεί κατόπιν εκθέσεως του αρμοδίου κτηνιάτρου. Ο κτηνίατρος ορίζει και τον τρόπο θανάτωσης.¹²⁸

Το τέταρτο και τελευταίο άρθρο αναφέρεται στους αδέσποτους σκύλους, των οποίων η φροντίδα αποτελεί υποχρέωση των Δήμων και των Κοινοτήτων τα οποία πρέπει να φροντίζονται, να στερώνονται, να εμβολιάζονται και έπειτα να γίνεται προσπάθεια για να υιοθετηθούν ή να επιστρέφονται στο φυσικό τους περιβάλλον.

Η ελληνική νομοθεσία ασχολήθηκε ξανά με το θέμα της προστασίας των ζώων αρκετά χρόνια αργότερα το 1981 θεσπίζοντας τον νόμο 1197/1981 με τον ίδιο τίτλο: «Περί προστασίας των ζώων». Ο νόμος αυτός αποτελείται από δέκα άρθρα όπου εκτός από την απαγόρευση βασανισμού των ζώων, την εξασφάλιση αξιοπρεπών συνθηκών ζωής των ζώων εργασίας και την αντιμετώπιση της κατάστασης των αδέσποτων ζώων εισάγονται δύο καινούργια άρθρα τα οποία αφορούν χειρουργικές επεμβάσεις σε ζώα και τη χρήση ζώων για πειραματικούς σκοπούς. Το τρίτο άρθρο, συγκεκριμένα, αφορά την περίπτωση στην οποία ένα ζώο πρέπει να υποβληθεί σε χειρουργική επέμβαση:

¹²⁸ Διαθέσιμο στην διεύθυνση

<http://www.dogacademy.gr/%CE%9D%CE%BF%CE%BC%CE%BF%CE%B8%CE%B5%CF%83%CE%AF%CE%B1/law-1038-1932.html>, επίσκεψη 12/06/2017

Άρθρο 3.

Ουδεμία οδυνηρά χειρουργική επέμβασις πραγματοποιείται εις σπονδυλωτά άνευ αναισθησίας, διενεργουμένης μόνον υπό κτηνιάτρου. Η αναισθητοποίησης δεν απαιτείται όταν, εις ομοίας χειρουργικάς επεμβάσεις επί ανθρώπων δεν εκτελείται τοιαύτη ή εις περιπτώσεις κατά τας οποίας δεν κρίνεται επιβεβλημένη υπό κτηνιάτρου δι' ειδικούς επιστημονικούς λόγους.¹²⁹

Ενώ στο τέταρτο άρθρο του ίδιου νόμου γίνεται για πρώτη φορά αναφορά σε ζώα τα οποία χρησιμοποιούνται για πειραματικούς σκοπούς. Δίνεται η δυνατότητα πειραματισμού πάνω σε ζώα για επιστημονικούς σκοπούς και για τον έλεγχο ουσιών, ενώ η εκτέλεση των πειραμάτων αυτών είναι δυνατή μόνο από πτυχιούχους κτηνιάτρους ή γιατρούς ή βιολόγους. Εάν τα πειράματα έχουν ως αποτέλεσμα την πρόκληση πόνου ή την αλλαγή της φυσικής κατάστασης των ζώων τότε θα πρέπει να υπάρχει ειδική άδεια για το συγκεκριμένο πείραμα:

Άρθρο 4.

α. Πειραματισμός επί ζώων νοείται πάσα επέμβασις επί ζώντων ζώων χρησιμοποιουμένων προς τον σκοπόν επαληθεύσεως επιστημονικής τίνος υποθέσεως, λήψεως πληροφοριών, παρασκευής ουσιών και ελέγχου της φύσεως αυτών και γενικώς η χρησιμοποίησις ζώντων δι' ερευνητικούς πειραματισμούς.

β. Η εκτέλεσις πειραμάτων επί ζώων επιτρέπεται μόνον εις πτυχιούχους Κτηνιατρικής ή Ιατρικής Σχολής ή Σχολών Βιολογικών Επιστημών, οι οποίοι διαθέτουν τας απαιτητούς επαγγελματικές γνώσεις και την ικανότητα δια χειρουργικάς επεμβάσεις. Πτυχιούχοι Φυσικών Επιστημών οι οποίοι διαθέτουν τας αναγκαίας επαγγελματικές γνώσεις, δύνανται να πραγματοποιούν πειράματα επί ζώων, μη περιλαμβάνονται χειρουργικάς επεμβάσεις.

γ. Δια την εκτέλεσιν πειραμάτων, δυναμένων να προκαλέσουν πόνον, κακώσεις ή διατάραξιν της φυσιολογικής καταστάσεως των ζώων, οι ενδιαφερόμενοι οφείλουν δι' ειδικής αδείας χορηγουμένης υπό της οικείας Νομαρχίας.

¹²⁹ Διαθέσιμο στην διεύθυνση <http://pfo.gr/wp-content/uploads/2016/11/nomos-1197-81.pdf>, επίσκεψη 12/06/2017

δ. Δι' αποφάσεων του Υπουργού Γεωργίας, δημοσιευομένων εις την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, καθορίζονται ο τρόπος και οι προϋποθέσεις χορηγήσεως της εν τη προηγούμενη παραγράφω αδείας.¹³⁰

Το 2003 η ελληνική νομοθεσία εκδίδει τον νόμο 3170/2003 με τίτλο: «Ζώα συντροφιάς, αδέσποτα ζώα συντροφιάς και άλλες διατάξεις», ο οποίος αποτελείται από είκοσι άρθρα και αφορά στις υποχρεώσεις των ιδιοκτητών σκύλων και γάτων συντροφιάς, τον τρόπο με τον οποίο αυτά πρέπει να διατηρούνται σε κατοικίες και την περισυλλογή αδέσποτων ζώων. Εκτός από τα θέματα αυτά το ένατο άρθρο του συγκεκριμένου νόμου εισάγει για πρώτη φορά την ενημέρωση και την προώθηση της ζωοφιλίας:

Άρθρο 9.

Εκπαίδευση, επιμόρφωση, προαγωγή ζωοφιλίας:

1. Οι αρμόδιες υπηρεσίες του Υπουργείου Γεωργίας μεριμνούν για την οργάνωση ή συνδιοργάνωση με άλλους φορείς επιμορφωτικών σεμιναρίων και την προβολή στα μέσα μαζικής επικοινωνίας προγραμμάτων πληροφόρησης και εκπαίδευσης των ατόμων που είναι κάτοχοι ζώων συντροφιάς, καθώς και για την ενημέρωση των προσώπων αυτών σχετικά με το περιεχόμενο των διατάξεων που αφορούν στην προστασία των ζώων συντροφιάς.

2. Με κοινή απόφαση των υπουργών Οικονομίας και Οικονομικών και Γεωργίας μπορεί να χρηματοδοτούνται δραστηριότητες που αναφέρονται στην προηγούμενη παράγραφο και να καθορίζονται οι όροι και οι προϋποθέσεις για τη χρηματοδότηση αυτή.¹³¹

Ο τέταρτος και πιο πρόσφατος νόμος εκδόθηκε από την ελληνική βουλή το 2012 και είναι ο νόμος 4039/2012 με τίτλο: «Για τα δεσποζόμενα και τα αδέσποτα ζώα συντροφιάς και την προστασία των ζώων από την εκμετάλλευση ή τη χρησιμοποίηση με κερδοσκοπικό σκοπό». Ο νόμος αυτός αποτελείται από είκοσι έξι άρθρα όπου εκτός από τα θέματα που

¹³⁰ Διαθέσιμο στην διεύθυνση <http://pfo.gr/wp-content/uploads/2016/11/nomos-1197-81.pdf>, επίσκεψη 12/06/2017

¹³¹ Διαθέσιμο στην διεύθυνση <http://www.e-fox.gr/index.php/2014-02-19-11-01-59/prostasias-zoon/71-nomos-gia-ta-zoa-syntrofias-ta-adespota-zoa-kai-alles-diatakseis-n-3170-03>, επίσκεψη 12/06/2017

περιείχαν οι τρεις πιο πάνω νόμοι, το άρθρο 12 απαγορεύει τη χρησιμοποίηση οποιουδήποτε ζώου σε οποιοδήποτε ψυχαγωγικό θέαμα:

Άρθρο 12.

Απαγόρευση χρησιμοποίησης κάθε είδους ζώου σε κάθε είδους θεάματα και άλλες συναφείς δραστηριότητες:

- 1. Απαγορεύεται η διατήρηση κάθε είδους ζώου σε τσίρκο ή σε θίασο με ποικίλο πρόγραμμα, εφόσον τα ζώα αυτά χρησιμοποιούνται με οποιονδήποτε τρόπο και για οποιονδήποτε σκοπό στο πρόγραμμά τους, πραγματοποιούν παραστάσεις ή παρελαύνουν ή εμφανίζονται ενώπιον του κοινού.*
- 2. Απαγορεύεται η διατήρηση κάθε είδους ζώου σε επιχειρήσεις ψυχαγωγικών παιχνιδιών, πίστας αυτοκινητιδίων, μουσικών συναυλιών, επιδείξεων, πανηγυριών ή άλλων καλλιτεχνικών ή ψυχαγωγικών εκδηλώσεων, εφ' όσον τα ζώα χρησιμοποιούνται με οποιονδήποτε τρόπο και για οποιονδήποτε σκοπό στο πρόγραμμά τους.*
- 3. Απαγορεύεται η εκτροφή, η εκπαίδευση και η χρησιμοποίηση ζώων για οποιοδήποτε είδος μονομαχίας. Επίσης απαγορεύεται η εκτροφή και η χρησιμοποίηση σκύλων και γατών για παραγωγή γούνας, δέρματος, κρέατος ή για την παρασκευή φαρμακευτικών ή άλλων ουσιών.¹³²*

Η Ελλάδα ήταν μόλις η δεύτερη χώρα η οποία απαγόρευσε τη χρησιμοποίηση ζώων σε ψυχαγωγικά θεάματα όπως το τσίρκο, και ο τελευταίος αυτός νόμος θεωρήθηκε αρκετά συνεπής απέναντι στα δικαιώματα των ζώων. Ακόμη, το άρθρο 21 αναφέρεται εξολοκλήρου σε διοικητικές κυρώσεις και πρόστιμα για τις παραβάσεις των διατάξεων του συγκεκριμένου νόμου όπου περιγράφονται εκτενώς σε πίνακα τριών σελίδων.

¹³² Διαθέσιμο στην διεύθυνση https://cdn.sansimera.gr/media/files/Nomos_4039.pdf, επίσκεψη 12/06/2017

5.2. ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

Νομοθεσία με θέμα την προστασία των ζώων στην Κύπρο, ψηφίστηκε από την Κυπριακή Βουλή μόλις το 1994 και είναι ο νόμος 46(I)/94 με τίτλο: «Ο περί Προστασίας και Ευημερίας των Ζώων Νόμος του 1994». Ο συγκεκριμένος νόμος αποτελείται από τριάντα τέσσερα άρθρα και έχει τροποποιηθεί μέχρι και σήμερα επτά φορές με την τελευταία να ψηφίζεται το 2013. Το τέταρτο άρθρο του νόμου αναφέρεται στις βασικές υποχρεώσεις έναντι των ζώων:

Άρθρο 4.

- 1. Τα ζώα θα πρέπει πάντοτε να τυγχάνουν χειρισμού κατά τρόπο που προσιδιάζει καλύτερα στις φυσιολογικές και εθολογικές ανάγκες τους.*
- 2. Πρόσωπο το οποίο έχει στην κυριότητα του, στην κατοχή του ή στη φύλαξη του οποιοδήποτε ζώο, πρέπει να διασφαλίζει την υγεία και την ευημερία του ζώου αυτού.*
- 3. Απαγορεύεται σ' οποιοδήποτε πρόσωπο να εκθέτει ή να υποβάλλει, χωρίς εύλογη αιτία, οποιοδήποτε ζώο σε πόνο, ταλαιπωρία, τραυματισμό ή φόβο.*
- 4. Απαγορεύεται σ' οποιοδήποτε πρόσωπο εσκεμμένα και χωρίς εύλογη αιτία να χορηγεί ή να προμηθεύει, ή όντας ιδιοκτήτης ή κάτοχος να επιτρέπει τη χορήγηση ή προμήθεια, οποιοδήποτε δηλητηρίου ή άλλης βλαβερής ουσίας σ' οποιοδήποτε ζώο ή να προκαλεί όπως τέτοια ουσία ληφθεί απ' οποιοδήποτε ζώο.¹³³*

Ενώ το αμέσως επόμενο άρθρο του νόμου αυτού, αναφέρεται στην απαγόρευση κακομεταχείρισης των ζώων και ειδικότερα σε δεκαοκτώ διαφορετικές περιπτώσεις κακομεταχείρισης:

Άρθρο 5.

- 1. Χωρίς επηρεασμό της γενικότητας των διατάξεων του άρθρου 4, τα ζώα απαγορεύεται να υποβάλλονται σε κακομεταχείριση, παραμέληση και άσκοπη υπερκαταπόνηση.*
- 2. Ειδικότερα απαγορεύεται*

¹³³ Διαθέσιμο στην διεύθυνση http://www.cylaw.org/nomoi/arith/1994_1_046.pdf, επίσκεψη 12/06/2017

(α) Η με οποιοδήποτε τρόπο περιαγωγή ζώου σε κατάσταση επέλευσης φρικτού θανάτου.

(β) η θανάτωση ζώου για σκοπούς ψυχαγωγίας ή άλλους ανεπίτρεπτους σκοπούς, και ιδιαίτερα η χρήση ζώων ως στόχων εξάσκησης, πλην των δικαιολογημένων περιπτώσεων οι οποίες θα καθοριστούν αυστηρά.

(γ) η διοργάνωση αγώνων μεταξύ ζώων ή με ζώα, κατά τη διάρκεια των οποίων τα τελευταία υφίστανται κακομεταχείριση ή θανατώνονται.

(δ) η χρήση ζωντανών ζώων για εκπαίδευση σκύλων ή έλεγχο της επιθετικότητας τους, εκτός όταν οι σκύλοι εκπαιδεύονται ή δοκιμάζονται σε τεχνητή φωλιά και σε συνθήκες που θα καθοριστούν.

(ε) η χρήση ζώων για εκθέσεις, διαφημίσεις, παραγωγή κινηματογραφικών ταινιών ή για παρόμοιους σκοπούς, όταν αυτό συνεπάγεται την πρόκληση πόνου, ταλαιπωρίας ή τραυματισμού σ' αυτά.

(στ) η απελευθέρωση ή εγκατάλειψη ζώου του οποίου η επιβίωση εξαρτάται από την ανθρώπινη φροντίδα με σκοπό την απαλλαγή από αυτό.

(ζ) η αφαίρεση των ονύχων, η αποκοπή των αυτιών ή η αφαίρεση των φωνητικών οργάνων των ζώων, εκτός αν συντρέχουν λόγοι υγείας ή ευημερίας του ζώου που διαπιστώνονται εκ των προτέρων από κτηνίατρο.

(η) η χορήγηση ουσιών προορισμένων να διεγείρουν τις φυσικές ικανότητες ζώων για σκοπούς αθλητικών αγωνισμάτων.

(θ) η σκληρή εργασία ή εκπαίδευση του ζώου που αγγίζει τα όρια του βασανισμού.

(ι) η πρόσδεση και έλκυση του ζώου σε αυτοκινούμενο όχημα, με τρόπο που δυνατό να προκαλέσει καταπόνηση, τραυματισμό και ταλαιπωρία.

(ια) η χρήση οχημάτων ή άλλων μέσων φόρτωσης, μεταφοράς και εκφόρτωσης ζώων που είναι ακατάλληλα για το σκοπό αυτό ή που δε συνάδουν με το είδος ή τον χαρακτήρα του ζώου που θα μεταφερθεί.

(ιβ) η παρατεταμένη και κάτω από αντίξοες συνθήκες αναμονή του ζώου σε οχήματα ή άλλα μέσα μεταφοράς ή άλλους χώρους που είναι δυνατό να προκαλέσουν ταλαιπωρία και καταπόνηση του ζώου.

(ιγ) ο συνωστισμός ζώων σε μέσα μεταφοράς ή άλλους χώρους αναμονής ή ενσταυλισμού που είναι δυνατό να προκαλέσει ταλαιπωρία και καταπόνηση των ζώων.

(ιδ) η χρήση εκπαιδευτικού περιλαίμιου σε σκύλο, εκτός της περιόδου εντατικής εκπαίδευσης του.

(ιε) η πρόσδεση ζώου σε μόνιμη βάση κατά τρόπο που δεν επιτρέπει ικανοποιητική ελευθερία κίνησης του ή που εκθέτει αυτό στον κίνδυνο στραγγαλισμού.

(ιστ) η εφαρμογή σκιαδίου των οφθαλμών ή άλλων μέσων σε πτηνά για αποφυγή τσιμπήματος με το ράμφος.

(ιζ) η χρησιμοποίηση υποειδών προχωρημένης ηλικίας, ασθενών, πασχόντων, εξασθενημένων ή απισχνασμένων σε οποιαδήποτε εργασία, αθλήματα, επίδειξη ή για άλλους παρεμφερείς σκοπούς.

(ιη) η διατήρηση ζωντανών ιχθύων σε κλωστή ή αγκίστρια, που έχουν διαπεράσει με οποιοδήποτε τρόπο το σώμα των ιχθύων, ή σε κλειστό δίκτυ κατά τρόπο που δυνατό να προκαλέσει τον τραυματισμό τους.¹³⁴

Στη συνέχεια τα επόμενα άρθρα περιγράφουν την φροντίδα της οποίας πρέπει να τυγχάνουν τα ζώα ενώ το όγδοο άρθρο αναφέρεται στην χρησιμοποίηση των ζώων για εκπαιδευτικούς και ερευνητικούς σκοπούς:

Άρθρο 8.

1. Απαγορεύεται η χρησιμοποίηση ζωντανών ζώων για εκπαιδευτικούς σκοπούς, εκτός κατόπιν άδειας της αρμόδιας αρχής, που χορηγείται μόνο σε περιπτώσεις που αυτό κρίνεται αναγκαίο μέσο επαγγελματικής εκπαίδευσης.

2. Η χρησιμοποίηση ζωντανών ζώων για ερευνητικούς και πειραματικούς σκοπούς απαγορεύεται, εκτός αν γίνεται μέσα στα πλαίσια του περί Ζώων (Έλεγχος Πειραμάτων) Νόμου, όπως αυτός εκάστοτε τροποποιείται ή αντικαθίσταται.¹³⁵

Τα άρθρα δεκατέσσερα, δεκαπέντε, δεκαέξι και δεκαεφτά αναφέρονται σε επεμβάσεις για την καλυτέρευση της υγείας των ζώων, στην σφαγή ζώων και στην επείγουσα θανάτωση

¹³⁴ Διαθέσιμο στην διεύθυνση http://www.cylaw.org/nomoi/arith/1994_1_046.pdf, επίσκεψη 12/06/2017

¹³⁵ Διαθέσιμο στην διεύθυνση http://www.cylaw.org/nomoi/arith/1994_1_046.pdf, επίσκεψη 12/06/2017

λόγω ασθένειας ή τραυματισμού ή γήρατος του ζώου. Τονίζεται ότι οι ενέργειες αυτές μπορούν να πραγματοποιούνται μόνο κατόπιν αναισθησίας του ζώου ώστε η διαδικασία να είναι ανώδυνη. Τέλος ο νόμος περιγράφει τις διαδικασίες αντιμετώπισης των αδέσποτων ζώων όπου εάν υπάρχει κίνδυνος εξάπλωσης μολυσματικών ασθενειών επιτρέπεται η στείρωση ή η θανάτωση των αδέσποτων ζώων, όπως επίσης και τις διοικητικές και ποινικές κυρώσεις για την παράβαση του νόμου αυτού.

Οι επτά τροποποιήσεις που ακολούθησαν μέχρι το 2013 δεν παρουσίασαν κάποια ουσιαστική αλλαγή στο νόμο του 1994 στα βασικά άρθρα τα οποία αφορούν τη φροντίδα, την κακομεταχείριση, την επιστημονική και πειραματική χρήση, τη σφαγή και την αναγκαστική θανάτωση των ζώων στην Κύπρο.¹³⁶

Συγκριτικά η νομοθεσία σε σχέση με τα ζώα στην Ελλάδα και στην Κύπρο αρχικά, διαφέρει στην περίοδο κατά την οποία άρχισε να διαμορφώνεται. Στην Ελλάδα ο πρώτος νόμος για την ευημερία των ζώων ψηφίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1930 ενώ στην Κύπρο ο πρώτος νόμος ψηφίστηκε μόλις το 1994. Βέβαια, στην Ελλάδα ο αρχικός νόμος ήταν αρκετά απλός με μόλις τέσσερα άρθρα όπου στη συνέχεια εμπλουτίστηκε όσον αφορά θέματα όπως η κακομεταχείριση των ζώων, η πειραματική χρήση και η απαγόρευση χρησιμοποίησης των ζώων σε ψυχαγωγικά θεάματα. Αντιθέτως, στην Κύπρο ο πρώτος νόμος ήταν και ο εκτενέστερος και πιο αναλυτικός σε σχέση με τις επτά τροποποιήσεις που ακολούθησαν. Οι δύο νομοθεσίες στην τελική τους μορφή όπως εφαρμόζονται σήμερα έχουν αρκετά κοινά άρθρα σε σχέση με τη βασική φροντίδα των ζώων, τις υποχρεώσεις έναντι των ζώων, την κακομεταχείριση και την αντιμετώπιση των αδέσποτων ζώων. Ακόμη, και οι δύο νόμοι συμπεριλαμβάνουν άρθρα σε σχέση με επιστημονική και πειραματική χρήση των ζώων, όπου και στις δύο χώρες επιτρέπεται κάτω από συγκεκριμένες προϋποθέσεις. Στην Ελλάδα απαγορεύεται επίσης η εκπαίδευση και η συμμετοχή ζώων σε ψυχαγωγικά θεάματα όπως το τσίρκο ενώ και στις δύο χώρες απαγορεύεται ο εξαναγκασμός των ζώων να συμμετέχουν σε αγώνες ή μονομαχίες μεταξύ τους.

¹³⁶ Διαθέσιμο στην διεύθυνση http://www.cylaw.org/nomoi/indexes/1994_1_46.html, επίσκεψη 12/06/2017

5.3 ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΑ ΖΩΑ

5.3.1. World Wildlife Fund Hellas (WWF)

Εικόνα: Σήμα της διεθνούς οργάνωσης WWF.¹³⁷

Η WWF Hellas είναι το ελληνικό ανεξάρτητο τμήμα του παγκόσμιου δικτύου του WWF της οποίας η πολυδιάστατη δράση βασίζεται σε δύο κεντρικούς στόχους, την προστασία της βιοποικιλότητας μέσω της προστασίας των οικολογικά ευαίσθητων ειδών και περιοχών και την μείωση του ανθρώπινου αποτυπώματος στο φυσικό περιβάλλον δίνοντας έμφαση στο ζήτημα της κλιματικής αλλαγής και του ανθρώπινου τρόπου ζωής. Το πρώτο γραφείο της WWF στην Ελλάδα ιδρύεται το 1991 με έδρα την Αθήνα ενώ το 1994 το γραφείο αναβαθμίζεται σε ανεξάρτητη εθνική οργάνωση με τη νομική μορφή του κοινωφελούς ιδρύματος. Θεωρείται μια από τις μεγαλύτερες ελληνικές περιβαλλοντικές οργανώσεις και οι δράσεις της αφορούν κυρίως τα απειλούμενα υπό εξαφάνιση είδη και τις φυσικές περιοχές και οικοσυστήματα που καλλιεργούν και φιλοξενούν ζωή, όπως για παράδειγμα δάση, λίμνες, ποτάμια και υγροβιότοπους. Προωθούν την ενημέρωση και την εκπαίδευση νέων ανθρώπων για την προστασία της φύσης και τους καλούν να συμμετέχουν ως εθελοντές στις δράσεις τους.¹³⁸

¹³⁷ Διαθέσιμο στη διεύθυνση <https://www.facebook.com/WWFGreece/?fref=ts>, επίσκεψη 12/06/2017

¹³⁸ Διαθέσιμο στην διεύθυνση <http://www.wwf.gr/>, επίσκεψη 12/06/2017

5.3.2. Αρκτούρος

Εικόνα: Σήμα της ελληνικής οργάνωσης Αρκτούρος.¹³⁹

Ο Αρκτούρος είναι μία αστική μη κυβερνητική και μη κερδοσκοπική περιβαλλοντική οργάνωση που ιδρύθηκε το 1992 και έχει ως στόχο της την προστασία της άγριας πανίδας και του φυσικού περιβάλλοντος στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Αφορμή για την ίδρυση του Αρκτούρου ήταν ο αυξανόμενος αριθμός των αιχμάλωτων αρκούδων και λύκων. Οι δράσεις της οργάνωσης περιλαμβάνουν επιστημονικές μελέτες, όπως επίσης και την ενημέρωση και ευαισθητοποίηση του κοινού σε ζητήματα όπως η βιοποικιλότητα και η αειφορία. Μερικά από τα είδη τα οποία μάχεται να προστατέψει είναι η αρκούδα, ο λύκος, ο ελληνικός ποιμενικός σκύλος, το αγριόγιδο, η βίδα, το ελάφι, το ζαρκάδι και το τσακάλι. Οι κύριες απειλές εξαφάνισης των ειδών αυτών, σύμφωνα με τις μελέτες της οργάνωσης, είναι το παράνομο κυνήγι, η ρύπανση των περιοχών στις οποίες ζουν όπως και η επέκταση της ανθρώπινης δραστηριότητας στις περιοχές αυτές, δραστηριότητες όπως η υλοτόμηση, η κατασκευή μεγάλων έργων και η σταδιακή υποβάθμιση των βιοτόπων. Ο Αρκτούρος επικεντρώνει τις προσπάθειές του στην καταπολέμηση της αιχμαλωσίας άγριων ζώων, της χρησιμοποίησης τους σε ψυχαγωγικά θεάματα όπως το τσίρκο ή το φαινόμενο της αρκούδας χορεύτριας, αλλά και στην κατασκευή μεγάλων τεχνικών έργων που συμβάλουν στην καταστροφή βιοτόπων. Ασχολείται με την επιστημονική έρευνα συλλέγοντας στοιχεία για τα άγρια ζώα και βοηθά

¹³⁹ Διαθέσιμο στην διεύθυνση <https://www.facebook.com/arcturosgr/?fref=ts>, επίσκεψη 12/06/2017

στην απελευθέρωση και επανένταξη τους πίσω στο φυσικό περιβάλλον εάν αυτά ήταν αιχμάλωτα.¹⁴⁰

5.3.3. Ελληνική Ζωολογική Εταιρεία

Εικόνα: Σήμα Ελληνικής Ζωολογικής Εταιρείας.¹⁴¹

Η Ελληνική Ζωολογική Εταιρεία είναι μια μη κερδοσκοπική ένωση προσώπων η οποία ιδρύθηκε το 1980 και μέλη της είναι πρόσωπα τα οποία έχουν τεκμηριωμένη επιστημονική δραστηριότητα σε ζωολογικά θέματα. Σκοπός της εταιρείας είναι η μελέτη της γεωγραφικής κατανομής, της Οικολογίας και της Συστηματικής των ζώων του ελληνικού χώρου αλλά και η προστασία της ελληνικής πανίδας και επίλυση των προβλημάτων που αυτή αντιμετωπίζει. Για τον λόγο αυτό επικεντρώνεται στη συγκέντρωση επιστημονικής βιβλιογραφίας για την ελληνική πανίδα, στην ανταλλαγή πληροφοριών, στη διοργάνωση συνεδρίων και ημερίδων, διαλέξεων και συζητήσεων και στην προώθηση πληροφοριών σχετικά με την πανίδα και την προστασία της από τους αρμόδιους φορείς.¹⁴²

¹⁴⁰ Διαθέσιμο στην διεύθυνση <http://www.arcturos.gr/>, επίσκεψη 12/06/2017

¹⁴¹ Διαθέσιμο στην διεύθυνση <http://www.zoologiki.gr/>, επίσκεψη 12/06/2017

¹⁴² Διαθέσιμο στην διεύθυνση <http://www.zoologiki.gr/>, επίσκεψη 12/06/2017

5.3.4. Ελληνικό Κέντρο Περίθαλψης Άγριων Ζώων

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΠΕΡΙΘΑΛΨΗΣ ΑΓΡΙΩΝ ΖΩΩΝ

Εικόνα: Σήμα Ελληνικού Κέντρου Περίθαλψης Άγριων Ζώων.¹⁴³

Το Ελληνικό Κέντρο Περίθαλψης Άγριων Ζώων ή αλλιώς ΕΚΠΑΖ είναι το πρώτο και μεγαλύτερο κέντρο περίθαλψης άγριων ζώων στα Βαλκάνια και την Ανατολική Μεσόγειο και ένα από τα ελάχιστα κέντρα που φροντίζει για την περίθαλψη όλων των ειδών άγριας πανίδας. Ιδρύθηκε το 1984 στη Θεσσαλονίκη και το 1990 πήρε τη μορφή αστικής μη κερδοσκοπικής εταιρείας με έδρα των δραστηριοτήτων του την Αίγινα. Οι στόχοι του ΕΚΠΑΖ είναι η περίθαλψη τραυματισμένων ή ανήμπορων να επιβιώσουν στη φύση άγριων ζώων και στη συνέχεια η επανατοποθέτηση τους στο φυσικό περιβάλλον εφόσον είναι υγιή να συνεχίσουν, όπου τις περισσότερες φορές φροντίζεται να αφηθούν στην τοποθεσία όπου εντοπίστηκαν τραυματισμένα. Ακόμη, φροντίζουν για τη συλλογή και κατανόηση στοιχείων και παραγόντων που απειλούν την ανάπτυξη και την επιβίωση των άγριων ειδών και έπειτα για την υιοθέτηση προληπτικής δράσης και προτάσεων ώστε να εξαλειφθούν οι παράγοντες αυτοί. Το ΕΚΠΑΖ προωθεί επίσης την ευαισθητοποίηση του κοινού σε σχέση με τα ζητήματα της άγριας πανίδας, ενημερώνει το κοινό σχετικά με το έργο του και συμμετέχει έμπρακτα σε διεθνή προγράμματα αναπαραγωγής σπάνιων ειδών σε αιχμαλωσία, με έμφαση τα είδη και υποείδη της ελληνικής πανίδας που κινδυνεύουν υπό εξαφάνιση. Το ΕΚΠΑΖ συνεργάζεται με ζωολογικά πάρκα και εξειδικευμένα επιστημονικά κέντρα του εξωτερικού έτσι ώστε να βοηθήσει στην επανένταξη άγριων ζώων που κατασχέθηκαν, βρίσκονταν σε αιχμαλωσία ή εγκαταλείφθηκαν όπως για παράδειγμα κροκόδειλοι, ιγκουάνα, πίθηκοι κ.α.

¹⁴³ Διαθέσιμο στην διεύθυνση <http://www.ekpaz.gr/>, επίσκεψη 12/06/2017

5.3.5. Καλλιστώ

Εικόνα: Σήμα της ελληνικής περιβαλλοντικής οργάνωσης Καλλιστώ.¹⁴⁴

Η Καλλιστώ είναι μια περιβαλλοντική οργάνωση που ιδρύθηκε το 2004 στην Θεσσαλονίκη από έμπειρους και εξειδικευμένους επιστήμονες σε σχέση με τα περιβαλλοντικά ζητήματα και οι δράσεις της αφορούν την προστασία της άγριας ζωής και φύσης. Βασικοί στόχοι της οργάνωσης είναι η μελέτη, η προστασία και η διαχείριση των πληθυσμών και βιοτόπων όπου ζουν τα μεγάλα σαρκοφάγα ζώα, και άλλα απειλούμενα είδη άγριας πανίδας. Ακόμη, προσπαθούν για τη βελτίωση των συνθηκών της συνύπαρξης του ανθρώπου με την άγρια ζωή και γενικότερα για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος ως δημόσιου και συλλογικού αγαθού. Μερικά από τα άγρια είδη πανίδας στα οποία επικεντρώνει τις δράσεις της η οργάνωση Καλλιστώ είναι η αρκούδα, ο λύκος και το τσακάλι.¹⁴⁵

5.3.6. MOm

Εικόνα: Σήμα της οργάνωσης MOm.¹⁴⁶

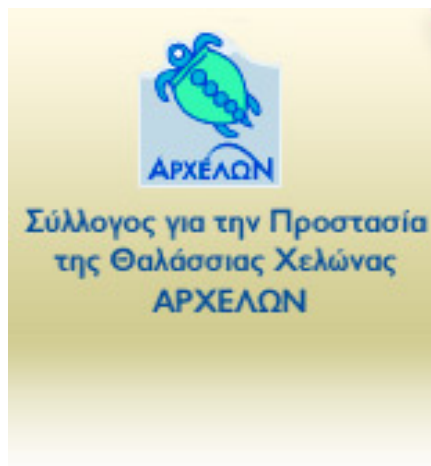
¹⁴⁴ Διαθέσιμο στην διεύθυνση <http://www.callisto.gr/>, επίσκεψη 13/06/2017

¹⁴⁵ Διαθέσιμο στην διεύθυνση <http://www.callisto.gr/>, επίσκεψη 13/06/2017

¹⁴⁶ Διαθέσιμο στην διεύθυνση <https://www.mom.gr/>, επίσκεψη 13/06/2017

Η ελληνική Εταιρεία για τη μελέτη και την προστασία της μεσογειακής φώκιας, ΜΟm, είναι μια μη κυβερνητική, περιβαλλοντική οργάνωση η οποία ιδρύθηκε το 1988 ως ένα μη κερδοσκοπικό σωματείο. Οι δραστηριότητες της ΜΟm αφορούν την μελέτη και προστασία θαλάσσιου φυσικού περιβάλλοντος της Ελλάδας και κυρίως της μεσογειακής φώκιας, η οποία είναι το μοναδικό είδος φώκιας στη Μεσόγειο και το σπανιότερο σε όλο τον κόσμο. Η ΜΟm αποτελούμενη από εξειδικευμένους επιστήμονες και ερευνητές και σε συνεργασία με εθελοντές, φροντίζει κυρίως για την ουσιαστική προστασία και βιώσιμη διαχείριση του παράκτιου και θαλάσσιου φυσικού περιβάλλοντος, τη βιώσιμη αλιεία και την παύση της παράνομης αλιείας, την ανάσχεση των ρυθμών μείωσης της βιοποικιλότητας και εξαφάνισης των άγριων ειδών, τον περιορισμό της κλιματικής αλλαγής και των επιπτώσεων που επιφέρει αλλά και για την ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των πολιτών στα θέματα αυτά.¹⁴⁷

5.3.7. Αρχέλων

Εικόνα: Σήμα του συλλόγου Αρχέλων.¹⁴⁸

Ο Αρχέλων είναι ένας μη κερδοσκοπικός σύλλογος για την προστασία της θαλάσσιας χελώνας ο οποίος ιδρύθηκε το 1983. Σκοπός του είναι η μελέτη και η προστασία του είδους της θαλάσσιας χελώνας και των βιοτόπων που αυτή ζει, η περίθαλψη τραυματισμένων και

¹⁴⁷ Διαθέσιμο στην διεύθυνση <https://www.mom.gr/>, επίσκεψη 13/06/2017

¹⁴⁸ Διαθέσιμο στη διεύθυνση <http://www.archelon.gr/>, επίσκεψη 13/06/2017

άρρωστων χελωνών και η διαχείριση των παράκτιων οικοσυστημάτων στις σημαντικότερες παραλίες ωτοκίας της χελώνας Καρέττα. Ο σύλλογος Αρχέλων αναλαμβάνει την καταγραφή της αναπαραγωγικής δραστηριότητας και την προστασία των φωλιών της Καρέττα σε παραλίες της Ζακύνθου, της Κρήτης και της Πελοποννήσου. Ακόμη, φροντίζει για την ενημέρωση και ευαισθητοποίηση του κοινού σε θέματα που αφορούν την προστασία της θαλάσσιας χελώνας και του παράκτιου και θαλάσσιου πλούτου γενικότερα.¹⁴⁹

Εκτός από όλες τις παραπάνω περιβαλλοντικές οργανώσεις προστασίας κυρίως της άγρια πανίδας, υπάρχουν πολλές περιβαλλοντικές οργανώσεις ακόμη οι οποίες δραστηριοποιούνται υπέρ της προστασίας της πανίδας, αλλά και πολλά σωματεία, φιλοζωικές οργανώσεις και καταφύγια αδέσποτων ζώων τα οποία φροντίζουν ζώα τα οποία έχουν χαθεί ή εγκαταλειφθεί και βρίσκονται σε άσχημη κατάσταση ή και τραυματισμένα πολλές φορές. Όλοι αυτοί οι οργανισμοί είναι κατά κύριο λόγο μη κερδοσκοπικοί και προωθούν τον εθελοντισμό στον οποίο βασίζουν πολλές φορές και την επιβίωση τους.

5.4. ΚΥΠΡΙΑΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΑ ΖΩΑ

5.4.1. Κόμμα για τα Ζώα

Εικόνα: Σήμα του κυπριακού κόμματος για τα ζώα.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Διαθέσιμο στη διεύθυνση <http://www.archelon.gr/>, επίσκεψη 13/06/2017

¹⁵⁰ Διαθέσιμο στη διεύθυνση <http://animalpartyprus.com/>, επίσκεψη 13/06/2017

Το Κόμμα για τα Ζώα, είναι ένα πολιτικό κόμμα, το οποίο λειτουργεί για είκοσι και πλέον χρόνια με πολιτικό αρχηγό τον Κυριάκο Κυριάκου και δραστηριοποιείται υπέρ των μην ανθρώπινων ζώων. Σκοπός του κόμματος είναι να εκλέξει στην κυπριακή βουλή αντιπροσώπους οι οποίοι σε συνεργασία με την κυβέρνηση της χώρα να επιφέρουν σημαντικές αλλαγές στην αντιμετώπιση των ζώων. Στόχος είναι η θέσπιση κυβερνητικού επιτρόπου για την ευημερία των ζώων, ο οποίος με τις γνώσεις και την εμπειρία του θα υπερασπιστεί τα δικαιώματα των ζώων στο πολιτικό προσκήνιο.¹⁵¹

5.4.2. Cyprus Voice for Animals

Εικόνα: Σήμα του συνδέσμου CVA.¹⁵²

Ο σύνδεσμος CVA ιδρύθηκε το 2006 από την πλειοψηφία των κυπριακών οργανώσεων που δραστηριοποιούνται για τα ζητήματα της ευημερίας των ζώων. Το όραμα του συνδέσμου είναι η αλλαγή της αντιμετώπισης των ζώων στην Κύπρο και η καλύτερευση συνθηκών διαβίωσης τους. Στόχοι του συνδέσμου είναι η ενοποίηση όλων των οργανώσεων που μάχονται για την προστασία των ζώων ώστε να ισχυροποιηθεί η φωνή τους, η ευαισθητοποίηση της κυβέρνησης σχετικά με την ευημερία των ζώων, η επίλυση των σημαντικών ζητημάτων που αφορούν τα ζώα, η βελτίωση της υπάρχουσας νομοθεσίας, η ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των πολιτών και η προώθηση της ευημερίας των ζώων στο εκπαιδευτικό σύστημα.¹⁵³

¹⁵¹ Διαθέσιμο στη διεύθυνση <http://animalpartycyprus.com/>, επίσκεψη 13/06/2017

¹⁵² Διαθέσιμο στη διεύθυνση <http://www.cva.com.cy/index.html>, επίσκεψη 13/06/2017

¹⁵³ Διαθέσιμο στη διεύθυνση <http://www.cva.com.cy/index.html>, επίσκεψη 13/06/2017

5.4.3. Πτηνολογικός Σύνδεσμος Κύπρου

Εικόνα: Σήμα Πτηνολογικού Συνδέσμου Κύπρου.¹⁵⁴

Ο Πτηνολογικός Σύνδεσμος Κύπρου ιδρύθηκε το 2003 με τη σύμπραξη δύο προϋπαρχόντων Κυπριακών πτηνολογικών συνδέσμων και είναι ένας μη κυβερνητικός, μη κερδοσκοπικός οργανισμός που δραστηριοποιείται σε σχέση με την προστασία των πουλιών, των βιοτόπων τους και της βιοποικιλότητας της Κύπρου. Στις δράσεις του περιλαμβάνονται η επιστημονική έρευνα, οι εκστρατείες ενάντια στην παράνομη παγίδευση και το παράνομο κυνήγι πουλιών και η ενημέρωση και ευαισθητοποίηση του κοινού. Μερικά από τα είδη για τα οποία μάχεται να προστατεύσει ο σύνδεσμος είναι τα πετροχελίδονα, ο γύπας και το ανθρωπούλι για τα οποία έχει δημιουργήσει ειδικές εκστρατείες.¹⁵⁵

5.5.4. Καταφύγιο Γαϊδουριών Κύπρου

Εικόνα: Σήμα Καταφυγίου Γαϊδουριών Κύπρου.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Διαθέσιμο στη διεύθυνση <https://www.birdlifecyprus.org/home-gr>, επίσκεψη 13/06/2017

¹⁵⁵ Διαθέσιμο στη διεύθυνση <https://www.birdlifecyprus.org/home-gr>, επίσκεψη 13/06/2017

¹⁵⁶ Διαθέσιμο στην διεύθυνση <https://www.donkeysanctuarycyprus.org/el>, επίσκεψη 13/06/2017

Το Καταφύγιο Γαϊδουριών Κύπρου είναι ένας μη κερδοσκοπικός οργανισμός, θυγατρικός του The Donkey Sanctuary της Μεγάλης Βρετανίας, ο οποίος εδράζεται στη Λεμεσό και παρέχει μόνιμη στέγη και φροντίδα σε ανεπιθύμητα, παραμελημένα και κακοποιημένα γαϊδούρια και μουλάρια στην Κύπρο. Το καταφύγιο λειτουργεί από το 2010 σε τρεις βασικές τοποθεσίες και είναι ο μοναδικός οργανισμός ευημερίας ζώων που παρέχει προστασία και φροντίδα γαϊδουριών και μουλαριών στην Κύπρο. Η πλειονότητα των γαϊδουριών που φροντίζει το καταφύγιο υπήρξαν εργαζόμενα ζώα τα οποία είναι πολύ ηλικιωμένα και διαθέτουν χρόνια προβλήματα υγείας. Αποστολή του καταφυγίου εκτός από την προστασία και φροντίδα των ζώων, είναι η στήριξη και η παροχή συμβουλών στους ιδιοκτήτες των γαϊδουριών για τη βελτίωση προτύπων φροντίδας όπως επίσης και η διεξαγωγή υγειονομικών ελέγχων σε χωριά που φιλοξενούν εργαζόμενα γαϊδούρια, πάντα σε συνεργασία με τις αρμόδιες αρχές.¹⁵⁷

Εκτός από τις παραπάνω εξειδικευμένες οργανώσεις για συγκεκριμένα είδη πανίδας και το κόμμα για τα ζώα, στην Κύπρο λειτουργούν πολλά καταφύγια ζώων για αδέσποτα ζώα κυρίως σκύλους και γάτες σε όλες τις επαρχίες της Κύπρου που φροντίζουν για την περίθαλψη και την υγεία κακοποιημένων ή εγκαταλελειμμένων ζώων.

Συγκριτικά στις δύο χώρες οι οργανώσεις που δραστηριοποιούνται υπέρ της προστασίας της άγριας πανίδας είναι περισσότερες στην Ελλάδα από ότι στην Κύπρο και ίσως περισσότερο εξειδικευμένες λόγω του μεγαλύτερου πληθυσμού και έκτασης της χώρας. Αντίθετα στην Κύπρο έχει ιδρυθεί κόμμα για τα ζώα το οποίο διεκδικεί σε κάθε βουλευτικές εκλογές μια θέση στην βουλή των αντιπροσώπων ώστε να προβάλλει την προστασία και την ευημερία των ζώων ενώ στην Ελλάδα δεν υπάρχει τέτοιο πολιτικό κόμμα.

Παράλληλα και στις δύο χώρες υπάρχουν πάρα πολλά καταφύγια για αδέσποτα ζώα και κυρίως σκύλους και γάτες που φροντίζουν για την προστασία και την υγεία τους. Επίσης, και στις δύο χώρες η πλειονότητα των οργανώσεων και των σωματείων είναι μη κυβερνητικές και μη κερδοσκοπικές και βασίζονται κατά πολύ στον τομέα του εθελοντισμού είτε για την

¹⁵⁷ Διαθέσιμο στην διεύθυνση <https://www.donkeysanctuarycyprus.org/el>, επίσκεψη 13/06/2017

κάλυψη των δαπανών τους είτε για την κάλυψη του ανθρώπινου δυναμικού που χρειάζονται για τις δραστηριότητες τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Εξαρχής, σκοπός της διπλωματικής εργασίας δεν ήταν η παρουσίαση ενός ατελείωτου καταλόγου δικαιωμάτων που πρέπει να αναγνωριστούν στα μη ανθρώπινα όντα και σε καμία περίπτωση η επιβολή απόψεων για το τι είναι ηθικά ορθό ή λανθασμένο. Η εργασία αυτή υλοποιήθηκε κατά κύριο λόγο, όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή, από την ανάγκη για εύρεση απαντήσεων σε ηθικά ερωτήματα που αφορούν κυρίως τη σχέση του ανθρώπου με τα υπόλοιπα ζώα και την ενημέρωση και την παρουσίαση των κεντρικότερων απόψεων στο θέμα αυτό. Η μελέτη που πραγματοποιήθηκε, αρχικά επικεντρώθηκε στα γενικότερα ηθικά συστήματα, που έχουν αναπτυχθεί από φιλοσόφους, κοινωνιολόγους και ακτιβιστές, για τη συμπεριφορά του ανθρώπου με το περιβάλλον και έπειτα στα φιλοσοφικά συστήματα και κινήματα που αφορούν τα ζώα.

Διαπιστώθηκε από την αρχή της εργασίας πως η ηθική προσέγγιση του φυσικού περιβάλλοντος από τον άνθρωπο, είναι ένα θέμα που απασχολεί την ηθική για αρκετές χιλιετίες. Από τον Αριστοτέλη μέχρι και τον Kant, και από τους Πυθαγόρειους και τον Άγιο Φραγκίσκο της Ασίζης μέχρι και τους Peter Singer και Tom Regan αναπτύχθηκαν και παρουσιάστηκαν επιχειρήματα για τη θέση και τον ρόλο του ανθρώπου σε σχέση με το υπόλοιπο φυσικό περιβάλλον, την συμπερίληψη ή όχι των ζώων στην ηθική κοινότητα και για τις υποχρεώσεις και δικαιώματα που οφείλει ή και όχι να αναγνωρίσει το ανθρώπινο είδος σ' αυτά.

Δυστυχώς, κατά τη δική μου άποψη, η επικρατέστερη στάση του ανθρώπου έναντι στο φυσικό περιβάλλον είναι αυτή του ανθρωποκεντρισμού. Δηλαδή, ο άνθρωπος ως ον με περισσότερο ανεπτυγμένη λογική ισχυρίζεται ότι έχει το δικαίωμα να χρησιμοποιεί και να εκμεταλλεύεται τα ζώα και τη φύση με οποιοδήποτε τρόπο αυτός επιθυμεί. Το γεγονός αυτό αποτελεί, για εμένα, την κύρια αιτία πρόκλησης όλων των περιβαλλοντικών καταστροφών που αντιμετωπίζει η Γη στη σύγχρονη εποχή που ζούμε, στην διατάραξη του ευρύτερου οικοσυστήματος από την έκλειψη πάρα πολλών ειδών ζωής και προβάλλει ως τρόπο ζωής τον

υπερκαταναλωτισμό, την υπερεκμετάλλευση ζώων για την αύξηση του κέρδους και τον εξευτελισμό της ζωής ως γενικότερης αξίας.

Ο πρώτος επιστήμονας που συνέδεσε τη φύση του ανθρώπου με αυτήν των ζώων, ήταν ο βιολόγος Charles Darwin, ο οποίος στο έργο του *Η Καταγωγή των Ειδών* εξέφρασε τη θέση πως όλα τα είδη ζωής που υπάρχουν και θα υπάρξουν, συμπεριλαμβανομένου και του ανθρώπου, είναι απόγονοι ενός ή και μερικών ειδών που αναπτύχθηκαν εκατοντάδες εκατομμύρια χρόνια πριν. Επίσης, υποστήριξε ότι η διαφορά που μπορεί να έχει ο άνθρωπος σε σχέση με τα υπόλοιπα ζώα σε χαρακτηριστικά όπως η λογική, η αυτοσυνείδηση και η ευφυΐα είναι ποσοτική και όχι ποιοτική, καταρρίπτοντας έτσι ένα από τα βασικότερα επιχειρήματα της ανθρωποκεντρικής αντίληψης. Η θέση αυτή στάθηκε ως αφορμή για την ανάπτυξη φιλοσοφικών απόψεων για το εάν οι άνθρωποι και τα ζώα πρέπει να μοιράζονται την ίδια ηθική κοινότητα. Παρουσιάστηκαν διάφορα κριτήρια για την ένταξη των ζώων στην ηθική κοινότητα των ανθρώπων, όπως αυτό της ικανότητας της αίσθησης του πόνου, της λύπης και της ευχαρίστησης ή αυτό που προαναφέρθηκε το κριτήριο της λογικής και της αυτοσυνειδησίας. Ο Kant ως ένας πιο «ήπιος», κατά τη δική μου άποψη, ανθρωποκεντρικός φιλόσοφος υποστήριξε ότι ως άνθρωποι κατέχουμε έμμεσες υποχρεώσεις προς τα ζώα και πως η συμπεριφορά μας προς αυτά αντικατοπτρίζει τη συμπεριφορά μας προς την ανθρώπινη κοινωνία. Επεσήμανε επίσης, ότι εκτός από την εκμετάλλευση των ζώων για τις βασικές μας ανάγκες όπως η τροφή ή τα πειράματα για την καταπολέμηση ασθενειών δεν δικαιολογείται οποιαδήποτε άλλη κακόβουλη ενέργεια απέναντί τους.

Μια δεύτερη προσέγγιση ήταν αυτή του Ωφελιμισμού που ξεκίνησε από τον Βρετανό φιλόσοφο Jeremy Bentham και οδήγησε στον Peter Singer και στο κίνημα για την Απελευθέρωση των ζώων. Η προσέγγιση αυτή, σε γενικές γραμμές, υποστηρίζει ότι κάθε φορά συγκρίνουμε τα συμφέροντα των ατόμων που επηρεάζονται από μια πράξη και πράττουμε με βάση την ικανοποίηση των αναγκών ή των δικαιωμάτων του μεγαλύτερου αριθμού ατόμων ή την πρόκληση του ελάχιστου κακού. Έτσι, σύμφωνα με τον Singer η ανάγκη μας να τραφούμε με ζώα είναι μικρότερης σημασίας από την ανάγκη των ζώων να συνεχίσουν να ζουν.

Ακόμη μια βασική φιλοσοφική στάση συμπεριφοράς απέναντι στα ζώα, είναι αυτή των δικαιωμάτων. Ο Tom Regan υποστήριξε ότι τα ζώα διαθέτουν ηθικά δικαιώματα τα οποία

όμοια με αυτά των ανθρώπων δεν μπορεί κανείς να τα καταπατήσει και διασφαλίζουν το σεβασμό απέναντι στην εγγενή αξία που αυτά κατέχουν. Βέβαια, η προσέγγιση αυτή χαρακτηρίστηκε από πολλούς ως λανθασμένη αφού δικαιώματα υφίστανται μόνο μεταξύ των ατόμων που μπορούν να αντιληφθούν την ουσία τους.

Μετά την μελέτη και την ανάπτυξη όλων αυτών των απόψεων, προσωπικά εύκολα καταλήγω στο συμπέρασμα ότι τα ζώα και γενικότερα όλο το φυσικό περιβάλλον δεν είναι στη διάθεση του ανθρώπινου είδους για να τα εκμεταλλεύεται με όποιο τρόπο θέλει. Όλο το φυσικό περιβάλλον διαθέτει εγγενή αξία ανεξάρτητα από το πόσο χρήσιμο είναι για τον άνθρωπο και αυτό το αποδεικνύουν οι τρομερά πολύπλοκοι και ευαίσθητοι μηχανισμοί που έχουν αναπτυχθεί για τη διατήρηση και την ευημερία οποιουδήποτε είδους.

Σίγουρα οι άνθρωποι το ελάχιστο που μπορούν να αναγνωρίσουν είναι ότι κατέχουν ηθικές υποχρεώσεις προς τα ζώα όπως αυτά της φροντίδας και της προστασίας τους από τους περισσότερους κινδύνους, της μείωσης του ρυθμού επέμβασης στη ζωή, και στο περιβάλλον που αυτά κατοικούν όπως επίσης τουλάχιστον στην εξασφάλιση αξιοπρεπών συνθηκών ζωής.

Εάν αποδεχτούμε την ανθρώπινη ανάγκη της διατροφής με ζωικό κρέας ως πρωταρχική, κάτι που έρευνες έδειξαν ότι δεν είναι απόλυτα αναγκαίο, σίγουρα εκτός από αυτή, η ανάγκη για ανεξέλεγκτες πειραματικές δοκιμές κάτω από απαράδεκτους τρόπους, το παράνομο κυνήγι για σκοπούς διασκέδασης, η εκτροφή ζώων σε εξευτελιστικές συνθήκες για την αύξηση κέρδους και η εκτροφή των ζώων μόνο και μόνο για την εκμετάλλευση της γούνας και του δέρματός τους πρέπει να λάβουν άμεσα τέλος.

Στο σημείο αυτό θεωρώ ότι η στάση του Ωφελιμισμού πρακτικά, μπορεί να υιοθετηθεί με πολύ μεγαλύτερη ευκολία από την ανθρώπινη κοινωνία, έτσι όπως αυτή παρουσιάζεται σήμερα, παρά αυτής των Δικαιωμάτων των ζώων και αυτό διότι με τη σωστή εκπαίδευση και παιδεία οι άνθρωποι θα έχουν την ικανότητα να πράττουν με βάση το ευρύτερο καλό, κάτι που πιστεύω πως είναι ήδη έμφυτο χαρακτηριστικό κάθε ανθρώπου, να μπορεί να διαχωρίζει το καλό από το κακό. Επίσης, κατά τη δική μου άποψη, η θέση των Δικαιωμάτων των ζώων εάν εφαρμοστεί μπορεί να προκαλέσει έντονες αντιδράσεις οι οποίες να οδηγήσουν σε αντίθετα αποτελέσματα κάτι που δεν θα ήταν πολύ βοηθητικό για τα ζώα, διότι παρουσιάζεται αρκετά

απόλυτη και προτείνει μια ριζική αλλαγή στον τρόπο ζωής του ανθρώπου κάτι το οποίο δεν θα γίνει εύκολα αποδεκτό.

Με μεγάλη μου χαρά διαπίστωσα πως και στην Ελλάδα αλλά και στην Κύπρο έχουν θεσπιστεί νόμοι οι οποίοι περιλαμβάνουν ρυθμίσεις σχετικά με όλα τα βασικά ζητήματα που αφορούν τα ζώα και απαγορεύουν όλες τις κακές συνήθειες οι οποίες αναπτύχθηκαν χωρίς καμία αιτιολογία από τους ανθρώπους εκμεταλλευόμενοι τα ζώα, όπως για παράδειγμα το τσίρκο, η διεξαγωγή αγώνων μονομαχίας ή και οι ανεξέλεγκτες πειραματικές δοκιμές. Ακόμη, έχουν ιδρυθεί αρκετές μη κερδοσκοπικές οργανώσεις που στοχεύουν στην φροντίδα και την προστασία είτε της άγριας πανίδας που απειλείται με εξαφάνιση είτε των κατοικίδιων ζώων που χρειάζονται πολλές φορές βοήθεια.

Τέλος, θα ήθελα να αναλογιστούμε ως άνθρωποι ότι δεν δύναται να βρισκόμαστε σε συνεχή πόλεμο με όλα τα υπόλοιπα είδη ζωής, καλούμαστε να συμβιώσουμε αρμονικά και όχι να κυριεύσουμε όλη τη φύση. Εάν το είδος του ανθρώπου, έτσι όπως έχει διαμορφώσει τις συνήθειες του σήμερα, κάποια μέρα εξαφανιζόταν από τη Γη τότε μάλλον το γεγονός αυτό, θα σήμαινε θετική εξέλιξη για το φυσικό περιβάλλον και τα ζώα παρά αρνητική, και αυτό θα έπρεπε να μας προβληματίζει σε πολύ μεγάλο βαθμό για τη συμπεριφορά μας ως είδος και την επιβίωση μας σε αυτόν τον πλανήτη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Best, S., E. Δ., Λυδάκη Α. Α. & Μπασκόζος Γ. Ν. (επιμέλεια) (2015), *Περί ζώων με λογική και συναίσθημα: Τα δικαιώματα των ζώων και η ηθική πρόοδος: ο αγώνας για την ανθρώπινη εξέλιξη*, Ψυχογιός

Bookchin, M., Pojman L. P. (eds) (2001), *Environmental Ethics Readings in Theory and Application: Social Ecology Versus Deep Ecology*, Wadsworth

Callicott, B. J., Pojman L. P. (eds) (2001), *Environmental Ethics Readings in Theory and Application: Animal Liberation: A Triangular Affair*, Wadsworth

Callicott, B. J., Pojman L. P. (eds) (2001), *Environmental Ethics Readings in Theory and Application: The Conceptual Foundations of the Land Ethic*, Wadsworth

Clark, J., Σταυρακάκης Γ. (επιμέλεια) (1998), *Φύση, κοινωνία και πολιτική: Τι είναι Κοινωνική Οικολογία;*, Νήσος

Collingwood, R. G., Σταυρακάκης Γ. (επιμέλεια) (1998), *Φύση, κοινωνία και πολιτική: Η ιδέα της φύσης*, Νήσος

Dalton, R. J., Σταυρακάκης Γ. (επιμέλεια) (1998), *Φύση, κοινωνία και πολιτική: Το περιβαλλοντικό κίνημα στη Δυτική Ευρώπη*, Νήσος

Darwin, C., Σταυρακάκης Γ. (επιμέλεια) (1998), *Φύση, κοινωνία και πολιτική: Η καταγωγή των ειδών*, Νήσος

De Waal, F. (2015) *Πρωτεύοντα και φιλόσοφοι Πως εξελίχθηκε η ηθική*, Αλεξάνδρεια

Descartes, R., Σταυρακάκης Γ. (επιμέλεια) (1998), *Φύση, κοινωνία και πολιτική: Λόγος περί της μεθόδου*, Νήσος

Devall, B. and Sessions, G., Pojman L. P. (eds) (2001), *Environmental Ethics Readings in Theory and Application: Deep Ecology*, Wadsworth

Devall, B., Σταυρακάκης Γ. (επιμέλεια) (1998), *Φύση, κοινωνία και πολιτική: Το βαθύ, ευρέος φάσματος οικολογικό κίνημα*, Νήσος

Donovan, J., Καραγεωργάκης Σ. (επιμέλεια) (2012), *Ζώα και Ηθική: Προσήλωση στον πόνο: Η συμπάθεια ως βάση για την ηθική μεταχείριση των ζώων*, Αντιγόνη

Goodpaster, K., Pojman L. P. (eds) (2001), *Environmental Ethics Readings in Theory and Application: On Being Morally Considerable*, Wadsworth

Hettinger, N. and Throop, B., Pojman L. P. (eds) (2001), *Environmental Ethics Readings in Theory and Application: Refocusing Ecocentrism: De-emphasizing Stability and Defending Wildness*, Wadsworth

Hettinger, N., Pojman L. P. (eds) (2001), *Environmental Ethics Readings in Theory and Application: Comments of Holmes Rolston's "Naturalizing Values"*, Wadsworth

Jamieson, D., Pojman L. P. (eds) (2001), *Environmental Ethics Readings in Theory and Application: Against Zoos*, Wadsworth

Jamieson, D., Ε. Δ., Λυδάκη Α. Α. & Μπασκόζος Γ. Ν. (επιμέλεια) (2015), *Περί ζώων με λογική και συναίσθημα: Τα δικαιώματα των ζώων και οι αξιώσεις της φύσης*, Ψυχογιός

Kant, I., Pojman L. P. (eds) (2001), *Environmental Ethics Readings in Theory and Application: Rational Beings Alone Have Moral Worth*, Wadsworth

Kropotkin, P., Σταυρακάκης Γ. (επιμέλεια) (1998), *Φύση, κοινωνία και πολιτική: Αλληλοβοήθεια ένας παράγοντας της εξέλιξης*, Νήσος

Leopold, A., Pojman L. P. (eds) (2001), *Environmental Ethics Readings in Theory and Application: Ecocentrism: The Land Ethic*, Wadsworth

Mill, J. S., Pojman L. P. (eds) (2001), *Environmental Ethics Readings in Theory and Application: Nature*, Wadsworth

Muir, J., Σταυρακάκης Γ. (επιμέλεια) (1998), *Φύση, κοινωνία και πολιτική: Ταξίδι στην Αλάσκα*, Νήσος

Naess, A., Pojman L. P. (eds) (2001), *Environmental Ethics Readings in Theory and Application: The Shallow and the Deep, Long-Range Ecological Movement*, Wadsworth

Naess, A., Pojman L. P. (eds) (2001), *Environmental Ethics Readings in Theory and Application: Ecosophy T: Deep Versus Shallow Ecology*, Wadsworth

Naess, A., Σταυρακάκης Γ. (επιμέλεια) (1998), *Φύση, κοινωνία και πολιτική: Το ρηχό και το βαθύ, ευρέος φάσματος οικολογικό κίνημα. Μια περίληψη*, Νήσος

Regan, T. (1975) «*Do Animals Have a Right to Life?*», *The Canadian Journal of Philosophy*, October 1975

Regan, T. (2009) «*Άδεια κλουβιά: μια εισαγωγή στα δικαιώματα των ζώων*», δημοσιεύτηκε στα πρακτικά της 1ης ημερίδας Περιβαλλοντικής Ηθικής στην Ελλάδα με τίτλο *Άνθρωποι-Ζώα-Φύση: Από τον Ανθρωποκεντρισμό στον Οικοβιοκεντρισμό Για τα Δικαιώματα της Φύσης και της Ζωής*, Αειφορία

Regan, T., Pojman L. P. (eds) (2001), *Environmental Ethics Readings in Theory and Application: The Radical Egalitarian Case for Animal Rights*, Wadsworth

Regan, T., Καραγεωργάκης Σ. (επιμέλεια) (2012), *Ζώα και Ηθική: Η υπόθεση των δικαιωμάτων των ζώων*, Αντιγόνη

Regan, T., Λυδάκη Α. Α. & Μπασκόζος Γ. Ν. (επιμέλεια) (2015), *Περί ζώων με λογική και συναίσθημα: Δικαιώματα των ζώων και περιβαλλοντική ηθική*, Ψυχογιός

Rolston, H. (1994) *Conserving Natural Value*, Columbia University Press

Rolston, H., Pojman L. P. (eds) (2001), *Environmental Ethics Readings in Theory and Application: Naturalizing Values: Organisms and Species*, Wadsworth

Sapontzis, S. F., Pojman L. P. (eds) (2001), *Environmental Ethics Readings in Theory and Application: What Animal Liberation Is and Isn't About*, Wadsworth

Schweitzer, A., Pojman L. P. (eds) (2001), *Environmental Ethics Readings in Theory and Application: Reverence for Life*, Wadsworth

Singer, P., Pojman L. P. (eds) (2001), *Environmental Ethics Readings in Theory and Application: A Utilitarian Defense of Animal Liberation*, Wadsworth

Singer, P., Singer, P. (eds) (1985), *In Defense of Animals: Ethics and the New Animal Liberation Movement*, Basil Blackwell

Singer, P., Ε. Δ., Λυδάκη Α. Α. & Μπασκόζος Γ. Ν. (επιμέλεια) (2015), *Περί ζώων με λογική και συναίσθημα: Αντιμετωπίζοντας τα ζώα με ηθική*, Ψυχογιός

Singer, P., Καραγεωργάκης Σ. (επιμέλεια) (2012), *Ζώα και Ηθική: Το κίνημα της απελευθέρωσης των ζώων: Η φιλοσοφία, τα επιτεύγματα και το μέλλον του*, Αντιγόνη

Taylor, P., Pojman L. P. (eds) (2001), *Environmental Ethics Readings in Theory and Application: Biocentric Egalitarianism*, Wadsworth

Thoreau, H. D., Σταυρακάκης Γ. (επιμέλεια) (1998), *Φύση, κοινωνία και πολιτική: Ουώλντεν, Νήσος*

Watson, R., Pojman L. P. (eds) (2001), *Environmental Ethics Readings in Theory and Application: A Critique of Anti-Anthropocentric Ethics*, Wadsworth

White, L., Pojman L. P. (eds) (2001), *Environmental Ethics Readings in Theory and Application: The Historical Roots of Our Ecological Crisis*, Wadsworth

Αναπολιτάνος, Δ. Α. (2009) *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία των Μαθηματικών*, Εκδόσεις Νεφέλη
Αριστοτέλης, Σταυρακάκης Γ. (επιμέλεια) (1998), *Φύση, κοινωνία και πολιτική: Περί Ζώων Μορίων*, Νήσος

Βουδούρη, Σ. Κ., Πρωτοπαπαδάκης Ε. και Μανωλάς Ε. (επιμέλεια) (2012), *Περιβαλλοντική Ηθική Προκλήσεις και Προοπτικές για τον 21ο αιώνα: Η περιβαλλοντική φιλοσοφία του Eric Katz*, Έκδοση Τμήματος Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Γανώτη, Μ., Ε. Δ., Λυδάκη Α. Α. & Μπασκόζος Γ. Ν. (επιμέλεια) (2015), *Περί ζώων με λογική και συναίσθημα: Περίθαλψη άγριων ζώων - κάπια σημεία*, Ψυχογιός

Γεωργόπουλος, Α. (2006) *Περιβαλλοντική Ηθική*, Gutenberg

Γεωργόπουλος, Α., Λυδάκη Α. Α. & Μπασκόζος Γ. Ν. (επιμέλεια) (2015), *Περί ζώων με λογική και συναίσθημα: Γιατί να διασώσουμε τα μεγάλα ζώα της άγριας πανίδας*, Ψυχογιός

Δραγονά-Μονάχου, Μ. (1995) *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία: Ο αγγλόφωνος στοχασμός*, Ελληνικά Γράμματα

Ζήσης, Ι. (2009) «*Εξέλιξη και προοπτική των σχέσεων του ανθρώπου με τα ζώα*», δημοσιεύτηκε στα πρακτικά της 1ης ημερίδας Περιβαλλοντικής Ηθικής στην Ελλάδα με τίτλο *Άνθρωποι-Ζώα-Φύση: Από τον Ανθρωποκεντρισμό στον Οικοβιοκεντρισμό Για τα Δικαιώματα της Φύσης και της Ζωής*, Αειφορία

Καραγεωργάκης, Σ. (2006) «*Περιβαλλοντική Ηθική*», δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Cogito 5*, Νοέμβριος 2006

Καραγεωργάκης, Σ. (2010) «*Η ενσυναίσθηση ως βάση για την ηθική εκτίμηση των άλλων ζώων*», δημοσιεύτηκε στα πρακτικά 3ου συνεδρίου Περιβαλλοντικής Πολιτικής & Διαχείρισης με τίτλο *Αναζητώντας την Ηθική στην Πολιτική: θέματα και προβλήματα της Βιοηθικής και της Περιβαλλοντικής Ηθικής & Φιλοσοφίας*, Τμήμα Περιβάλλοντος Πανεπιστημίου Αιγαίου

Καραγεωργάκης, Σ., Ε. Δ., Λυδάκη Α. Α. & Μπασκόζος Γ. Ν. (επιμέλεια) (2015), *Περί ζώων με λογική και συναίσθημα: Πειραματόζωα. Εκεί που σταματά η επιστημονική έρευνα και αρχίζει η ηθική*, Ψυχογιός

Καραγεωργάκης, Σ., Παπανικολάου Ε. (επιμέλεια) (2010), *Περιβάλλον, Κοινωνία, Ηθική (Τόμος Πρακτικών 2ης Διεθνούς Ημερίδας Περιβαλλοντικής Ηθικής): Συγγένειες μεταξύ της αρχαιοελληνικής και σύγχρονης επιχειρηματολογίας για την ηθική εκτίμηση των άλλων ζώων*, Αειφορία

Λαρρερ, Κ. (1999) *Η Φιλοσοφία του Περιβάλλοντος*, Εκδόσεις Πατάκη

Λουλούδης, Λ., Σταυρακάκης Γ. (επιμέλεια) (1998), *Φύση, κοινωνία και πολιτική: Οικολογία, επιστήμη, ουτοπία: στην εποχή της δημιουργικής αμηχανίας*, Νήσος

Μερακλής, Μ. Γ., Ε. Δ., Λυδάκη Α. Α. & Μπασκόζος Γ. Ν. (επιμέλεια) (2015), *Περί ζώων με λογική και συναίσθημα: Οι άνθρωποι και τα ζώα*, Ψυχογιός

Μηνακούλη, Ρ. και Χριστοδούλου, Μ., Ε. Δ., Λυδάκη Α. Α. & Μπασκόζος Γ. Ν. (επιμέλεια) (2015), *Περί ζώων με λογική και συναίσθημα: Ζωολογικοί κήποι, ζωολογικά πάρκα, θαλάσσια πάρκα, δελφινάρια, ερπετάρια, ενυδρεία*, Ψυχογιός

Μποτετζάγιας, Ι., Ε. Δ., Λυδάκη Α. Α. & Μπασκόζος Γ. Ν. (επιμέλεια) (2015), *Περί ζώων με λογική και συναίσθημα: Η φύση στο δικαστήριο*, Ψυχογιός

Παντζάκος, Π. Ν., Πρωτοπαπαδάκης Ε. και Μανωλάς Ε. (επιμέλεια) (2012), *Περιβαλλοντική Ηθική Προκλήσεις και Προοπτικές για τον 21ο αιώνα: Οι περί φύσεως αντιλήψεις των χριστιανών Πατέρων, Έκδοση Τμήματος Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης*

Παπαδημητρίου, Ε., Ε. Δ., Λυδάκη Α. Α. & Μπασκόζος Γ. Ν. (επιμέλεια) (2015), *Περί ζώων με λογική και συναίσθημα: Για τα δικαιώματα των ζώων*, Ψυχογιός

Παπανικολάου, Ε., Ε. Δ., Λυδάκη Α. Α. & Μπασκόζος Γ. Ν. (επιμέλεια) (2015), *Περί ζώων με λογική και συναίσθημα: Κακοποίηση των ζώων: αντιαισθητική ή ανήθικη πράξη*, Ψυχογιός

Πλασσαρά, Κ., Ε. Δ., Λυδάκη Α. Α. & Μπασκόζος Γ. Ν. (επιμέλεια) (2015), *Περί ζώων με λογική και συναίσθημα: Τα ελληνικά ζώα στον δρόμο της εξαφάνισης*, Ψυχογιός

Πρωτοπαπαδάκης, Ε. (2009) «*Μεταξύ Ανθρωποκεντρικής & Οικοκεντρικής Ηθικής: Τα δικαιώματα των ζώων*», δημοσιεύτηκε στα πρακτικά της 1ης ημερίδας Περιβαλλοντικής Ηθικής στην Ελλάδα με τίτλο *Άνθρωποι-Ζώα-Φύση: Από τον Ανθρωποκεντρισμό στον Οικοβιοκεντρισμό Για τα Δικαιώματα της Φύσης και της Ζωής*, Αειφορία

Πρωτοπαπαδάκης, Ε. Δ. (2005) *Οικολογική Ηθική*, Αντ. Ν. Σάκκουλα

Πρωτοπαπαδάκης, Ε. Δ., Λυδάκη Α. Α. & Μπασκόζος Γ. Ν. (επιμέλεια) (2015), *Περί ζώων με λογική και συναίσθημα: Δικαιώματα των ζώων: υπάρχει κάτι τέτοιο;*, Ψυχογιός

Πρωτοπαπαδάκης, Ε. Δ., Πρωτοπαπαδάκης Ε. και Μανωλάς Ε. (επιμέλεια) (2012), *Περιβαλλοντική Ηθική Προκλήσεις και Προοπτικές για τον 21ο αιώνα: Μια άγρια πράσινη φλόγα. Ο Aldo Leopold και η ηθική της γης*, Έκδοση Τμήματος Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Σταμάτης, Κ. Μ. (2013) *Φιλοσοφία και Οικολογική Ηθική*, Νήσος

Τσίππης, Κ. (1994) *ΟΙΚΟ-ΦΙΛΟΖΩΪΑ Για τα Δικαιώματα των Ζώων*, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη

Χωριανοπούλου, Μ. Κ., Ε. Δ., Πρωτοπαπαδάκης Ε. και Μανωλάς Ε. (επιμέλεια) (2012), *Περιβαλλοντική Ηθική Προκλήσεις και Προοπτικές για τον 21ο αιώνα: Ο Kant, ο Singer και ο Regan για τα δικαιώματα των ζώων*, Έκδοση Τμήματος Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης